

2016

Οι Προσπάθειες
Οικονομικής και
Πολιτικής
Ανασυγκρότησης την
Περίοδο Διακυβέρνησης
του Ελληνικού
Συναγερμού (1952-1955)

Α.Μ. 1113Μ003: ΑΔΡΙΑΝΟΣ ΣΑΓΚΙΩΤΗΣ

ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ: ΠΡΟΚΟΠΗΣ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ &
ΜΙΧΑΛΗΣ ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ/ ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ/
ΠΜΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	8
Από τις Κυβερνήσεις του Κέντρου και την διάσπαση του Δεξιού χώρου στην Λύση Παπάγου.....	8
Η Παραίτηση του Παπάγου και η Οριστική Ρήξη με τα Ανάκτορα.....	10
Στην Πολιτική Ζωή της Χώρας Προστίθεται Μια Νέα Δύναμη	12
Ο Ελληνικός Συναγερμός στην αντιπολίτευση.....	15
Τα Οικονομικά δεδομένα την περίοδο διακυβέρνησης των συνασπισμών του Κέντρου (1950-1952)	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.....	27
1.1.Η Κυβέρνηση του Ελληνικού Συναγερμού και οι πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις.....	27
1.2.Η Νομισματική Μεταρρύθμιση του Απριλίου 1953, η Απελευθέρωση των Εισαγωγών και οι Μεταρρυθμιστικοί Νόμοι.	33
1.3.Η Πορεία της Οικονομίας τους Πρώτους Μήνες Μετά την Υποτίμηση	40
1.4.Η Παραίτηση του Σπ. Μαρκεζίνη και η Συνέχιση των Μεταρρυθμιστικών Πλάνων στον Δρόμο της Οικονομικής Ορθοδοξίας	48
1.5.Η Άσκηση της Οικονομικής Πολιτικής εν Μέσω Πολιτικής Κρίσης	55
1.6.Τα Μακροοικονομικά Αποτελέσματα των Μεταρρυθμίσεων	62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	82
Η Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδας στην Υπηρεσία της Οικονομικής Ανάπτυξης.	82
2.1.Ο Σταθερά Δυτικός Προσανατολισμός της Ελλάδας.	83
2.2.Η ανακίνηση του Κυπριακού και το πάγωμα της φιλίας με την Τουρκία.	92
2.3.Το Άνοιγμα των Σχέσεων με τις Χώρες του Σοβιετικού Συνασπισμού.	95
2.4.Οι Γενικοί Άξονες της Εξωτερικής Πολιτικής.....	100
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	102
Η Συμφωνία με την Δυτική Γερμανία και η Πολιτική Κρίση	102
3.1. Οι Κατηγορίες προς τον Μαρκεζίνη	103
3.2. Η Siemens Πάλι στο Προσκήνιο	107
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	111
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	120

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η παρουσίαση και ανάλυση των οικονομικών και πολιτικών αναμορφώσεων που συντελέστηκαν στην Ελλάδα την περίοδο 1952-1955, περίοδο διακυβέρνησης του *Ελληνικού Συναγερμού* με πρωθυπουργό τον Αλέξανδρο Παπάγο.

Η επιλογή των συγκεκριμένων ετών και κατ' επέκταση της ανάλυσης των πολιτικών επιλογών που ακολουθήθηκαν, έγκειται στην σπουδαιότητα και επίδρασή τους, καθώς αποτελούν την απαρχή των ετών της απογείωσης της ελληνικής οικονομίας της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, αλλά συγχρόνως επιδρούν εξίσου σημαντικά σε πολιτικό επίπεδο καθώς με την εκλογική νίκη του *Συναγερμού* ξεκινά μια δεκαετία στην οποία ο δεξιός πολιτικός χώρος κατέχει την εξουσία με πολιτικό αρχηγό αρχικά τον Αλέξανδρο Παπάγο και στην συνέχεια τον Κωνσταντίνο Καραμανλή.

Τα κεφάλαια που θα εκτεθούν παρακάτω θα παρουσιάσουν την πορεία του *Συναγερμού* από την εκλογική νίκη του, τον Νοέμβριο του 1952 και θα φτάσουν ως τον Οκτώβριο του 1955, μέχρι να αναλάβει την πρωθυπουργία ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, καθώς από αυτό το χρονικό σημείο και μετά ανατέλλει ουσιαστικά η περίοδος της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (ΕΡΕ) - αν και όχι επίσημα μέχρι τις εκλογές του Φεβρουαρίου του 1956 – και την απαρχή μιας νέας, κατά τον γράφοντα, πολιτικής ζωής στην Ελλάδα.

Η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας το 1952 θα αποτελέσει την αφετηρία στην καταγραφή των όσων ακολουθήσουν. Θέτοντας το ιστορικό πλαίσιο μέσα από τις ενέργειες και πολιτικές που ακολούθησε η συμμαχική κυβέρνηση της Εθνικής Προοδευτικής Ένωσης Κέντρου (ΕΠΕΚ) και του Κόμματος Φιλελευθέρων (ΚΦ) με πρωθυπουργό τον Νικόλαο Πλαστήρα, θα αναλυθεί η μετάβαση στην εναλλαγή της εξουσίας στον δεξιό χώρο, πλήρως αναμορφωμένο από τον κατακερματισμό των τελευταίων ετών. Παράλληλα, η δημιουργία του *Συναγερμού* αποτελεί πρόσφορο ερευνητικό πεδίο για την εξέλιξη της διείσδυσης του αμερικανικού παράγοντα στην Ελλάδα ενώ την ίδια στιγμή η επιρροή των Ανακτόρων στην πολιτική ζωή προσδίδει έναν ακόμη παίκτη στην σκακιέρα της πολιτικής ζωής του τόπου.

Πιο συγκεκριμένα, αναλύονται οι πολιτικές και οι ακόλουθες οικονομικές πρωτοβουλίες, οι λόγοι που τις επέβαλλαν και τις κατέστησαν αναγκαίες και κυρίως

τα αποτελέσματα που απέφεραν μέσα από στατιστικά στοιχεία, που έχουν έντονη παρουσία στο πρώτο βασικό ερευνητικό σκέλος του συγκεκριμένου πονήματος. Οι Νόμοι και τα Νομοθετικά Διατάγματα αναλύονται συνδυαστικά με τα στατιστικά στοιχεία, τόσο μέσω του πρωτογενούς αρχειακού υλικού, όσο και μέσω της βιβλιογραφίας, ελληνικής και ξενόγλωσσας, ώστε να επικυρώσουν έτι περισσότερο την εγκυρότητά τους. Παράλληλα, στοιχεία από τον Τύπο έρχονται να συμπληρώσουν τα γραφόμενα.

Ακολουθώντας, οι εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας αποτελούν, αν όχι λογικό επακόλουθο, ένα πλαίσιο που έχει στενή και άμεση σχέση με τον προσανατολισμό που ακολουθείται σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο και δικαίως τοποθετείται ως συνέχεια του πρώτου ερευνητικού σκέλους. Η προσχώρηση της χώρας σε έναν από τους δύο κυρίαρχους πολιτικούς συνασπισμούς, στα χρόνια όξυνσης του Ψυχρού Πολέμου, έχει τον δικό της σημαντικό ρόλο για τις εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα. Συγχρόνως, η άμεση σύνδεση με τα προηγούμενα έρχεται μέσα από τα οικονομικά κεφάλαια, είτε με την μορφή της βοήθειας είτε με αυτή των επενδύσεων, που λαμβάνει η Ελλάδα καθ' όλη την περίοδο, αλλά και από τις εμπορικές σχέσεις που αναπτύσσει με τις χώρες του δικού της, αλλά κυρίως του αντίπαλου συνασπισμού. Ο αμερικανικός παράγοντας, κυρίαρχος στην χώρα για τα χρόνια μελέτης, δίνει μια διαφορετική προσέγγιση και κατανόηση σε πολλές εκφάνσεις του οικονομικοπολιτικού βίου, τον οποίο έρχεται να αναλύσει το αρχειακό υλικό και η εκτεταμένη βιβλιογραφία. Από την άλλη, την ίδια περίοδο συντελείται η αποκατάσταση των εμπορικών σχέσεων της Ελλάδας με τις χώρες του Ανατολικού συνασπισμού, γεγονός μεγάλης πολιτικής σημασίας καθώς εντάσσεται στην σφαίρα του ψυχροπολεμικού ανταγωνισμού αλλά κυρίως αποτελεί ένα άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας στην παγκόσμια αγορά. Οι μεταρρυθμίσεις που συντελέστηκαν και παρουσιάζονται αναλυτικά στο πρώτο και δεύτερο ερευνητικό σκέλος, αποτελούν μια συλλογική προσπάθεια προς την εκτεταμένη αναμόρφωση που συντελέστηκε επί *Συναγερμού* που είναι και το ζητούμενο της παρούσας εργασίας.

Η τρίτη ενότητα θα έρθει να ολοκληρώσει την εργασία παρουσιάζοντας την κομματική διάσπαση που συντελέστηκε στο τέλος του 1954 με την απομάκρυνση του ενορχηστρωτή της οικονομικής μεταρρύθμισης Σπύρου Μαρκεζίνη από το Υπουργείο Συντονισμού και την μετά από λίγους μήνες οριστική αποχώρησή του από το

κυβερνόν κόμμα, τόσο του ίδιου όσο και των πολιτικά προσκείμενων σε αυτών βουλευτών μέσα από ένα σκάνδαλο που απασχόλησε για ένα και πλέον έτος την πολιτική ζωή του τόπου. Εννοούνται οι εμπορικές συμφωνίες με την Δυτική Γερμανία του Νοεμβρίου 1953 και ειδικότερα αυτές με τις γερμανικές εταιρίες Siemens και Telefunken, καθώς και το πολιτικό σκάνδαλο που προκλήθηκε με πρωταγωνιστές μέλη της Κυβέρνησης και του εκπρόσωπου της Siemens. Οι συμφωνίες αυτές, ως μέρος του Σχεδίου Ευρωπαϊκών Πιστώσεων δεικνύουν για μια ακόμη φορά τη σύνδεση με τα προηγούμενα, την οικονομική και πολιτική μεταρρύθμιση αλλά και τις εξωτερικές σχέσεις, ολοκληρώνοντας έτσι τον επιστημονικό σκοπό της παρούσας εργασίας.

Τέλος, αν και αποτελεί ένα σημαντικό μέρος, αν όχι το σημαντικότερο στις εξωτερικές σχέσεις της χώρας, η ανακίνηση του Κυπριακού και το ζήτημα της Ένωσης, ενέργεια που ξεκίνησε επί διακυβέρνησης *Ελληνικού Συναγερμού*, οι αναφορές που θα γίνουν θα παρουσιάσουν το ζήτημα ως μέρος των πολιτικών γεγονότων και δεν θα εμβαθύνουν σε ειδικότερες αναλύσεις, καθώς κατά την γνώμη του γράφοντα αυτό υπερβαίνει τους επιστημονικούς σκοπούς της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ίδρυση του *Ελληνικού Συναγερμού* (Ε.Σ.) αποτέλεσε μια τομή στο μεταπολεμικό πολιτικό σύστημα καθώς εγκαινίασε μια περίοδο ισχυρών μονοκομματικών κυβερνήσεων στην οποία το κυβερνών κόμμα είχε υπό τον απόλυτο έλεγχό του τη λειτουργία του κράτους¹. Παράλληλα, τροποποίησε τον εκλογικό γεωγραφικό χάρτη καθώς με το ευρύ εκλογικό του αποτέλεσμα συγκέντρωσε ψήφους από περιοχές κατά βάση *βενιζελικές* και ως εκ τούτου πολιτικά τοποθετημένες στον χώρο του Κέντρου. Συγχρόνως, αποτέλεσε την πρώτη πολιτική φωνή με λόγο κατά βάση ενωτικό μέσω της περίφημης *πολιτικής της Λήθης*. Στα προηγούμενα δεν πρέπει να παραβλεφθεί πως η πολιτική αυτή εστιάζει στην συνένωση όλου του εθνικόφρονος χώρου με έντονα τα αντικομμουνιστικά στοιχεία.

Η κάθοδος του Στρατάρχη στην πολιτική ωστόσο, ολοκλήρωσε μια παραφιλολογία αρκετών μηνών κατά την οποία αρκετοί πολιτικοί παράγοντες ήλπιζαν και προωθούσαν ήδη από την λήξη του Εμφυλίου πολέμου. Η χρονική στιγμή της καθόδου του όμως έγκειται στην ιδανική χρονική συγκυρία κατά την οποία η ελληνική οικονομία, μόλις έχει φτάσει τα προπολεμικά της επίπεδα και επιπλέον βρίσκεται αντιμέτωπη με νέες δυσμενείς προκλήσεις, όπως η μείωση της αμερικανικής βοήθειας, η οποία μέχρι εκείνη τη στιγμή συντηρεί και τροφοδοτεί την ελληνική οικονομία υπό ένα καθεστώς «κηδεμονίας» πρωτόγνωρο για κάθε δυτικοευρωπαϊκή χώρα². Αποτέλεσμα αυτού είναι η αναγκαία πολιτική κίνηση που θα επανεκκινήσει την οικονομία και θα την προσαρμόσει αφενός σε ένα βιώσιμο δρόμο, αφετέρου σε ένα καθεστώς σταθερότητας το οποίο απουσίαζε από την χώρα από την εποχή της Απελευθέρωσης.

Στον δρόμο προς την εκλογική νίκη του Ε.Σ. θα παρουσιασθούν οι βασικές πολιτικές εξελίξεις και η οικονομική πραγματικότητα που βίωνε η χώρα, οι οποίες αποτέλεσαν τροχοπέδη προς την πολιτική σταθερότητα, το αναγκαίο δηλαδή συστατικό για την ανάπτυξη και εφαρμογή ενός μακροπρόθεσμου αναπτυξιακού πλάνου. Ενός αναπτυξιακού πλάνου δηλαδή το οποίο ακολουθώντας τις αρχές της Δυτικής

¹ Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία, Κόμματα και Εκλογές 1946-1967*, σελ. 40.

² Για περισσότερα σχετικά με το καθεστώς των σχέσεων Ελλάδας-Η.Π.Α. και το είδος της εξάρτησης που είχε συντελεστεί βλ. Μ. Λυμπεράτος, *Μετά τον Εμφύλιο, Πολιτικές Διαδικασίες και Κοινωνική Πόλωση στις Απαρχές της Προδικτατορικής Περιόδου*, σελ. 111-152.

συμμαχίας πρέπει να είναι προσανατολισμένο σε ένα σχετικά ανοιχτό διεθνές εμπόριο με σταθερές συναλλαγματικές τιμές και ρευστότητα που θα οδηγήσουν σε ένα πολυμερές εμπορικό σύστημα το οποίο θα επεκτείνει και την αντίστοιχη εφαρμοζόμενη πολιτική των «δημοκρατικών αξιών» που πρεσβεύει ο Δυτικός συνασπισμός³.

(Η Καθημερινή, 17 Νοεμβρίου 1952)

³ Για περισσότερα, βλ. Α. Milward, *The Reconstruction of Western Europe 1945-1951*, σελ. 167-168.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.

Από τις Κυβερνήσεις του Κέντρου και την διάσπαση του Δεξιού χώρου στην Λύση Παπάγου.

Με την εκτεταμένη πολιτική κρίση που εκδηλώθηκε στις αρχές Ιανουαρίου του 1950 ύστερα από τις δηλώσεις του Κωνσταντίνου Τσαλδάρη, αρχηγού του *Λαϊκού Κόμματος*, στην Τρίπολη, εναντίον του Παπάγου και με αφορμή την ολοένα και μεγαλύτερη φημολογία περί καθόδου του Στρατάρχη στην πολιτική, το *Κόμμα Φιλελευθέρων* απέσυρε την στήριξή του στην κυβέρνηση, ενώ παράλληλα ο Παπάγος υπέβαλλε την παραίτησή του από την αρχιστρατηγία του στρατού, παραίτηση που ωστόσο ανακάλεσε. Ο Τσαλδάρης στην περιοδεία του, που είχε έντονα χρώματα προεκλογικής εκστρατείας, ανέφερε πως «υπήρχαν άνθρωποι οι οποίοι αναμφισβητήτως προσέφεραν υπηρεσίαν τινά εις τον αγώνα. Αλλά εάν προχωρήσουν και αλλαχού θα προξενήσουν ζημίαν εις τον τόπον⁴». Η αναφορά αυτή έγινε λίγες μέρες μόλις μετά από μια συνέντευξη του Παπάγου η οποία θεωρήθηκε πως είχε έντονο πολιτικό χρώμα. Σε αυτή, ο Στρατάρχης απέβαλλε οποιαδήποτε υπόνοια περί δικτατορικών αντιλήψεων αντιπαραβάλλοντας την δικτατορία με «τάφο» και εκφράζοντας την άποψη πως το μόνο καθεστώς που αρμόζει στην Ελλάδα είναι το δημοκρατικό κοινοβουλευτικό σύστημα⁵.

Με την προκήρυξη των εκλογών για τις 5 Μαρτίου 1950, με το σύστημα της απλής αναλογικής, και τα αποτελέσματα που κατέδειξαν, έγινε εμφανές πως το κομματικό σύστημα βάδιζε σε ένα δρόμο πολυδιάσπασης καθώς το πρώτο κόμμα συγκέντρωσε ποσοστά κάτω του 20%. Συγχρόνως, η πολυδιάσπαση που υπήρχε συνολικά παρατηρήθηκε και στον χώρο της Δεξιάς με το *Λαϊκό Κόμμα* να συγκεντρώνει μόλις το 18.8% των ψήφων. Αντίστοιχα, το άλλο μεγάλο κόμμα, το *Κόμμα Φιλελευθέρων* μόλις που ξεπέρασε το 17%. Τα χαμηλά αυτά ποσοστά οδήγησαν στην έναρξη μιας περιόδου έντονης πολιτικής αστάθειας με συχνές εναλλαγές στη σύνθεση των

⁴ Βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. Α., 1949-1952, σελ. 59-62. Χαρακτηριστικό της επιρροής του στρατάρχη, είναι πως κατά τη διάρκεια της ομιλίας του Τσαλδάρη στην Τρίπολη, παρευρισκόμενοι ζητωκραύγαζαν υπέρ του Παπάγου. Βλ. *Ελευθερία*, 5 Ιανουαρίου 1951.

⁵ Βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, σελ. 60.

κυβερνήσεων. Από την κυβέρνηση Σοφοκλή Βενιζέλου, που διατηρήθηκε για πολύ μικρό χρονικό διάστημα στην εξουσία, καθώς ύστερα από απροκάλυπτα ανοιχτή επέμβαση του αμερικανού πρεσβευτή Grady στα ελληνικά πράγματα που απείλησε μέχρι και με διακοπή της αμερικανικής βοήθειας⁶, μέχρι την εναλλαγή στην κυβέρνηση Πλαστήρα τον Απρίλιο. Η πολιτική κατάσταση ωστόσο, δεν έμεινε για πολύ καιρό γαλήνια. Μια νέα πολιτική κρίση τον Αύγουστο με αφορμή δηλώσεις του πρωθυπουργού για μέτρα ειρηνεύσεως οδήγησε στην αποχώρηση από την κυβέρνηση του Κ.Φ. Η πολύπλοκη κατάσταση που έχει διαμορφωθεί μέχρι το συγκεκριμένο χρονικό σημείο, φέρνει δυναμικά στο προσκήνιο την «Λύση Παπάγου» σαν ένα συνεκτικό κρίκο που θα ενώσει τον εθνικόφρονα χώρο. Τη συγκεκριμένη «Λύση» προτείνει αρχικά ο Τσαλδάρης αν και ήδη έχει γίνει η προεργασία από την αμερικανική πλευρά⁷ με εμφανή ωστόσο προσανατολισμό του Παπάγου στον ρόλο που επιθυμούσε το Στέμμα. Ενός ενοποιητικού δηλαδή προσώπου και όχι ενός ισχυρού πολιτικού. Η άρνηση του Στρατάρχη ήταν αυτή που προκάλεσε και την απαρχή της σοβαρής κρίσης στις σχέσεις του με το βασιλικό ζεύγος⁸.

Η πολιτική κρίση που ξέσπασε το φθινόπωρο με το οικονομικό σκάνδαλο στον Οργανισμό Λιμένα Πειραιώς και την διάσπαση στο *Λαϊκό Κόμμα*, οδήγησε στη δημιουργία ενός νέου πολιτικού κόμματος, του *Λαϊκού Ενωτικού Κόμματος (ΑΕΚ)* υπό τους Στεφανόπουλο και Κανελλόπουλο⁹. Για μια ακόμη φορά, η επιβαρυνόμενη πολιτική σκηνή μπορεί να εξηγήσει τον προσανατολισμό προς τον Παπάγο, τον νικητή του Εμφυλίου και πρόσωπο τεράστιου κύρους. Προσανατολισμό που φαίνεται και μέσω των υπομνημάτων της Αμερικανικής Πρεσβείας, στα οποία εμφανίζεται η προοπτική αυτή μέσω συνομιλιών του διπλωμάτη Charles Yost και του Μαρκεζίνη, ως μία λύση που στοχεύει στη σταθερότητα της χώρας στο οικονομικό της πρόγραμμα, μέσω μιας ισχυρής κυβέρνησης υποστηριζόμενης από μεγάλη μερίδα κόσμου, όχι αποκλειστικά του συντηρητικού χώρου αλλά και φιλελεύθερων¹⁰.

⁶ Σπ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, σελ. 104-107.

⁷ FRUS, (1950), *Ο Επιτετραμμένος στην Ελλάδα (Minor) προς τον Υπουργό Εξωτερικών*, 18 Αυγούστου 1950, σελ. 400-401.

⁸ Βλ. Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, σελ. 127.

⁹ *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', σελ.175-176.

¹⁰ FRUS (1951), *Ο επιτετραμμένος στη Ελλάδα (Yost) προς το State Department*, σελ. 445-446. Στο συγκεκριμένο, προτείνεται και τίθεται προς σκέψη η πιθανή συνεργασία του Παπάγου με τον Πλαστήρα.

Αρχές του 1951 και η κυβερνητική κρίση (δικομματική κυβέρνηση του *Κόμματος Φιλελευθέρων* και του *Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος* ή Κόμματος Γεωργίου Παπανδρέου¹¹) συνεχίζεται, ενώ μεσολαβούν και οι Δημοτικές εκλογές της 15^{ης} Απριλίου 1951, οι πρώτες ύστερα από 17 χρόνια. Το πολιτικό στίγμα που άφησαν θεωρείται διφορούμενο, καθώς από τη μια κατέδειξαν την αναντιστοιχία μεταξύ της κυβέρνησης και του εκλογικού σώματος ιδίως στους μεγάλους δήμους και από την άλλη, παρατηρήθηκε μια άνοδος της Δεξιάς σε σχέση με τον κατακερματισμό των Βουλευτικών εκλογών του Μαρτίου του 1950, όπως και της Αριστεράς. Δεδομένης αυτής της αναντιστοιχίας, ο Πρωθυπουργός Σοφοκλής Βενιζέλος δήλωσε πως η κυβέρνηση δεν τηρούσε την αναγκαία πλειοψηφία στο εκλογικό σώμα¹² και αποτέλεσμα αυτού ήταν την ίδια μέρα οι τρεις αρχηγοί των κομμάτων του Κέντρου να ανακοινώσουν την διεξαγωγή νέων εκλογών μέχρι τα μέσα του Σεπτεμβρίου 1951¹³.

Η Παραίτηση του Παπάγου και η Οριστική Ρήξη με τα Ανάκτορα.

Μέσα στο ταραγμένο πολιτικό κλίμα του πρώτου εξαμήνου του 1951, ήρθε να προστεθεί και η παραίτηση του Παπάγου από το στράτευμα στις 29 Μαΐου¹⁴. Η παραίτησή του, που έγινε ακριβώς μετά από την περιοδεία του για επιθεωρήσεις στρατευμάτων και φρουρών στην Βόρεια Ελλάδα, μια περιοδεία που κατά τον Τύπο και το πολιτικό προσωπικό είχε έντονα προεκλογικά στοιχεία¹⁵. Σχετικά με την παραίτηση του Στρατάρχη, η αφορμή δόθηκε ύστερα από την διάδοση μιας φήμης από τον στρατιωτικό ακόλουθο στην Ουάσινγκτον, υποστράτηγο Κετσέα, ο οποίος

¹¹ Για την κυβερνητική κρίση των αρχών του 1951, υπάρχει ιδιαίτερη μνεία της αμερικανικής Πρεσβείας προς το State Department. Από το συγκεκριμένο υπόμνημα, διαπιστώνεται πως η Πρεσβεία θεωρούσε εντελώς αναποτελεσματική την συγκυβέρνηση Βενιζέλου-Παπανδρέου και πως η κρίση του Φεβρουαρίου αποτελούσε το τελευταίο σκαλοπάτι πριν την προκήρυξη εθνικών εκλογών. Παράλληλα, θεωρούσε την διατήρησή της ως αποφυγή του πολιτικού κόσμου να «αντιμετωπίσει» το εκλογικό σώμα. Συγχρόνως, αναφέρει και τις δημοτικές εκλογές, τα αποτελέσματα των οποίων θα επικυρώσουν τους ως άνω ισχυρισμούς. Βλ. FRUS (1951), *Ο γραμματέας της Πρεσβείας στην Αθήνα (Memminger) προς το State Department*, 8 Μαρτίου 1951, σελ. 466-469.

¹² *Η Καθημερινή*, 3 Μαΐου 1951.

¹³ *Η Καθημερινή*, 4 Μαΐου 1951.

¹⁴ *Ελευθερία*, 31 Μαΐου 1951.

¹⁵ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, σελ. 224.

ενημέρωσε τον Παπάγο ότι ο διευθυντής του Πολιτικού Γραφείου του Βασιλιά, Αριστείδης Μεταξάς, διέδωσε πως ο Βασιλιάς Παύλος δεν εμπιστευόταν πλέον τον Παπάγο και ως εκ τούτου θα τον έπαυε από τα καθήκοντά του. Συνέχεια αυτού του επεισοδίου, ο Στρατάρχης αξίωσε την απομάκρυνση του Μεταξά από τα καθήκοντά του με τον Βασιλιά να αρνείται την λογική της έντονης απαίτησης του Παπάγου. Πέραν αυτού, ο Βασιλιάς ρώτησε εκ νέου τον Παπάγο αν ο πραγματικός λόγος της παραίτησής του είναι η επιθυμία του να κατέβει στην πολιτική, λαμβάνοντας αρνητική απάντηση¹⁶.

Οι εξελίξεις που ακολούθησαν της παραίτησης Παπάγου από την αρχιστρατηγία και ο φόβος για ένα νέο ξέσπασμα πολιτικής κρίσης, μπορούν να γίνουν έντονα αντιληπτές από την εσπευσμένη επιστροφή στην Αθήνα του αμερικάνου πρέσβη Peurifoy¹⁷, ο οποίος συνάντησε και πραγματοποίησε μια δίωρη συνομιλία με τον Παπάγο τρεις μέρες αργότερα, αφού είχαν προηγηθεί συναντήσεις τόσο με τον Βενιζέλο, όσο και με τον Βασιλιά. Σε αυτή, αναφέρει πως ο κύριος λόγος παραίτησης του Στρατάρχη ήταν η αναφορά Μεταξά η οποία ξεπέρασε όλες τις προηγούμενες διαφωνίες μεταξύ Παπάγου και Παύλου οδηγώντας σε μια *μετωπική σύγκρουση δύο περήφανων, ισχυρογνώμων ανδρών*¹⁸, ενώ συγχρόνως, απέκλεισε το ενδεχόμενο να επιστρέψει στην ηγεσία του στρατεύματος¹⁹, για το οποίο εξέδωσε και ανακοίνωση που επίσημα τερμάτισε την όποια προσπάθεια συμβιβασμού μεταξύ των δύο προσώπων.²⁰

Ωστόσο, η σημαντικότερη εξέλιξη μετά την ανακοίνωση της παραίτησης του Στρατάρχη ήταν το κίνημα που εκδηλώθηκε από ορισμένους ανώτερους αξιωματικούς των Ενόπλων Δυνάμεων και μελών του ΙΔΕΑ (Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών) τις πρώτες πρωινές ώρες της 31^{ης} Μαΐου. Η πλειονότητά τους ταξίαρχοι και συνταγματάρχες, κατέλαβαν τον ραδιοφωνικό σταθμό Αθηνών και κάποιους από τους κυριότερους δρόμους της Αθήνας ώστε να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την πόλη. Ο κινηματίες, θεωρώντας πως ο Παπάγος είχε αναγκαστεί να υποβάλλει την παραίτησή του, αγνόησαν τις εντολές του αρχηγού ΓΕΣ, στρατηγού

¹⁶ Σπ. Μαρκεζίνης, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος (1936-1975)*, τ. Β', σελ. 389.

¹⁷ *Ελευθερία*, 1 Ιουνίου 1951.

¹⁸ FRUS (1951), *Ο πρέσβης στην Ελλάδα (Peurifoy) προς το State Department*, 5 Ιουνίου 1951, σελ. 477.

¹⁹ *Ελευθερία*, 5 Ιουνίου 1951.

²⁰ *Η Καθημερινή*, 7 Ιουνίου 1951.

Γρηγορόπουλου και κατέστησαν σαφές ότι θα δεχτούν οδηγίες μόνο από τον Παπάγο. Τότε, ο αρχηγός ΓΕΣ επικοινωνήσε με τον Στρατάρχη, ο οποίος κατέφθασε στο ΓΕΣ στις 6.00 το πρωί και διέταξε τους κινηματίες να αποσυρθούν όπερ και εγένετο²¹. Η διάλυση της ενέργειας πραξικοπήματος μέσα σε ελάχιστες ώρες με εντολή Παπάγου, αποτελεί μια πρώτη δήλωση αμφισβήτησης του Στέμματος αλλά και της κυβέρνησης καθώς ο Στρατός ως πιστός στον Παπάγο αποδεικνύει μια τάση μετατροπής του σε πόλο εξουσίας.

Στην Πολιτική Ζωή της Χώρας Προστίθεται Μια Νέα Δύναμη²².

Σε μια προσπάθεια αποφυγής επανάληψης του πολιτικού σκηνικού που είχε προκύψει από τις τελευταίες εκλογές, καθιερώθηκε ένας νέος εκλογικός νόμος ο Ν. 1878/51²³, ο οποίος καθιέρωνε ένα νέο εκλογικό σύστημα ενισχυμένης αναλογικής. Σκοπός αυτού του συστήματος ήταν να αποδυναμωθούν τα μικρά κόμματα σε σημείο μη κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης και κατά συνέπεια να ευνοηθούν οι μεγάλοι σχηματισμοί, που θα δημιουργήσουν ικανοποιητικές συνθήκες κυβερνητικής σταθερότητας²⁴.

Με την διάλυση της Βουλής στις 30 Ιουλίου και την προκήρυξη νέων εκλογών, μια δήλωση στις 20.20 το βράδυ της ίδιας μέρας ανέτρεψε το πολιτικό σκηνικό²⁵. *«Έχων επίγνωσιν της σοβαρότητος των στιγμών τα τας οποίας διέρχεται η Πατρίς και σταθμίσας τας ευθύνas μου απέναντι της ιστορίας, απεφάσισα να κατέλθω εις τον εκλογικόν αγώνα. Καλώ τους Έλληνας να με περιβάλλουν διά της εμπιστοσύνης των ίνα απαλλαγή η Ελλάς της ακυβερνησίας και αποκτήση την σταθεράν κυβέρνησιν της οποίας έχει ανάγκιν. Υπόσχομαι ότι θα ακολουθήσω εις την πολιτικὴν ζωὴν τας αρχάς τας οποίας εφήρμοσα και ως στρατιώτης. Και έχω την πεποίθησιν ότι ὅλοι ηνωμένοι*

²¹ FRUS (1951), σελ. 475.

²² *Ελευθερία*, 7 Ιουνίου 1951. Είναι ενδεικτικό πως πρώτη η Ελευθερία στο κύριο άρθρο της στις 7 Ιουνίου προσέδωσε πολιτικό χαρακτήρα στην παραίτηση Παπάγου και προέβλεψε ότι μια νέα πολιτική δύναμη θα προστεθεί στο διασπασμένο κομματικό τοπίο.

²³ ΦΕΚ, τ. Α, αρ. 205, 28 Ιουλίου 1951, σελ. 1412-1418.

²⁴ J. Meynaud, *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 120.

²⁵ Ενδεικτικό της σπουδαιότητας της καθόδου του Παπάγου στην πολιτική, αποτελεί ένα υπόμνημα του Peurifoy προς το State Department, στο οποίο αναγράφεται πως τόσο για την Πρεσβεία στην Αθήνα, όσο και για την Αμερικανική Κυβέρνηση, ο Παπάγος αποτελεί το τελευταία χαρτί σε περίπτωση σπουδαίας ανάγκης. FRUS (1951), *Ο Πρέσβης της Αθήνας (Peurifoy) προς το State Department*, 1 Αυγούστου 1951, σελ. 492-493.

εις κοινόν και μέγαν σκοπόν, με σύμβολον τους Βασιλείς μας και εις τα πλαίσια του δημοκρατικού μας πολιτεύματος, ατενίζοντες μόνον το μέλλον, θα επιτύχωμεν την πραγματικήν αλλαγήν την οποία ζητεί το Έθνος»²⁶. Λίγες μέρες αργότερα και συγκεκριμένα στις 6 Αυγούστου, ιδρύθηκε ο *Ελληνικός Συναγερμός* στον οποίο προσχώρησαν οι Π. Κανελλόπουλος και Στ. Στεφανόπουλος από το *ΛΕΚ* και ο Σπύρος Μαρκεζίνης διαλύοντας και αυτός με τη σειρά του το *Νέον Κόμμα*.

Οι εκλογές της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1951 έφεραν τον Ε.Σ. πρώτο κόμμα καταλαμβάνοντας το 36,5% των ψήφων προσδίδοντας ένα χαρακτήρα ενδοπαραταξιακής συσπειρωτικής αναμέτρησης στο στρατόπεδο του συντηρητικού χώρου, καθώς περιόρισε σε μονοψήφια το *Λαϊκό Κόμμα* και από την άλλη, μια διαπαραταξιακή αντιπαράθεση ανάμεσα στην ανασυγκροτημένη Δεξιά και στα κόμματα του Κέντρου²⁷. Το υψηλό ποσοστό που συγκέντρωσε ο *Συναγερμός*, δεν του επέτρεψε ωστόσο να σχηματίσει κυβέρνηση καθώς δεν συγκέντρωσε αυτοδύναμη πλειοψηφία, όπως και τα άλλα δύο μεγάλα κόμματα, η ΕΠΕΚ και το Κ.Φ.

Αυτή η κατάσταση οδήγησε τον Παύλο να συγκαλέσει σύσκεψη των τριών πολιτικών αρχηγών, στην οποία πρότεινε την δημιουργία μιας κυβέρνησης συνασπισμού, αίτημα που δεν βρήκε ανταπόκριση από τον Παπάγο, ο οποίος αντιπρότεινε την διενέργεια νέων εκλογών με το πλειοψηφικό²⁸. Η ένταση μεταξύ Παύλου και Παπάγου με αφορμή την άρνηση του δεύτερου να δεχτεί την πρόταση συνεργασίας, οδήγησε σε νέο κύκλο εντάσεων τις σχέσεις τους καθώς δόθηκαν στην δημοσιότητα οι επιστολές²⁹ που αντήλλαξαν οι δύο άνδρες και σκοπό είχαν να εκθέσουν τον Παπάγο σαν ένα μη συνεργάσιμο πολιτικό σε τόσο δύσκολες στιγμές και ενώ τα οικονομικά προβλήματα ήταν τεράστια. Ενδεικτικό είναι πως υπήρχαν φήμες ότι η αμερικανική βοήθεια οδεύει σε σημαντική περικοπή³⁰, το οποίο θεωρήθηκε ανησυχητικό τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Παράλληλα, ένα ακόμη στοιχείο που αναδεικνύει την ένταση των ημερών και το επιθετικό κλίμα απέναντι στον Παπάγο, αποτελεί ένα υπόμνημα της αμερικανικής πρεσβείας, στο οποίο ο Peurifoy αναφέρει πως ήδη από τις 18 Σεπτεμβρίου ο Πλαστήρας τον είχε ενημερώσει πως είχε

²⁶ *Η Καθημερινή*, 31 Ιουλίου 1951.

²⁷ Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, σελ. 134, 138-139.

²⁸ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. Α, σελ. 297.

²⁹ *Ελευθερία*, 3 Οκτωβρίου, 1951.

³⁰ *Το Βήμα*, 9 Σεπτεμβρίου 1951.

συμφωνήσει με τον Βενιζέλο για κυβέρνηση συνεργασίας και απλά υπολείπονταν διάφορες λεπτομέρειες σχετικά με τον χαρακτήρα αυτής της δικομματικής κυβέρνησης³¹, η οποία σχηματίστηκε τελικά στις 27 Οκτωβρίου.

Ο σχηματισμός της κυβέρνησης Πλαστήρα ήρθε σε μια στιγμή, που όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η οικονομική κατάσταση της χώρας αντιμετώπιζε οξεία προβλήματα, ενώ οι φήμες για περικοπή της αμερικανικής βοήθειας έγιναν πραγματικότητα στις 20 Δεκεμβρίου όταν ανακοινώθηκε πως το ποσό δεν θα υπερέβαινε τα 182 εκατομμύρια δολ.³²

Ενώ η κυβέρνηση προχώρησε στις προγραμματικές της δηλώσεις και εξήγγειλε το πλάνο της, τόσο στο οικονομικό κομμάτι, όσο και σε ζητήματα κατευνασμού των διαιρέσεων που προκάλεσε ο Εμφύλιος και ενώ τα αμερικανικά κεφάλαια-προστατευτικό μαξιλάρι της ελληνικής οικονομίας- έδειχναν ότι οδεύουν σε σημαντική μείωση, μια από τις πρώτες ενέργειες της νέας κυβέρνησης ήταν η ψήφιση νέου Συντάγματος. Στις 21 Δεκεμβρίου ψηφίστηκε το Σύνταγμα του 1952, με ισχύ από 1^η Ιανουαρίου, το οποίο άμεσα επηρεασμένο από τα πάθη του Εμφυλίου και την ένταση που επέβαλε το διεθνές κλίμα του Ψυχρού Πολέμου ενίσχυσε την ύπαρξη ενός *παρασυντάγματος*, στο οποίο βρήκαν θέση όλες οι πρακτικές του εμφυλιοπολεμικού κράτους, με λαμπρή την απουσία των κοινωνικών δικαιωμάτων και ερχόμενο ως εκ τούτου σε πλήρη αντίθεση με τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας, μιας κοινωνίας που την διαπέρασε ο εκδημοκρατισμός μόλις 6 χρόνια πριν. Αποτελεί επομένως απολύτως λογικός ο χαρακτηρισμός του ως *αναχρονιστικού* και αφετηρία μιας περιόδου που διαμόρφωνε μια καχεκτική και κηδεμονευόμενη δημοκρατία³³.

³¹ FRUS (1951), *Ο Πρέσβης της Ελλάδας (Peurifoy) προς το State Department*, 16 Οκτωβρίου 1951, σελ. 511-513. Σε αυτό, ο Peurifoy αναφέρει πως στο τηλεγράφημα «1305, 781.00/9-1851» η αμερικανική πλευρά ενημερώθηκε για τον σχηματισμό κυβέρνησης Πλαστήρα-Βενιζέλου.

³² FRUS (1951), *Ο Πρέσβης (Peurifoy) προς το State Department*, 21 Δεκεμβρίου 1951, σελ. 526. Ενδεικτικό της μείωσης της βοήθειας είναι πως ο Peurifoy θεωρεί πως το ελάχιστο ποσό που χρειάζεται η ελληνική οικονομία είναι τα 200 εκατομ.\$. Αντίστοιχα, ο Υπουργός Συντονισμού Γ. Καρτάλης, λίγες μέρες πριν την επισημοποίηση του τελικού ποσού κρίνει τις ανάγκες της χώρας στα 250 εκατομμύρια. Βλ. *Το Βήμα*, 16 Δεκεμβρίου 1951.

³³ Για μια ολοκληρωμένη ανάλυση του Συντάγματος του 1952, βλ. Νίκη Καλτσόγια-Τουρναβίτη, «Η Μεταπολεμική Ελληνική Κοινωνία και η Πορεία της προς τον Θεσμικό-Πολιτικό Εκσυγχρονισμό», στο *Ίδρυμα Σάκης Καράγιωργας, Η Ελληνική Κοινωνία κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, τ. Α', σελ. 662-669.

Ο Ελληνικός Συναγερμός στην αντιπολίτευση.

Η περίοδος που ο Συναγερμός βρισκόταν στην αντιπολίτευση, χαρακτηρίζεται σαν μια ασταθής περίοδος, η οποία ωστόσο έθεσε τις βάσεις για τις μετέπειτα πολιτικές που θα ακολουθηθούν, κυρίως στον οικονομικό τομέα. Είναι ενδεικτικό πως στις αρχές του Ιανουαρίου του 1952, κατόπιν αιτήματος της κυβέρνησης Πλαστήρα, συντάχθηκε από τον καθηγητή Κυριάκο Βαρβαρέσο η περίφημη έκθεσή του με θέμα τις προοπτικές της ελληνικής οικονομίας. Μέσα στην έκθεση αναλύθηκαν οι παθογένειες της ελληνικής οικονομίας, όπως η δημόσια διοίκηση που είχε δημιουργηθεί, αποτελούμενη από υπερβολικά πολλούς Δημόσιους υπαλλήλους³⁴ πολλοί εξ αυτών ανεπαρκείς, δυσχεραίνοντας την λειτουργία του κρατικού μηχανισμού. Κατά τη γνώμη του Βαρβαρέσου, η διοικητική αναδιοργάνωση αποτελούσε το δυσχερέστερο πρόβλημα που αντιμετώπιζε η ελληνική οικονομία με άμεσες αρνητικές συνέπειες στην κοινωνική πολιτική³⁵. Εκτός των παραπάνω, οι λύσεις που προτάθηκαν χαρακτηρίζονταν από κάποιους βασικούς άξονες όπως η νομισματική σταθερότητα, η ισοσκέλιση του εμπορικού ισοζυγίου και ένα οικονομικό μοντέλο στο οποίο η αγροτική οικονομία θα αποτελεί την κινητήρι δύναμη. Τα παραπάνω μπορεί να μην εφαρμόστηκαν, καθώς η κυβέρνηση Πλαστήρα δεν προσανατολίστηκε στα όσα πρότεινε η έκθεση, ωστόσο, στο κομμάτι της νομισματικής σταθερότητας οι πιθανότητες ελιγμών ήταν πολύ περιορισμένες. Η αντιπληθωριστική πολιτική που ακολουθήθηκε δημιούργησε αντιδράσεις στην κοινωνία και σε συνδυασμό με την ουσιαστικά ανύπαρκτη κυβερνητική σταθερότητα, αλλά και την συνεχώς φθίνουσα υγεία του πρωθυπουργού, αποτέλεσαν έναν «εύκολο αντίπαλο» για την ισχυρή αντιπολίτευση.

³⁴ Εννοούνται οι αθρόοι διορισμοί που έγιναν από την περίοδο της Κατοχής και συνεχίστηκαν στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Αυτοί οι διορισμοί και κατ' επέκταση η σπατάλη δημόσιου χρήματος, οδήγησαν στην δημιουργία ενός «υδροκέφαλου» κράτους, που σε αντίθεση με την ανάλογη αύξηση της δημόσιας διοίκησης στις υπόλοιπες Δυτικοευρωπαϊκές χώρες, απόρροια των υψηλών ρυθμών ανάπτυξης και της εκβιομηχάνισής τους, στην Ελλάδα οι προσλήψεις αυτές χρησιμοποιήθηκαν απλά για πελατειακούς λόγους. Για περισσότερα σχετικά με τις απαρχές αυτού του είδους πελατειακών σχέσεων βλ. Lykogiannis, *Britain and the Greek Economic Crisis 1944-1947. From Liberation to the Truman Doctrine*, σελ. 20-39. Ενδεικτικό αποτελεί και ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων, ο οποίος το 1940 ήταν 54,909, ενώ το 1952 ήταν 72,671. Βλ. Μακρυδημήτρης, «Κυβέρνηση και Διοίκηση. Ο Διοικητικός Μηχανισμός του Κράτους κατά την Περίοδο της Ανασυγκρότησης», στο *Ίδρυμα Σάκης Καράγιωργας, Η Ελληνική Κοινωνία κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, τ. Α', σελ. 474.

³⁵ Κ. Βαρβαρέσος, *Έκθεσις επί του Οικονομικού Προβλήματος της Ελλάδας*, σελ. 180-205.

Τα μέτρα ειρήνευσης, αυτά δηλαδή που στόχευαν στην παύση των διαιρέσεων που προκλήθηκαν από τον Εμφύλιο και έγιναν νόμος του κράτους³⁶, αποτέλεσαν και μια από τις κύριες αιτίες της πτώσης της κυβέρνησης συνασπισμού. Αποτελεί αν όχι ειρωνεία, πως αν και η κυβέρνηση Πλαστήρα προώθησε τα μέτρα ειρηνεύσεως, καταργώντας ουσιαστικά τις έως τότε θανατικές καταδίκες μετατρέποντάς τις σε ισόβια, η θητεία της θα μείνει συνδεδεμένη με τις δύο πολιτικές δίκες που τορπίλισαν την πρώτη μετεμφυλιακή περίοδο. Την δίκη και στη συνέχεια εκτέλεση του Νίκου Μπελογιάννη και του οικονομολόγου Δημήτρη Μπάτση, όπως και τη δίκη σχετικά με την κομμουνιστική διείσδυση στην Πολεμική Αεροπορία, δίκες οι οποίες έπληξαν την αξιοπιστία της κυβέρνησης.

Όσα περιγράφονται ανωτέρω αποτέλεσαν ένα μόνο κομμάτι στο οποίο η αντιπολίτευση άσκησε οξεία κριτική. Ο δεύτερος παράγοντας αφορούσε στην οικονομική της πολιτική. Η αντιπληθωριστική πολιτική που ασκήθηκε με απαίτηση της αμερικανικής πλευράς³⁷ και αναφέρθηκε προηγουμένως, δημιούργησε συνθήκες ασφυξίας στην ελληνική οικονομία, με τις επενδύσεις να έχουν μείνει στάσιμες, οι ποσοτικοί περιορισμοί στις εισαγωγές να αποτελούν νόρμα ενώ το πρόβλημα των παγωμένων πιστώσεων, δανείων δηλαδή που δόθηκαν για λόγους ανασυγκρότησης και δεν εξυπηρετούνταν, να αποτελεί φλέγον ζήτημα³⁸. Αποτέλεσμα όλων των παραπάνω ήταν το 1952 να αποτελέσει το πρώτο έτος μετά την Απελευθέρωση που σημειώθηκε κάμψη της αναπτυξιακής πολιτικής.

Ενώ η κυβέρνηση είχε να αντιμετωπίσει όλα αυτά τα ανοιχτά μέτωπα, ο Παπάγος μέσα στο πρώτο εξάμηνο του 1952 ξεκίνησε την *πορεία προς τον λαό*. Στόχος του, να διαμορφώσει ένα πλειοψηφικό ρεύμα της κοινωνίας προς το κόμμα του, που φαντάζει σαν η μόνη λύση, την ίδια στιγμή που όλες οι κοινωνικές ομάδες, από τους βιομήχανους και τους εργάτες μέχρι τους αγρότες και επαγγελματίες, έχουν στραφεί εναντίον του Κέντρου³⁹. Δεδομένου αυτού, ο Ε.Σ. τον Αύγουστο του '52 υπέβαλλε πρόταση μομφής εναντίον της κυβέρνησης που αν και αποδείχτηκε ότι διέθετε την εμπιστοσύνη της Βουλής, εντούτοις απώλεσε την απόλυτη πλειοψηφία. Η πολιτική

³⁶ ΦΕΚ, τ. Α, αρ. 95, 18 Απριλίου 1952, σελ. 581-586.

³⁷ Χαρακτηριστικό αποτελεί το πρωτοσέλιδο της Ελευθερίας, που αναγράφει πως η Αμερικανική πλευρά βλέπει την αντιπληθωριστική πολιτική ως αυτοσκοπό. *Ελευθερία*, 24 Αυγούστου 1952.

³⁸ *Ελευθερία*, 22 Ιουνίου 1952.

³⁹ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. Α, σελ. 494-495.

κρίση, για μια ακόμη φορά παρούσα έκανε την διεξαγωγή νέων εκλογών πιο αναγκαία από ποτέ. Σίγουρα ο αμερικανικός παράγοντας συνέβαλε τα μάλα προς αυτό το σενάριο. Η πρεσβεία στην Αθήνα μέσω του Peurifoy την ίδια χρονική στιγμή χαρακτήρισε την κυβέρνηση επικίνδυνη για την διατήρηση του οποιουδήποτε σταθεροποιητικού προγράμματος⁴⁰ που αντικειμενικά ερχόταν σε σύγκρουση με την κρατούσα προοπτική της αμερικανικής πλευράς, διατήρησης δηλαδή της επιρροής αλλά σε ένα διαφορετικό πλαίσιο. Το πλαίσιο αυτό ήταν μέσω των οργανισμών του Δυτικού μπλοκ, του NATO, που η Ελλάδα προσχώρησε στις 20 Φεβρουαρίου της ίδιας χρονιάς ή του OEEC (Organization for European Economic Co-operation) και όχι της απευθείας με τις Ηνωμένες Πολιτείες, στοχεύοντας με αυτόν τον τρόπο στην ολοένα και μεγαλύτερη αποδέσμευσή τους από την οικονομική βοήθεια, με σκοπό την μετατροπή της Ελλάδας όσο πιο σύντομα και ομαλά σε μια αυτάρκη χώρα⁴¹.

Ο δρόμος προς την αυτάρκεια ωστόσο, απαιτεί ένα σταθερό πολιτικό καθεστώς, το οποίο όπως περιγράφηκε στις προηγούμενες σελίδες εξέλιπε. Η τελική ευθεία προς αυτή την κατάκτηση δόθηκε από την αρχή του Σεπτεμβρίου με την διεξαγωγή στη Βουλή της συζήτησης για τον εκλογικό νόμο. Η καθιέρωση του πλειοψηφικού συστήματος αποτέλεσε βασικό αίτημα των δύο μεγάλων κομμάτων, του *Συναγερμού* και της ΕΠΕΚ, αλλά κυρίως και της Αμερικανικής Πρεσβείας, που μέσα στο χρονικό διάστημα διακυβέρνησης της χώρας από την ΕΠΕΚ, δεν δίστασε να εκφράσει ανοιχτά την επιθυμία της προς το συγκεκριμένο εκλογικό σύστημα ακόμα και με τη χρήση έμμεσων απειλών τον Μάρτιο του 1952, όταν ο πρέσβης σε δημόσια δήλωσή του τόνισε πως με το υπάρχον εκλογικό σύστημα οι ανορθωτικές προσπάθειες βαίνουν εις μάτην και η οποιαδήποτε διατήρηση και επαναφορά της αναλογικής θα εξέθετε την Ελλάδα στα μάτια της αμερικανικής κοινής γνώμης⁴². Τον Σεπτέμβριο ωστόσο, η κατάσταση είχε τροποποιηθεί. Ο αμερικανικός παράγοντας ήταν σταθερά προσανατολισμένος προς τον Παπάγο και οι δηλώσεις στήριξης του πλειοψηφικού από πλευράς Peurifoy το αποδεικνύουν⁴³. Με την τελική ψήφιση και επικράτηση του

⁴⁰ FRUS (1952-1954), *Ο πρέσβης Peurifoy προς το State Department*, 27 Αυγούστου 1952, σελ. 804-805.

⁴¹ FRUS (1952-1954), *Ο πρέσβης Peurifoy προς το State Department*, 25 Σεπτεμβρίου 1952, σελ. 806-810. Η επιθυμία και εν πολλοίς ανάγκη αποδέσμευσης των ΗΠΑ από την παροχή οικονομικής βοήθειας, αποτέλεσε τον βασικό ρόλο μεταστροφής τους και υποστήριξης της πλευράς Παπάγου.

⁴² *Ελευθερία*, 14 Μαρτίου 1952.

⁴³ Σ. Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές Χώρες 1950-1967. Οικονομικές Σχέσεις και Πολιτική*, τ. Α, σελ. 49. Ακόμα, βλ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. Α, σελ. 488.

πλειοψηφικού στις 4 Οκτωβρίου, η κυβέρνηση προχώρησε στη διάλυση της Βουλής μια εβδομάδα αργότερα και στην προκήρυξη νέων εκλογών για τις 16 Νοεμβρίου.

Οι εκλογές της 16^{ης} Νοεμβρίου, προσέλαβαν έναν έντονα πολωτικό χαρακτήρα, με μεγάλη συσπείρωση των πολιτικών παρατάξεων και ιδίως μεταξύ του *Συναγερμού* και της ΕΠΕΚ. Όσον αφορά το πλαίσιο της συντηρητικής παράταξης, το άνοιγμα του *Συναγερμού* και προς τον χώρο του Κέντρου (συνεργασία με τον Γ. Παπανδρέου) προσέδωσε νέα χαρακτηριστικά στο κόμμα που αποδείκνυαν τις προγραμματικές δηλώσεις του αρχηγού του, ως ένα νέο κίνημα, αντίθετο με τον παλιό, διχαστικό λόγο και απόψεις, που πρέσβευαν τα υπόλοιπα κόμματα. Όσον αφορά τα αποτελέσματα, αυτά έδειξαν αυτό που φαινόταν σχεδόν δεδομένο. Ο *Συναγερμός* συμπαρέσυρε τα πάντα στο διάβα του. Διαπαραταξιακά, νίκησε κάθε άλλο σχηματισμό, αφήνοντας δεύτερο τον αντίπαλο συνασπισμό της ΕΠΕΚ-Κ.Φ. Συγκέντρωσε το 49.22%⁴⁴ των ψήφων και 247 έδρες από τις 300. Συγχρόνως, ενδοπαραταξιακά, εξαφάνισε το *Λαϊκό Κόμμα*, το οποίο αόρατο και αδιάφορο συγκέντρωσε μόλις το 1% από τις 4 περιφέρειες που κατέβηκε. «*Εμπνεύσατε δημιουργικήν εμπιστοσύνην*»⁴⁵ ανέφερε στο πρωτοσέλιδό της η *Ναυτεμπορική* και μπορεί να χαρακτηριστεί σαν ένας ταιριαστός τίτλος, καθώς ο *Συναγερμός* πέτυχε μια διείσδυση στο εκλογικό σώμα που ξεπέρασε τις συνήθειες του παρελθόντος. Το άνοιγμά του, πέραν του στενού συντηρητικού χώρου που του έδωσε μεγαλύτερη απήχηση σε κάστρα του Κέντρου, όπως οι περιοχές της Βόρειας Ελλάδας- βενιζελικές κατά το παρελθόν- κρίνεται κατά τα άλλα επιτυχημένο. Με την νίκη του αυτή εγκαινιάζεται μια νέα περίοδος στην μεταπολεμική ιστορία της Ελλάδας. Αυτής των σταθερών μονοκομματικών κυβερνήσεων και της αρχής της απογείωσης της ελληνικής οικονομίας.

⁴⁴ Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, σελ. 165-167.

⁴⁵ *Η Ναυτεμπορική*, 19 Νοεμβρίου 1952.

Τα Οικονομικά δεδομένα την περίοδο διακυβέρνησης των συνασπισμών του Κέντρου (1950-1952).

Η δεκαετία του 1950 αποτελεί την αφετηρία μιας νέας σελίδας για την Ελλάδα. Ο χαρακτηρισμός αυτός γίνεται αφενός για το ξεκίνημα που σηματοδοτεί μια νέα δεκαετία, αφετέρου η έναρξή της αποτελεί τη μετάβαση από μια δεκαετία κατά την οποία η Ελλάδα ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση, αρχικά την περίοδο της Κατοχής και αμέσως μετά με τον Εμφύλιο Πόλεμο. Η πλούσια βιβλιογραφία της περιόδου αναδεικνύει την έκταση των σαρωτικών μεταβολών που επήλθαν στην πολιτική και οικονομική πραγματικότητα της Ελλάδας την κρίσιμη δεκαετία του '40. Η αυγή της νέας δεκαετίας βρήκε την χώρα σε ένα σημείο που ελάχιστα απέιχε από το προπολεμικό της επίπεδο όσον αφορά την οικονομική της ανάπτυξη. Πολιτικά, όπως περιγράφηκε και στις παραπάνω σελίδες, η αστάθεια αποτέλεσε το κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου και κατ' επέκταση κατέστησε αδύνατο το οποιοδήποτε μακροπρόθεσμο πλάνο ανασυγκρότησης και επέκτασης της ελληνικής οικονομίας. Συγχρόνως, από τα τέλη της δεκαετίας του '40, μετά τη διακήρυξη του Δόγματος Τρούμαν, ως μια αναγκαστική ενέργεια καθώς την ίδια στιγμή η όξυνση των Εμφύλιων μαχών οδήγησε το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων και κεφαλαίων σε αμυντικές δαπάνες, ενώ παράλληλα τα ελληνικά αποθέματα σε συνάλλαγμα είχαν σχεδόν εξαντληθεί ομοίως με τα αποθέματα σε χρυσό και συνδυαστικά τη μείωση της βοήθειας από την UNRRA⁴⁶, αποτελώντας μια πρώτη, αν όχι την πρώτη παρεμβατική ενέργεια την εποχή του Ψυχρού Πολέμου και έναν χρόνο αργότερα, το 1948 με το Σχέδιο Μάρσαλ, ή ERP (European Recovery Program), ένα πρόγραμμα σχεδιασμένο να εξομαλύνει το γενικό πρόβλημα της Δυτικής Ευρώπης, το εμπορικό έλλειμμα δηλαδή σε σχέση με το δολάριο καταπολεμώντας το με ένα ευρύτερο άνοιγμα και ρευστότητα στις παγκόσμιες τιμές εμπορίου ώστε να αποκαταστηθούν οι δείκτες ρευστότητας⁴⁷, η Ελλάδα πέρασε κάτω από την «κηδεμονία» των Η.Π.Α. Η λέξη κηδεμονία είναι αυτή που περιγράφει το καθεστώς επέμβασης των Ηνωμένων Πολιτειών στην Ελλάδα καθώς οι εκπρόσωποι της αμερικανικής αποστολής ήταν

⁴⁶ Ev. Eliades, *Stabilization of the Greek Economy and the 1953 Devaluation of the Drachma*, σελ. 24-25.

⁴⁷ A. Milward, *The Reconstruction of Western Europe*, σελ. 45.

τοποθετημένοι σε όλες τις κύριες θέσεις⁴⁸ της δημόσιας διοίκησης και ήταν οι ίδιοι που έπαιρναν τις τελικές αποφάσεις⁴⁹.

Σε σύνδεση με τα προηγούμενα, το 1950 ξεσπά ο πόλεμος της Κορέας και ως εκ τούτου οι διεθνείς συνθήκες τροποποίησαν τις οικονομικές δυνατότητες των Η.Π.Α. οι οποίες πλέον σταθερά προσανατολισμένες σε στρατιωτικές κατευθύνσεις λειτούργησαν τροχοπέδη για την επίτευξη των οικονομικών στόχων, όπως αυτοί είχαν τεθεί στην αρχική διακήρυξη του Σχεδίου Marshall. Ενδεικτικό αποτέλεσε η μετονομασία της διαχειριστικής αρχής των κεφαλαίων του Σχεδίου Marshall, της ECA (Economic Cooperation Administration)⁵⁰ σε MSA (Mutual Security Agency) και όλα αυτά πριν την επίσημη ολοκλήρωση του ERP. Οι διεθνείς αυτές συγκυρίες, με χαρακτηριστικότερη την ύψωση των διεθνών τιμών, επηρέασαν άμεσα και την ελληνική οικονομία η οποία ήρθε αντιμέτωπη με μια σημαντική μείωση των κεφαλαίων που λάμβανε, απαραίτητων για την ομαλή λειτουργία της οικονομίας. Αυτή η μείωση επηρέασε πρωτίστως την πιστωτική πολιτική που ακολουθείτο και με αυτό τον τρόπο από τα μέσα περίπου του 1950 ακολουθήθηκε μια πιο συντηρητική πολιτική που στόχευε στην αυστηρότερη επιλογή της διοχέτευσης των κεφαλαίων. Ενδεικτικό αποτελεί πως οι πιστώσεις που δόθηκαν στην οικονομία από την Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ) και από τα διαθέσιμα των τραπεζών, τροποποιήθηκαν ανά κλάδους. Συγκεκριμένα, οι πιστώσεις το 1950 έφτασαν τα 4.560 δισεκατομμύρια δραχμές και ακολούθησαν ανοδική πορεία το 1951, με 5.612 ενώ το 1952, χρονιά ύφεσης ήταν η πρώτη που είδε την χρηματοδότηση προς την οικονομία να έχει αρνητικό πρόσημο και συγκεκριμένα στα 5.419 δισεκατομμύρια δραχμές. Από τους

⁴⁸ Δεν πρέπει να παραληφθεί πως η δημιουργία της Νομισματικής Επιτροπής, που ιδρύθηκε το 1946 ύστερα από την συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Μεγάλης Βρετανίας, αποτελούσε μια μορφή ελέγχου της εσωτερικής νομισματικής πολιτικής. Ουσιαστικά ανέλαβε τον ρόλο της Τράπεζας της Ελλάδος πάνω στην νομισματική, πιστωτική και συναλλαγματική πολιτική. Καθορίζοντας τις πιστώσεις, καθόριζε και της επενδύσεις καθιστώντας ένα πλαίσιο εφαρμογής αν μη τι άλλο αποικιακού χαρακτήρα. Ο ρόλος της Νομισματικής Επιτροπής ήταν ενεργός για τα χρόνια μελέτης της παρούσας εργασίας, αν και όχι τόσο έντονος όσο την περίοδο 1946-1952. Για περισσότερα σχετικά με τον ρόλο και τη λειτουργία της βλ. G. Pagoulatos, *Greece's New Political Economy. State, Finance and Growth from Postwar to EMU*, σελ. 48.

⁴⁹ Φατούρος, *Πως κατασκευάζεται ένα επίσημο πλαίσιο διεύθυνσης. Οι Ηνωμένες Πολιτείες στην Ελλάδα, 1947-1948*, στο *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950. Ένα Έθνος σε Κρίση.*, σελ. 419.

⁵⁰ Η ECA, είχε αντικαταστήσει με τη σειρά της την αποστολή που συστάθηκε με τη διακήρυξη του Δόγματος Τρούμαν, την A.M.A.G. (American Mission for Aid to Greece). Με την μετονομασία αυτή, η βοήθεια προς την Ελλάδα αποτελούσε μέρος μιας Ευρωπαϊκής προσπάθειας ανασυγκρότησης. Η ECA/Greece, διακριτός τίτλος σχετικά με τις εξελίξεις στην Ελλάδα, ήταν αρχικά υπό τη διοίκηση του εκάστοτε πρεσβευτή των Η.Π.Α. Βλ. J. Kofas, *Intervention and Underdevelopment, Greece during the Cold War*, σελ. 110.

τομείς παραγωγής που έλαβαν τα υψηλότερα ποσοστά ήταν η γεωργία, που ανέδειξε για μια ακόμη φορά τον χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας και το εμπόριο με πτωτικές ωστόσο τιμές. Παράλληλα, προς την Βιομηχανία δόθηκαν σημαντικά ποσοστά πιστώσεων τα οποία το 1951 και το 1952 είχαν ανοδική πορεία, απόρροια της αυξημένης παραγωγής που συντελέστηκε στον πρωτογενή τομέα⁵¹.

Η ανοδική πορεία των επιλεγμένων πιστώσεων, έδειξε και την αντίστοιχη μεταβολή στο ΑΕΠ της χώρας, το οποίο ακολούθησε, αν και αναιμικά, μια ανοδική πορεία.

«Πίνακας 1»⁵²

ΕΤΟΣ	1950	1951	1952
ΑΕΠ (σε εκατομμύρια \$)	14.489	15.765	15.878

Από τα στοιχεία του Πίνακα 1, γίνεται εμφανές πως ο οικονομικός κύκλος εργασιών της ελληνικής οικονομίας παρουσίασε μια σημαντική άνοδο το 1951. Συγκεκριμένα η άνοδος έφτασε το 8,1%, ένα ποσοστό που για τα δεδομένα μιας οικονομίας που ξεκίνησε από ένα πολύ χαμηλό επίπεδο κρίνεται πέραν από σημαντικό, ζωτικά αναγκαίο. Αντίστοιχα, η μείωση των πιστώσεων προς την οικονομία το 1952, ως μέτρο μιας συσταλτικής πολιτικής, επέφερε μια ασήμαντη άνοδο του εθνικού εισοδήματος της τάξης του 0.7%.

Το βασικό ωστόσο πρόβλημα που αντιμετώπιζε η ελληνική οικονομία, ήταν το αρνητικό εμπορικό ισοζύγιο. Το τεράστιο εμπορικό έλλειμμα, το οποίο υπάρχει σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο, αποτελεί τον μεγάλο ασθενή της ελληνικής οικονομίας. Το πρόγραμμα των εισαγωγών και οι ακόλουθες άδειες εισαγωγής, καταρτίζονταν κάθε χρόνο από το Υπουργείο Εμπορίου. Την τελική απόφαση ωστόσο, έπαιρνε η Διοίκησης Εξωτερικού Εμπορίου (ΔΕΕ), ένας θεσμός που καθόριζε πλήρως την πολιτική εξωτερικού εμπορίου και βασικό στοιχείο του

⁵¹ Για τα στατιστικά δεδομένα, βλ. *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδας*, σελ. 304.

⁵² Τα στατιστικά στοιχεία στο A. Maddison, *the World Economy. Historical Statistics*, σελ. 434. Οι τιμές είναι υπολογισμένες με τη νομισματική μονάδα του συστήματος Geary-Khamis σε τιμές του 1990. <http://dx.doi.org/10.1787/456125276116>

αμερικανικού ελέγχου⁵³. Αυτός ο έλεγχος ωστόσο, δεν στάθηκε δυνατός να ισοσκελίσει το εμπορικό ισοζύγιο. Όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 2,α, το έλλειμμα έφτανε σε δυσθεώρητα ύψη, ακόμα ένα χαρακτηριστικό του αποπροσανατολισμού της ελληνικής οικονομίας της περιόδου.

«Πίνακας 2, α»⁵⁴

(Σε εκατομμύρια δολάρια Η.Π.Α.)

ΕΤΟΣ	ΕΞΑΓΩΓΕΣ	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ	ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ
1950	85,1	397,7	-312,6
1951	101,9	431,6	-329,7
1952	114,3	274,7	-160,4

Συγκεκριμένα, το εμπορικό ισοζύγιο τα πρώτα δύο χρόνια μετά τη λήξη του Εμφυλίου παρουσίαζε δραματική εικόνα. Το έλλειμμα ξεπέρασε τα 300 εκατομμύρια δολάρια με τις εξαγωγές να εμφανίζουν ελαφρώς αυξητικές τάσεις μεν, τις εισαγωγές δε, να ακολουθούν δυσανάλογα υψηλή αυξητική τάση καθιστώντας εμφανές τον μη παραγωγικό χαρακτήρα της οικονομίας και την αδυναμία στοιχειώδους αυτάρκειας. Την ίδια στιγμή τα κεφάλαια της εξωτερικής βοήθειας (ουσιαστικά αποτελούνταν σχεδόν αποκλειστικά από την αμερικανική βοήθεια), ήταν αυτά που χρηματοδοτούσαν το ως άνω έλλειμμα, ενώ επικουρικά λειτούργησε, αν και ακόμα σε μικρό ποσοστό, το ισοζύγιο των άδηλων συναλλαγών, που δείχνει σχετικά νωρίς μέσω της αυξητικής του τάσης τον σημαντικό ρόλο που θα επιτελέσει στα ακόλουθα χρόνια, όπως παρατηρείται στον Πίνακα 2,β.

⁵³ Σ. Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές Χώρες*, τ. Α, σελ. 48.

⁵⁴ ΤτΕ, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 53.

«Πίνακας 2,β»⁵⁵.

(Σε εκατομμύρια δολάρια Η.Π.Α.)

ΕΤΟΣ	ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΑΔΗΛΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ	ΚΑΘΑΡΗ ΕΙΣΡΟΗ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ⁵⁶
1950	32,5	299,5
1951	45,0	297,3
1952	52,3 ⁵⁷	133,5

Η αδυναμία της εγχώριας παραγωγής, στα πρώτα χρόνια της ανασυγκρότησης, εντοπίζεται στην δυσαναλογία που υπάρχει μεταξύ των παραγωγικών τομέων της οικονομίας. Αυτή η δυσαναλογία μεταξύ των τομέων της οικονομικής δραστηριότητας ως ποσοστό του ΑΕΠ επιφέρει αρκετές αναλύσεις.

⁵⁵ ΤτΕ, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 53.

⁵⁶ Πέραν της αμερικανικής βοήθειας, η οποία στην χρήση των οικονομικών ετών 1949-50, 1950-51, 1951-52 και 1952-53, ξεπέρασε τα 754 εκατομ. Δολάρια, την ίδια περίοδο εισήλθαν στην ελληνική οικονομία πόροι από πολεμικές επανορθώσεις, το ύψος των οποίων ξεπέρασε τα 1,1 δισεκατομμύρια δραχμές. Για περισσότερα βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', σελ.225 και Γ. Σταθάκης, «Η Οικονομική Πολιτική των ΗΠΑ στην Ελλάδα, 1949-1953». Σταθεροποίηση και Νομισματική Μεταρρύθμιση, στο *Ίδρυμα Σάκης Καράγιωργας, Η Ελληνική Κοινωνία κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, τ. Α', σελ.41-56.

⁵⁷ Ενδεικτικό αποτελεί το γεγονός πως το 40% και πλέον των άδηλων πόρων το χρονικό διάστημα Ιανουαρίου-Αυγούστου 1952 αποτελείται από ναυτιλιακά εμβάσματα. Πλέον σημαντικό αποτελεί πως αυτή η αύξηση επιβάλλεται και από το γεγονός πως τα εμβάσματα αυτά προήλθαν από μειωμένα εισοδήματα λόγω της πιστώσεως των ναύλων στη διεθνή αγορά. Βλ. *Η Ναυτεμπορική*, 20 Νοεμβρίου 1952.

«Πίνακας 3»

ΑΕΠ Κατά Τομείς Οικονομικής Δραστηριότητας

(Εκατομμύρια δραχμές σε σταθερές τιμές του 1970)⁵⁸

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ	ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ
1950	74.355	20.683	14.966	38.706
1951	80.511	23.475	14.782	42.254
1952	80.746	22.159	15.121	43.466

Μια πρώτη ανάλυση αφορά στην μεγάλη επέκταση του τριτογενούς τομέα παραγωγής. Το ύψος του, που καλύπτει και ξεπερνά το 50% του συνόλου του ΑΕΠ το 1950 και παραμένει ανάλογα υψηλό το 1951 και το 1952, αναδεικνύει την χαμηλή παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας, τον αυξημένο ρόλο του Κράτους με τις υπηρεσίες του αλλά και το εμπόριο. Δύναται να γραφεί πως το συγκεκριμένο ποσοστό τονίζει τον εν μέρει παρασιτικό χαρακτήρα που ακολουθούσε η οικονομία την εξεταζόμενη περίοδο. Το μεγαλύτερο επιμέρους ποσοστό αφορά κατά βάση στο εμπόριο και σε υπηρεσίες του τραπεζικού συστήματος, ενώ αυξητικές τάσεις παρατηρούνται και στην κατασκευή κατοικιών, που θα ακολουθήσει πολύ θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης και στα επόμενα χρόνια⁵⁹. Από την άλλη, ο πρωτογενής τομέας και για τα τρία χρόνια που παραθέτονται στον Πίνακα 3, καταλαμβάνει την δεύτερη θέση. Σε πλαίσια παραγωγικότητας επομένως, κυριαρχεί ο αγροτικός τομέας, έχοντας όλα τα αρνητικά χαρακτηριστικά της υπανάπτυξης που τον χαρακτήριζε από την προπολεμική περίοδος όπως ο κατακερματισμένος κλήρος και η ευρεία υποαπασχόληση⁶⁰. Αντίθετα, ο δευτερογενής τομέας παραγωγής στο διάστημα μελέτης του από το 1950 μέχρι και το 1952 εμφανίζει την ίδια αναλογία με μικρές αποκλίσεις. Επί του συγκεκριμένου, είναι ενδεικτικό του αποπροσανατολισμού της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας της εποχής αυτή η εξέλιξη. Δεδομένης της επιλογής για προώθηση της εκβιομηχάνισης και επιθυμίας για μετατροπή της Ελλάδας από χώρα αγροτικής οικονομίας σε εκβιομηχανισμένη χώρα, προτύπων Δυτικής Ευρώπης, η

⁵⁸ Τα ποσοτικά δεδομένα του ΑΕΠ παρέχονται σε εκατομ. Δραχμές. Συγχρόνως, έχουν παρατεθεί και σε δολάρια ΗΠΑ στον Πίνακα 1. Τα δεδομένα εδώ, στο ΤτΕ, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 10,12.

⁵⁹ Τράπεζα της Ελλάδος, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 12.

⁶⁰ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', σελ. 227.

εξέλιξη αυτή φαντάζει μη συμπλέουσα με τον τελικό στόχο. Ακόμη, ένα στοιχείο που τονίζει αυτή την προσήλωση προς ένα εκβιομηχανισμένο μέλλον, αποτελεί η Έκθεση Βαρβαρέσου, που αν και πρότεινε την ανάπτυξη της γεωργίας και μια αντίστοιχη της ελαφριάς βιομηχανίας, εντούτοις κατέληξε στο κενό, με επικράτηση της αναπτυξιακής πολιτικής που διατηρούσε τις μορφές κρατικής παρέμβασης της υφιστάμενης παραγωγικής διαδικασίας⁶¹.

Ωστόσο, το μικρό αυτό ποσοστό του δευτερογενούς τομέα, αφορά στο σημαντικά υψηλότερο ποσοστό του στο κομμάτι της μεταποίησης. Τα μεγέθη για την συγκεκριμένη τριετία διατηρούνται χωρίς σημαντικές τροποποιήσεις, με πρωταγωνιστές στο κομμάτι της μεταποίησης τα τρόφιμα και τον καπνό, με τις υφαντουργικές και τις μεταποιήσεις ενδύσεως και υποδήσεως να ακολουθούν. Αντιστρόφως ανάλογα είναι τα ποσοστά στην μεταλλουργία και στην χημική βιομηχανία, αν και εμφανίζουν κάθε χρόνο αυξητικούς ρυθμούς, με πολύ χαμηλό όμως σημείο αφετηρίας⁶².

Μια ακόμη παθογένεια της ελληνικής οικονομίας, απότοκο της γενικότερης πολιτικής αστάθειας, που οδήγησε στην πρώτη μεταπολεμική ύφεση, το 1952, ήταν η απουσία της εμπιστοσύνης προς το εθνικό νόμισμα. Άμεση συνέπεια αυτής της δυσπιστίας ήταν οι χαμηλές καταθέσεις στις τράπεζες, που στον κύκλο της οικονομίας οδηγούν στην μειωμένη προσφορά χρήματος και κατά συνέπεια στις περιορισμένες επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου⁶³.

⁶¹ Δ. Σακκάς, «Τα Αναπτυξιακά Προγράμματα της Περιόδου 1947-1966 και η Σχέση τους με τον Ενδεικτικό Προγραμματισμό», στο *Ίδρυμα Σάκης Καράγιωργας, Η Ελληνική Κοινωνία κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, τ. Α', σελ. 64-65.

⁶² ΤτΕ, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 10,11.

⁶³ Το πλαίσιο των κατοικιών και της έκρηξης που γνώρισε τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, όπως και του τρόπου χρηματοδότησής του αποτελεί ένα διαφορετικό ζήτημα που θα τεθεί σε επόμενο κεφάλαιο.

«Πίνακας 4»

(Εκατομμύρια δραχμές)

ΕΤΟΣ	ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ	ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΧΡΗΜΑΤΟΣ	ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ⁶⁴
1950	1.569	2.621	1.812	16.262
1951	1.183	3.215	2.070	15.095
1952	1.347	3.553	2.348	13.980

Η σημαντικότερη συνέπεια ωστόσο, που δημιούργησε η ως άνω αναφερθείσα δυσπιστία στο εθνικό νόμισμα δημιούργησε ένα αξεπέραστο πρόβλημα, αυτό της χρηματοδότησης της οικονομίας. Μέσω των τραπεζικών καταθέσεων που παραθέτονται στον Πίνακα 4, διαπιστώνεται πως το ιδιωτικό κεφάλαιο που σε συνθήκες ανάπτυξης αποτελεί την лоκομοτίβα της οικονομίας είναι εξαιρετικά μικρό. Ειδικότερα, τα περιορισμένα ποσά λειτούργησαν ανασταλτικά και στην χρηματοδότηση των βιομηχανικών επιχειρήσεων καθώς από το τέλος του 1951 οι πιστώσεις που λάμβαναν χρηματοδοτούνταν κατά 50% από τα διαθέσιμα των τραπεζών⁶⁵. Παράλληλα, η προσφορά χρήματος, που δηλώνει την δυνατότητα χρηματοδότησης της οικονομίας, είναι στα ίδια χαμηλά ποσοστά με μικρές ωστόσο αυξητικές τάσεις που συνδυαστικά με την ελεγχόμενη νομισματική κυκλοφορία φανερώνουν την γενικότερη προσπάθεια συγκράτησης των πληθωρικών πιέσεων. Παράδοξο αυτών των δεδομένων αποτελούν οι υψηλές, συγκριτικά με τα υπόλοιπα μεγέθη του Πίνακα 4, επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου. Δεδομένου και του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου, μονόδρομος για την χρηματοδότησή τους αποτέλεσε η εισροή κεφαλαίων από το εξωτερικό (βλέπε Πίνακα 2,β), που λόγω του μεγέθους έδωσαν την απαραίτητη ρευστότητα στην ελληνική οικονομία.

Ο συνδυασμός των χαμηλών καταθέσεων και προσφοράς χρήματος, το τεράστιο έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου και η ασθενική αύξηση του ΑΕΠ το 1952,

⁶⁴ Τα ποσά αφορούν σε σταθερές τιμές του 1970.

⁶⁵ ΤτΕ, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος*, σελ. 309.

αποτέλεσαν την πραγματικότητα μιας οικονομίας περιοριστικής πολιτικής. Με άλλα λόγια κατέδειξαν την ύφεσή της. Η μειωμένη αμερικανική βοήθεια άνοιξε τον ασκό του Αιόλου σχετικά με την δυνατότητα επίλυσης των οικονομικών προβλημάτων και τις αναγκαίες νομισματικές και πιστωτικές βάσεις που θα καταστήσουν σταθερή την εμπιστοσύνη του κοινού στο νόμισμα και κατ' επέκταση στην ελληνική οικονομία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1.1.Η Κυβέρνηση του Ελληνικού Συναγερμού και οι πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις.

Με την Ορκωμοσία της Κυβέρνησης Παπάγου στις 19 Νοεμβρίου 1952 ξεκινά μια νέα περίοδος για την ελληνική οικονομία. Πολύ νωρίς, από τις 6 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους ο Υπουργός Συντονισμού Σπύρος Μαρκεζίνης, προχώρησε σε μια ραδιοφωνική ομιλία στην οποία ανέπτυξε την οικονομική πολιτική που σκοπεύει να ακολουθήσει η κυβέρνηση του Ε.Σ⁶⁶. Στις προγραμματικές δηλώσεις που έκανε, τόνισε την ανάγκη αποκατάστασης της έννοιας του Κράτους μέσω της χρηστής Διοίκησης. Τα νέο διοικητικό σύστημα που ανέφερε, είχε σαν βασικό του στοιχείο την αποκέντρωση, με την Κυβέρνηση να προσδίδει σε αυτήν τον επιτελικό της χαρακτήρα. Παράλληλα, στο κομμάτι της δημόσιας διοίκησης έκανε ειδική μνεία στο πρόβλημα του δημοσιοϋπαλληλικού τομέα στοχεύοντας στην αύξηση της απόδοσής τους. Στην συνέχεια, ανήγγειλε την βασική προτεραιότητα προς επίλυση του αναπτυξιακού προβλήματος της χώρας, εννοώντας την νομισματική σταθερότητα ως τον κύριο δρόμο προς την οικονομική σταθερότητα. Για την επίτευξή της προανήγγειλε μια φορολογική μεταρρύθμιση που θα στόχευε στην δικαιότερη κατανομή φορολογικών βαρών μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων, προστατεύοντας τους πλέον αδύναμους και επαναπροσδιορίζοντας την έμμεση φορολογία με στόχο την ελάφρυνσή τους. Βάση αυτής της φορολογικής πολιτικής σκοπεύει να γίνει κατά την Κυβέρνηση, η ανάπτυξη της παραγωγής και η αύξηση του εθνικού εισοδήματος⁶⁷. Η διοικητική μεταρρύθμιση, συνδυαστικά με την

⁶⁶ *Η Νέα Οικονομία*, Ιανουάριος 1953, σελ. 32-33.

⁶⁷ *Η Ναυτεμπορική*, 26 Νοεμβρίου 1952. Συμπληρωματικές πληροφορίες που δόθηκαν στον Τύπο την 25^η Νοεμβρίου σχετικά με το οικονομικό πρόγραμμα της Κυβέρνησης.

νομισματική και το φορολογικό σύστημα θα λειτουργήσουν ευεργετικά προς το ζητούμενο της νέας πολιτικής, την αύξηση δηλαδή της παραγωγής. Για την ενίσχυσή της, ο Μαρκεζίνης δήλωσε πως η μεταρρύθμιση του τραπεζιτικού συστήματος είναι στις αρχικές ενέργειες της Κυβέρνησης. Επικουρικά τα κεφάλαια της Αμερικανικής βοήθειας και η παράλληλη εξεύρεση νέων ιδιωτικών κεφαλαίων ελληνικών και ξένων, θα αξιοποιηθούν με τον πλέον επικερδή για την οικονομία τρόπο, ενώ το σύστημα παρεμβατισμού που υπήρχε έως εκείνη τη στιγμή θα δώσει βαθμιαία την θέση σε μια μορφή αποπαρεμβατισμού η οποία θα επιφέρει εμπιστοσύνη και ανάπτυξη, ανάπτυξη που θα ολοκληρωθεί με την ευκολότερη διάθεση των εξαγωγικών προϊόντων στις αγορές του εξωτερικού. Οι βασικοί αυτοί άξονες του οικονομικού προγράμματος δίνουν αρχικά την εικόνα ενός μελετημένου και συγκροτημένου προγράμματος, ενώ, από την άλλη αποτελούν μια αρχική ένδειξη της πολιτικής παντοδυναμίας που έχει ήδη ενστερνιστεί ο *Συναγερμός* και τις νέες συνθήκες που σκοπεύει να επιβάλλει στην πολιτική ζωή του τόπου. Είναι ενδεικτικό πως πριν την ανακοίνωση των προγραμματικών δηλώσεων του Μαρκεζίνη ήταν ήδη γνωστά αρκετά από τα ανωτέρω και είχαν μάλιστα συμπληρωματικές πληροφορίες σχετικά με τις ειδικές ενέργειες που θα ακολουθούσαν πέραν των γενικών μεταρρυθμίσεων που θα εξαγγέλλονταν. Όσον αφορά το κομμάτι της δημόσιας διοίκησης, που πρώτο αναφέρθηκε, η εκκαθάριση και αναδιοργάνωση των δημοσίων υπηρεσιών, αλλά και των Διοικήσεων των Τραπεζών με μεταβολές στην ανώτερη ιεραρχία και απολύσεις των αργόμισθων και υπεράριθμων υπαλλήλων⁶⁸ φαίνεται ως μια νέων ηθών πολιτική εξαγγελία, στοχεύουσα στο υδροκέφαλο Κράτος που αναπτύχθηκε την προηγούμενη δεκαετία και συνέχιζε να υφίσταται⁶⁹.

Εκτός από τα νέα ήθη που πρόσβευε με πολιτικές δηλώσεις όπως η προαναφερόμενη, στην νέα πολιτική γενικότερης ανασυγκρότησης, ο κρατικός μηχανισμός δεν διέλαθε της υψηλής προσοχής του Μαρκεζίνη, ως ενορχηστρωτή του οικονομικού προγράμματος της Κυβέρνησης. Με τις διαρθρωτικές μεταβολές στόχευε στην επιτυχή διοικητική ανασυγκρότηση ώστε η κρατική παρέμβαση να έχει έναν εποπτικό ρόλο. Ένα είδος φιλελεύθερης πολιτικής ελεγχόμενο από έναν ζωτικής σημασίας κρατικό παρεμβατισμό. Σε δηλώσεις του μόλις αναλάμβανε τα καθήκοντά του ως Υπουργός Συντονισμού τόνιζε: «Το σύγχρονο κράτος είναι ρυθμιστής της

⁶⁸ *Η Ναυτεμπορική*, 26 Νοεμβρίου 1952.

⁶⁹ Βλέπε υποσημείωση 33.

οικονομικής ζωής. Αν τα όργανά του και οι υπηρεσίες του δεν είναι αρτίως εξοπλισμένα και εις το ύψος της αποστολής των, τότε η επιρροή των δύναται να έχει ολέθρια αποτελέσματα επί πάσης οικονομικής προσπάθειας.»⁷⁰, δήλωση χαρακτηριστική της πληθώρας υπεράριθμων υπαλλήλων, αποτέλεσμα αφενός της χαμηλής απορροφητικότητας του ιδιωτικού τομέα, αφετέρου των πελατειακών σχέσεων, που άνισα κατανεμημένοι συγκεντρώνονταν στην περιφέρεια της πρωτεύουσας, αφήνοντας υποστελεχωμένη την περιφέρεια, ενώ η εκπαίδευση αυτού του προσωπικού ήταν συνήθως ελλιπής και ανίκανη για την όποια διαχείριση των προβλημάτων που απέρρεαν των αναγκών για ανάπτυξη.⁷¹

Στις αρχές Ιανουαρίου του 1953 η Κυβέρνηση προχώρησε στην πρώτη ρηξικέλευθη ενέργειά της. Εξήγγειλε την συγχώνευση δύο πιστωτικών ιδρυμάτων. Συγκεκριμένα της Εθνικής Τράπεζας με την τράπεζα Αθηνών, ιδιωτικών συμφερόντων⁷². Με αυτόν τον τρόπο επιδιωκόταν η δημιουργία ενός μεγάλου πιστωτικού ιδρύματος που θα καθόριζε την πλειοψηφία των πιστώσεων προς την οικονομία, ενώ συγχρόνως θα στήριζε το νέο οικονομικό εγχείρημα που μόλις είχε μπει σε τροχιά και θα ήταν ικανό να απορροφήσει τους κραδασμούς που θα εκδηλώνονταν. Το νέο πιστωτικό ίδρυμα θα ήταν άμεσα ελεγχόμενο από την Κυβέρνηση, στη λογική του *φιλελεύθερου κρατικού παρεμβατισμού* που μόλις δημιουργείτο. Σύμφωνα με την ανακοίνωση της Κυβέρνησης, η συγχώνευση αυτή έγινε στα πλαίσια της αναδιοργάνωσης του τραπεζιτικού συστήματος, όπως είχε γίνει γνωστό από τις προγραμματικές δηλώσεις του Μαρκεζίνη ένα μήνα νωρίτερα, ενώ την ίδια στιγμή ο διοικητής της Εθνικής Σταύρος Κωστόπουλος και ο υποδιοικητής της Κλέαρχος Μανέας υπέβαλλαν τις παρατηρήσεις τους, ενώ τη θέση του νέου Διοικητή ανέλαβε ο Κωνσταντίνος Ηλιάσκος. Βάση για τη συγχώνευση καθορίστηκε η τιμή των μετοχών των δύο τραπεζών στο Χρηματιστήριο Αθηνών την 3^η Ιανουαρίου 1953, σύμφωνα με την οποία η σχέση ανταλλαγής ήταν Εθνική Τράπεζα 7.350.000 δρχ. και Τράπεζα Αθηνών 610.000 δρχ.⁷³

⁷⁰ Α. Μακρυδημήτρης, «Κυβέρνηση και Διοίκηση. Ο Διοικητικός Μηχανισμός του Κράτους Κατά την Περίοδο της Ανασυγκρότησης», στο *Ίδρυμα Σάκης Καράγιωργας, Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη .Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, τ. Α', σελ. 472.

⁷¹ Α. Μακρυδημήτρης, *ό.π.* σελ.475.

⁷² *Το Βήμα*, 8 Ιανουαρίου 1953, και *Η Ναυτεμπορική*, 8 Ιανουαρίου 1953.

⁷³ *Ελευθερία*, 8 Ιανουαρίου 1953.

Η συγχώνευση των δύο τραπεζών, πέραν του «σεισμού» που επέφερε στην οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, προκάλεσε και την πρώτη διαφωνία μεταξύ Πρωθυπουργού και Υπουργού Συντονισμού. Όπως γράφει ο Μαρκεζίνης, η θέση του νέου διοικητή της Εθνικής ήταν αυτή που δημιούργησε την ως άνω διαφωνία. Ο Παπάγος επιθυμούσε να απαλλαγεί τόσο από τον Γεώργιο Πεσμαζόγλου, που είχε την εποπτεία της Εθνικής, όσο και από τον Σταύρο Κωστόπουλο, τον Διοικητή της. Ο Μαρκεζίνης πρότεινε αρχικά για τη θέση του Διοικητή τον Βασίλειο Κυριακόπουλο, που όμως έθεσε μη αποδεκτούς όρους και εν συνεχεία τον Κάρολο Αρλιώτη, που αρνήθηκε προτιμώντας την Διοίκηση της Κτηματικής Τράπεζας. Ο Παπάγος από την πλευρά του πρότεινε τον Κωνσταντίνο Ηλιάσκο, Διοικητή της Τράπεζας Αθηνών. Η διαφωνία του Μαρκεζίνη ήταν στην επιθυμία του Ηλιάσκου περί πλήρους εξομοίωσης των υπαλλήλων της Αθηνών με αυτών της Εθνικής, καθώς αυτό θα αποτελούσε δυσμενή εξέλιξη για τους εργαζόμενους της δεύτερης. Η επιμονή τόσο του Ηλιάσκου, όσο και του Παπάγου, ανάγκασε τον Μαρκεζίνη να αποποιηθεί του θέματος και να αφήσει την διαχείρισή του στον Υπουργό Εμπορίου, Θάνο Καψάλη⁷⁴. Από την πλευρά του ο Κωνσταντίνος Ηλιάσκος θεώρησε αναγκαία την συγχώνευση των δύο πιστωτικών ιδρυμάτων λόγω του επιζήμιου ανταγωνισμού που είχε αναπτυχθεί μεταξύ τους. Συγκεκριμένα δήλωσε πως τα έξοδά τους ήταν τεράστια με αποτέλεσμα να αυξάνεται ο τόκος και ως εκ τούτου το μέρος των μετοχών τους να σημειώνει αρνητική πορεία. Παράλληλα, τα υποκαταστήματα των δύο τραπεζών που λειτουργούσαν στο εξωτερικό, λόγω του ανταγωνισμού τους, λειτουργούσαν προς όφελος τρίτων πιστωτικών ιδρυμάτων. Χρησιμοποιώντας το παράδειγμα των υποκαταστημάτων των δύο τραπεζών στις Ηνωμένες Πολιτείες, προσπάθησε να καταστήσει σαφή τον επιζήμιο χαρακτήρα τους καθώς ο ανταγωνισμός που επιδείκνυαν εποφθαλμιώντας η μια τράπεζα να συγκεντρώσει μεγαλύτερη κίνηση από την άλλη οδηγούσε στο να κλονιστεί η εμπιστοσύνη των ενδιαφερομένων με αποτέλεσμα την προσφυγή τους σε άλλο πιστωτικό ίδρυμα⁷⁵.

Αυτή η πρώτη κίνηση της Κυβέρνησης οδήγησε και στην πρώτη σημαντική απεργία την περίοδο του *Συναγερμού*. Στις 9 Ιανουαρίου οι υπάλληλοι της Εθνικής κατέβηκαν σε απεργία διαρκείας λόγω της συγχώνευσης αλλά και των σχεδιαζόμενων εκκαθαρίσεων του προσωπικού της τράπεζας. Η απεργία είχε επιτυχία και διήρκεσε

⁷⁴ Σπ. Μαρκεζίνης, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος (1952-1975)*, τ. Γ', σελ. 44-45.

⁷⁵ *Ακρόπολις*, 8 Ιανουαρίου 1953.

13 μέρες λήγοντας στις 22 Ιανουαρίου ύστερα από απόφαση του Παπάγου να επιστρατεύσει τους απεργούς και παράλληλη διαβεβαίωση των εργαζομένων από τον Υπουργό Συντονισμού ότι δεν θα θιγούν τα κεκτημένα εργασιακά τους δικαιώματα⁷⁶.

Παρά τις αντιδράσεις του αντιπολιτευόμενου Τύπου και δηλώσεις διαφόρων πολιτικών εκπροσώπων του που χαρακτήριζαν εσφαλμένο το μέτρο, όπως ο Γ. Παπανδρέου και ο πρώην Υπουργός Συντονισμού Καρτάλης, αλλά και ο Κυριάκος Βαρβαρέσος που χαρακτήρισε την συγχώνευση σαν ένα οικονομικά και κοινωνικά απαράδεκτο μέτρο⁷⁷, η αγορά αντέδρασε θετικά καθώς λίγες μέρες αργότερα οι τιμές των μετοχών και των δύο τραπεζών είχαν σημειώσει άνοδο σύμφωνα με το κλείσιμο του Χρηματιστηρίου Αθηνών της 16^{ης} Ιανουαρίου και από αρχική σχέση ανταλλαγής 1 Εθνικής προς 12 Αθηνών, πλέον η σχέση είχε διαμορφωθεί σε 1 Εθνικής προς 11,25 Αθηνών με τις μετοχές της Εθνικής να έχουν σημειώσει άνοδο 26.5% και της Αθηνών 35%⁷⁸.

Οι εξελίξεις για τον τραπεζικό τομέα μετά και την συγχώνευση Εθνικής-Αθηνών ήταν σημαντικές. Από τη στιγμή που το νέο αυτό πιστωτικό ίδρυμα αντιπροσώπευε το 80% και πλέον του κύκλου εργασιών των τραπεζών, η δυνατότητα της συγχώνευσης φάνηκε σαν μια λύση για διεκδίκηση περισσότερων κεφαλαίων από λοιπά πιστωτικά ιδρύματα. Στις 31 Ιανουαρίου ανακοινώθηκε η συγχώνευση της Λαϊκής Τράπεζας με την Ιονική, με την τελευταία να αναλαμβάνει το ενεργητικό και το παθητικό της πρώτης. Ένα σημαντικό στοιχείο αυτής της εξέλιξης είναι πως η Ιονική ήταν τράπεζα ξένων συμφερόντων, συγκεκριμένα Αγγλικών και συνέπεια αυτού προβλήθηκε στον Τύπο ως μια παραχώρηση προς το ξένο αγγλικό κεφάλαιο, το οποίο θα λειτουργούσε ανταγωνιστικά προς το εγχώριο⁷⁹.

Οι αντιδράσεις αυτές, συνδυαστικά με αντιδράσεις μετόχων της Εθνικής και ορισμένων μετόχων της τράπεζας Αθηνών⁸⁰ οδήγησαν στην σχεδόν άμεση κατάρτιση ενός νομοσχεδίου σχετικά με τις συγχωνεύσεις τραπεζών. Η δημοσίευσή του στις 3 Φεβρουαρίου, οδήγησε μερίδα του αντιπολιτευόμενου Τύπου να το χαρακτηρίσει

⁷⁶ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. Β', σελ. 40-41.

⁷⁷ *Το Βήμα*, 20 Ιανουαρίου 1953.

⁷⁸ *Ελευθερία*, 17 Ιανουαρίου 1953.

⁷⁹ *Ελευθερία*, 1 Φεβρουαρίου 1953.

⁸⁰ *Η Νέα Οικονομία*, Ιανουάριος 1953, σελ. 79 και *Ελευθερία*, 28 Ιανουαρίου 1953.

τραπεζιτικό πραξικόπημα⁸¹, καθώς έδινε υπερεξουσίες στον Υπουργό Εμπορίου, ο οποίος μπορούσε να αποφασίσει για συγχωνεύσεις τραπεζικών ιδρυμάτων κατόπιν συμφωνίας των μετόχων, ενώ παράλληλα ήταν αρκετή η συμμετοχή του 25% των μετόχων ώστε να προχωρήσει η διαδικασία περί συγχώνευσης (άρθρο 1)⁸².

Έχοντας ολοκληρώσει εν μέρει το πρώτο βήμα στο δρόμο προς την γενικότερη οικονομική αναμόρφωση, η Κυβέρνηση προχώρησε σε μερικές ακόμη ενέργειες μέσα στο πρώτο τρίμηνο του 1953. Η διάλυση των κρατικών αποθεμάτων που αποφασίστηκε με την κατάργηση του δελτίου διανομών από την 1^η Φεβρουαρίου⁸³, εντάσσεται μέσα στο γενικότερο κλίμα αποπαρεμβατικής πολιτικής που είχε εξαγγείλει ο Μαρκεζίνης, ο οποίος, σε μια *πομπώδη* εμφάνισή του στη Θεσσαλονίκη στις 9 Φεβρουαρίου προανήγγειλε διευκολύνσεις και απλούστευση της διαδικασίας των εισαγωγών για τις επαρχιακές επιχειρήσεις και μείωσης των τόκων για τις αγροτικές πιστώσεις⁸⁴. Οι όποιες διευκολύνσεις αναζητήθηκαν κάτω από το πιεστικό πρόβλημα που ανέκυψε τον Μάρτιο και δεν ήταν άλλο από τον ελλειμματικό κρατικό προϋπολογισμό βάσει της πορείας που είχαν παρουσιάσει τα δημόσια έσοδα. Σε δηλώσεις του ο Παπάγος, εξήγησε τις δυσχέρειες που αντιμετώπιζε η Κυβέρνηση λόγω του ελλειμματικού προϋπολογισμού και κατηγόρησε την προηγούμενη Κυβέρνηση πως παρουσίασε εικονικά στοιχεία στο ισοζύγιο εσόδων. Δεσμευόμενος πως η Κυβέρνησή του θα ακολουθήσει την οικονομική πολιτική της εξυγιάνσεως, εξήγγειλε την επιβολή έκτακτων εισφορών για την κάλυψη του ελλείμματος, ο ρόλος των οποίων παρουσιάστηκε ως αναγκαίος και εθνικά σωτήριος για την συνέχιση των παραγωγικών έργων που είχε ανάγκη η χώρα. Τέλος, δεν απουσίασε και ο κοινωνικός τους χαρακτήρας, αφού τόνισε πως της έκτακτης εισφοράς θα εξαιρούνταν οι εργάτες, οι αγρότες, οι μικροί επαγγελματίες και οι συνταξιούχοι. Μερικά από τα μέτρα που πάρθηκαν ήταν η έκτακτη εισφορά σε ιδιοκτήτες ακινήτων, σε

⁸¹ *Ελευθερία*, 3 Φεβρουαρίου 1953.

⁸² Νόμος 2292/1953, δημοσιεύτηκε στο *ΦΕΚ* 31, τ. 1, 18 Φεβρουαρίου 1953.

⁸³ *Η Ναυτεμπορική*, 9 Δεκεμβρίου 1952 και *Η Νέα Οικονομία*, Φεβρουάριος 1953, σελ. 79. Με την κατάργηση του δελτίου διανομών, υπήρξε η μέριμνα για τους κατοίκους απομακρυσμένων περιοχών οι οποίοι θα εντάσσονταν κάτω από ένα καθεστώς επιδοτήσεως.

⁸⁴ Βλέπε, *Ελευθερία* και *Η Καθημερινή*, 10, 11 Φεβρουαρίου 1953.

επιχειρήσεις που είχαν συνάψει δάνεια, η περικοπή του δώρου του Πάσχα και η γενικότερη περιστολή των διοικητικών δαπανών⁸⁵.

1.2. Η Νομισματική Μεταρρύθμιση του Απριλίου 1953, η Απελευθέρωση των Εισαγωγών και οι Μεταρρυθμιστικοί Νόμοι.

Παρά τις πρώτες ενέργειες που έπραξε η Κυβέρνηση του Ε.Σ. και οι οποίες διαμόρφωσαν ένα νέο κλίμα, καθώς για πρώτη φορά γινόταν εμφανές πως υπάρχει μια σταθερή Κυβέρνηση που εφαρμόζει το δικό της ανασυγκροτησιακό-αναπτυξιακό πρόγραμμα, η εθνική οικονομία τους πρώτους μήνες του 1953 εμφάνιζε βασικά διαρθρωτικά προβλήματα. Το κυριότερο όλων ήταν ο προπολεμικός χαρακτήρας που διατηρούσε η οικονομία, που αφενός δεν συμβάδιζε με τους νέους διεθνείς νόμους της αγοράς, αφετέρου δεν μπορούσε να δημιουργήσει συνθήκες ισορροπίας που θα έδιναν ώθηση σε μια αυτοδύναμη ανάπτυξη. Ενδεικτικά, το 1952, το 81% του ΑΕΠ προερχόταν από τον πρωτογενή και τον τριτογενή τομέα. Ο αγροτικός τομέας με την παραδοσιακή κυριαρχία της μικρής ιδιοκτησίας και της εκτατικής καλλιέργειας οδηγούσε σε μικρά επίπεδα παραγωγικότητας, ενώ η παρασιτική μορφή που παρουσίαζαν οι υπηρεσίες, μέσω των μεσολαβητικών δραστηριοτήτων αποτελούσαν χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός συστήματος με αποδιοργανωμένο και πεπερασμένο αναπτυξιακό ορίζοντα. Ο δευτερογενής τομέας παραγωγής που αποτελεί και το γράναζι της οικονομίας, παρουσίαζε χαμηλά ποσοστά, όπως είδαμε και στις προηγούμενες σελίδες, ενώ ποσοτικοί περιορισμοί σε εισαγωγικά είδη και οι ιδιαίτερα υψηλοί δασμοί λειτουργούσαν εις βάρος της βιομηχανικής ανάπτυξης⁸⁶.

Για την επίτευξη ωστόσο μιας ισορροπίας και σταθερότητας στην οικονομία με παράλληλη ορθή εισαγωγική πολιτική, αποτελεί προαπαιτούμενο να αναδιοργανωθεί η νομισματική πολιτική της χώρας. Σε αυτό το σκέλος εστίασε ουσιαστικά η οικονομική πολιτική του Μαρκεζίνη. Η περίοδος μέχρι τον Απρίλιο του 1953 κρίνεται ως περίοδος προσπάθειας σταθεροποίησης της οικονομίας και ξεκίνησε με

⁸⁵ ΤτΕ, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τράπεζας της Ελλάδος*, σελ. 338. Μέσα στα μέτρα που πάρθηκαν ήταν και η κατάργηση της διανομής με το δελτίο, που ήταν ήδη σε ισχύ από ην 1^η Φεβρουαρίου 1953.

⁸⁶ ΤτΕ, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος*, σελ. 380-385.

την αντιπληθωριστική πολιτική του Καρτάλη, που κατάφερε να σταθεροποιήσει την τιμή της χρυσής λίρας, η οποία ως κύριο μέσο εξασφάλισης πλούτου είχε σταθερή αυξητική πορεία με αποτέλεσμα την άσκηση πληθωριστικών πιέσεων⁸⁷, καθώς και του ξένου συναλλάγματος. Η επιτυχία αυτής της πολιτικής υπήρξε ζωτικής σημασίας για την μεταρρύθμιση του 1953. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 5.α, η σταθεροποίηση της χρυσής λίρας και του ξένου συναλλάγματος κρίνεται επιτυχής.

«Πίνακας 5.α»

*Τιμές Χρυσής Λίρας και Ξένου Συναλλάγματος στην Ελεύθερη Αγορά Αθηνών,
Νοέμβριος 1952-Μάρτιος 1953⁸⁸.*

ΜΗΝΑΣ/ΕΤΟΣ	ΧΡΥΣΗ ΛΙΡΑ	ΔΟΛΑΡΙΟ Η.Π.Α.
Νοέμβριος/1952	193,950	15,800
Δεκέμβριος/1952	187,800	15,500
Ιανουάριος/1953	187,050	15,260
Φεβρουάριος/1953	180,300	15,090
Μάρτιος/1953	182,500	15,500

Θέτοντας ως βάση τον Νοέμβριο του 1952, ως αρχικό μήνα της θητείας του Συναγερμού, παρατηρείται πως οι τιμές της χρυσής λίρας και του δολαρίου Η.Π.Α. διατηρήθηκαν σε σταθερά επίπεδα. Ωστόσο, το κόστος αυτής της διατήρησης, που γινόταν μέσω κεφαλαίων της ΤτΕ, επιδρούσε με αρνητικά στον παραγωγικό τομέα, καθώς η μη εμπιστοσύνη στη δραχμή δυσχέραινε την αποταμίευση στις τράπεζες που ήταν βασικό στοιχείο χρηματοδότησης της οικονομίας για παραγωγικούς λόγους, αποτέλεσε δε αναγκαίο για την διατήρηση αυτών των τιμών. Μια διατήρηση ζημιογόνο για την ελληνική οικονομία, καθώς οι αποκλίσεις στις τιμές του ελληνικού συναλλάγματος και των διεθνών τιμών που παρέμεναν⁸⁹, έκαναν την ανάγκη για νομισματική σταθερότητα σχεδόν επιτακτική. Στόχος της επίτευξης νομισματικής

⁸⁷ Χρ. Ιορδάνογλου, *Η Ελληνική Οικονομία στη «Μακρά Διάρκεια» 1954-2005*, σελ. 342.

⁸⁸ *Η Νέα Οικονομία*, Απρίλιος 1953, σελ. 228.

⁸⁹ Εν. Eliades, *Stabilization of the Greek Economy and the 1953 Devaluation of the Drachma*, σελ. 41-42.

ισορροπίας ήταν η προσέλκυση των ιδιωτικών καταθέσεων αλλά και ξένων κεφαλαίων ώστε να επενδύσουν στην ελληνική οικονομία⁹⁰.

Διατηρώντας την αξία της χρυσής λίρας σε σταθερές τιμές και έχοντας αναμορφωθεί παράλληλα ένα μέρος του τραπεζικού συστήματος, ικανού να ανταπεξέλθει και να διαχειριστεί την νομισματική αλλαγή, συνδυαστικά με μια σημαντική μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος με μέρος ενεργειών όπως αυτών του Μαρτίου 1953⁹¹ (βλ. σελ 31), στις 9 Απριλίου 1953 ο Μαρκεζίνης με διάγγελμά του εξήγγειλε την ριζική υποτίμηση της δραχμής έναντι του δολαρίου κατά 50% με την νέα αντιστοιχία να αφορά σε 1 δολάριο προς 30.000 δραχμές αντί των 15.000 που ίσχυε μέχρι τότε. Ακολούθως, ανάλογη θα ήταν η υποτίμηση και σε σχέση με τα υπόλοιπα νομίσματα. Αποτελεί ενδεικτικό πως σχετικά με την υποτίμηση ήταν ελάχιστοι οι ενήμεροι και συγκεκριμένα ο Πρωθυπουργός, ο Υπουργός Εμπορίου Θάνος Καψάλης, ο Γ. Μαντζαβίνος, Διοικητής της ΤτΕ, ο διπλωμάτης των Η.Π.Α. Charles Yost και ο Al Costanzo, αμερικανός εκπρόσωπος στην Νομισματική Επιτροπή. Όσον αφορά το ύψος της υποτίμησης, ο μόνος που το γνώριζε ήταν ο Παπάγος⁹². Στο εύθραυστο οικονομικό περιβάλλον της περιόδου η μυστικότητα που περιέβαλλε την υποτίμηση του εθνικού νομίσματος, καθώς και το ύψος της, έγκειται στην μαεστρία του Μαρκεζίνη ώστε να μην υπάρξει διαρροή κεφαλαίων, απότομος αποθησαυρισμός και κερδοσκοπία πάνω στις νέες ισοτιμίες.

Η αναγγελία της υποτίμησης του νομίσματος την 9^η Απριλίου, έγινε μέσω ραδιοφώνου. Σε αυτή, ο ίδιος ο Μαρκεζίνης ανήγγειλε «προς τον Ελληνικόν Λαόν βαρυσήμαντον απόφασιν της Κυβερνήσεως. Από της ώρας ταύτης, 9^η εσπερινής της 9^{ης} Απριλίου η επίσημος σχέσις της τιμής της δραχμής με την τιμήν του δολλαρίου καθορίζεται εις 30.000 δραχμάς εν δολλλάριον»⁹³. Με την απόφαση αυτή ήταν σύμφωνη τόσο η Νομισματική Επιτροπή όσο και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο το οποίο απέστειλε έγγραφο κάνοντας γνωστό πως «το Ταμείον ευχαρίστως αποδέχεται και εγκρίνει απολύτως την προτεινομένην ενέργειαν της Ελληνικής Κυβερνήσεως, να ενοποιήση το συναλλαγματικόν της σύστημα δια της καταργήσεως των πολλαπλών

⁹⁰ G. Pagoulatos, *Greece's New Political Economy*, σελ. 48.

⁹¹ Η μείωση του ελλείμματος του Προϋπολογισμού ήταν ένα από τα προαπαιτούμενα για την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη επιτυχία της υποτίμησης. Είναι ενδεικτικό πως από 1.526 δις. δραχμές που ήταν το έλλειμμα του Προϋπολογισμού το οικονομικό έτος 1950-1951, το 1952-53 έπεσε στα 462.

⁹² Σπ. Μαρκεζίνης, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος (1952-1975)*, τ. Γ', σελ. 11-13.

⁹³ *Το Βήμα*, 10 Απριλίου 1953.

τιμών συναλλάγματος εν Ελλάδι από 15.000 εις 30.000 δραχμάς δι εν δολλάριον Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής... δια της αποφασιστικότητος της Ελληνικής Κυβερνήσεως όπως επιτύχη την νομισματικήν σταθερότητα δια της εφαρμογής ενός προγράμματος εσωτερικής σταθεροποιήσεως... τα μέτρα ταύτα θα συμβάλουν εις την περαιτέρω ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας αλλά επιθυμεί (το Ταμείο) να τονίση την σπουδαιότητα της συνεχίσεως σταθεράς αντιπληθωριστικής πολιτικής».⁹⁴ Σε συνέχεια του διαγγέλματός του, ο Μαρκεζίνης ανέλυσε τους βασικούς λόγους αυτής της απόφασης και συγκεκριμένα υποστήριξε πως η υποτίμηση θα τερματίσει μια από καιρό υφιστάμενη ανωμαλία, η παράταση της οποίας απειλεί με πλήρη μαρασμό την οικονομία. Η ως άνω αναφερθείσα ανωμαλία έγκειται στην ανισότητα μεταξύ της αγοραστικής αξίας της δραχμής στο εσωτερικό και το εξωτερικό, δηλαδή το ξένο συνάλλαγμα. Η διατήρηση αυτής της ανισότητας κόστιζε ως τότε αρκετά στο Κράτος το οποίο μέσω ενός πολύπλοκου συστήματος εισφορών και επιδοτήσεων κάλυπτε την διαφορά που σε ορισμένα είδη η αξία του δολαρίου έφτανε τις 40.000 δραχμές, στοιχείο που έδινε ευκαιρίες σε κερδοσκοπικές τάσεις. Το συγκεκριμένο σύστημα, εξαιρετικά επιζήμιο για το εξαγωγικό εμπόριο της χώρας, ανάγκαζε το Κράτος να επιδοτεί πλήθος των κυριοτέρων εξαγωγικών προϊόντων (αφορά σε καπνοπαραγωγούς, παραγωγούς σταφίδας, βαμβακιού κλπ.) με αποτέλεσμα την γενικότερη επιβάρυνση του προϋπολογισμού. Η αποκατάσταση της δραχμής στην πραγματική της αξία, στοχεύει στην ώθηση και αναζωογόνηση τόσο των αγροτικών προϊόντων, όσο και των βιομηχανικών προϊόντων, ώστε η αύξηση του εργατικού δυναμικού στον συγκεκριμένο τομέα να θεωρείται σίγουρη. Όσον αφορά την εισαγωγή συναλλάγματος, η αποκατάσταση της αξίας της δραχμής, προωθεί την μεταστροφή του έως τότε κανόνα. Την θετική απόδοση δηλαδή των εμβασμάτων από το εξωτερικό και του τουρισμού, αλλά κυρίως την προσέλκυση του ελληνικού κεφαλαίου που δραστηριοποιείται στην αλλοδαπή και του ξένου κεφαλαίου ως μέρους της γενικότερης πολιτικής επενδύσεων η οποία αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες προτεραιότητες της Κυβέρνησης. Το γεγονός της πεντάμηνης καθυστέρησης για την υποτίμηση, ο Υπουργός Συντονισμού το τοποθέτησε μέσα στις ιδιαίτερες συνθήκες που βίωνε η οικονομία τους πρώτους μήνες διακυβέρνησης του *Συναγερμού*. Η ανάγκη της ισοσκελίσης του προϋπολογισμού και συγχρόνως η ελαχιστοποίηση των πληθωρικών πιέσεων ήταν οι κύριες αιτίες αυτής της

⁹⁴ Το Βήμα, 10 Απριλίου 1953.

καθυστέρησης, ενώ κλείνοντας την ομιλία του διατράνωσε την ισχυρή θέληση της Κυβέρνησης να λάβει όλα εκείνα τα μέτρα που θα περιορίσουν στο ελάχιστο τον αντίκτυπο στους δείκτες του κόστους ζωής. Για επικύρωση των ανωτέρω γνωστοποίησε πως με τη συμβολή του Πρεσβευτή Reuifoy και του αρχηγού της Αμερικανικής Αποστολής Μπάρρους, η Ελλάδα είχε εξασφαλίσει αρκετά αποθέματα βασικών ειδών διατροφής ύψους 35 εκατομ. δολαρίων⁹⁵.

Ο Υπουργός Συντονισμού εξαγγέλλει την υποτίμηση της Δραχμής.

Χαρακτηρίζοντάς την ως αφετηρία μιας νέας περιόδου για την ελληνική οικονομία, στην εξαγγελία της υποτίμησης γνωστοποιήθηκε η πλήρης και απόλυτη ελευθερία του εισαγωγικού εμπορίου εξαιρουμένων κάποιων ειδών υπερπολυτελείας⁹⁶. Το πολύπλοκο σύστημα που ίσχυε έως τότε παύει ουσιαστικά να τίθεται σε ισχύ⁹⁷ και

⁹⁵ *Το Βήμα*, 10 Απριλίου 1953.

⁹⁶ *Το Βήμα*, 10 Απριλίου 1953, κάποια από τα είδη υπερπολυτελείας που εξαιρέθηκαν της απελευθέρωσης των εισαγωγών, ήταν οι πολύτιμοι λίθοι, χρυσός και κοσμήματα, αρώματα και προϊόντα αρωματοποιίας, δέρματα ερπετών και συγκεκριμένοι τύποι αυτοκινήτων. Για περισσότερα σχετικά με την απελευθέρωση των εισαγωγών προϊόντων και την δασμολογική κλάση των εξαιρουμένων βλ. *Συμβούλιον Εξωτερικού Εμπορίου*, Αρ. 29268/17 Απριλίου 1953, στο ΦΕΚ, τ. Β, Αρ. 108, 7 Μαΐου 1953, σελ. 782-783. Συγχρόνως, η απελευθέρωση των εισαγωγών λειτούργησε ως ένα βασικό μέτρο για την επιτυχία της προσαρμογής του νομίσματος, καθώς οι τιμές έπρεπε να συγκρατηθούν για το 1954 κάτω του 17%. Βλ. Σπ. Μαρκεζίνης, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος (1952-1975)*, τ. Γ', σελ. 13.

⁹⁷ *Η Ναυτεμπορική*, 12 Μαΐου 1953.

εκτός της αποκατάστασης της δραχμής στην πραγματική της ισοτιμία, λειτουργεί ως αφετηρία του ανοίγματος της ελληνικής οικονομίας στην διεθνή αγορά και εγκαಿನιάζει τον νέο εξωτερικό προσανατολισμό της αποτελώντας την πρώτη σοβαρή εκσυγχρονιστική ενέργεια της μεταπολεμικής περιόδου αφού τίθενται οι βάσεις της συναλλαγματικής ισοτιμίας, ενώ παράλληλα χτυπάει τα κερδοσκοπικά συμφέροντα που λυμαίνονταν το καθεστώς ελέγχου του εισαγωγικού εμπορίου. Υπό την συγκεκριμένη έννοια, στοχεύει στο να δώσει ένα τέλος στο άναρχο περιβάλλον που περιέγραφε ο Μαρκεζίνης και στο οποίο «ευνοούντο ολίγοι, ενώ εξημιούτο η ολότης»⁹⁸. Η υποτίμηση εν τέλει ήταν μονόδρομος για την νομισματική σταθερότητα, την διατήρηση δηλαδή της εσωτερικής και εξωτερικής αξίας του χρήματος σε σταθερά επίπεδα, που παράλληλα θα ενδυνάμωνε την εμπιστοσύνη του κοινού στο εθνικό νόμισμα, ώστε αποταμιεύοντας στις τράπεζες, εν μέσω ενός εξυγιασμένου τραπεζικού συστήματος, τα κεφάλαια αυτά να διοχετευθούν ορθολογικά στην παραγωγή⁹⁹.

Το μείγμα της πολιτικής της υποτίμησης του νομίσματος και της απελευθέρωσης των εισαγωγών, αποτέλεσε ουσιαστικά το στρατηγικό μοντέλο που θα ακολουθούσε η οικονομία της χώρας που απέβλεπε με αυτόν τον τρόπο στην ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα, της βιομηχανίας. Για τον σκοπό αυτό και δεδομένης της προτίμησης για προσέλκυση του ξένου κεφαλαίου, όπως έκανε γνωστό και ο ίδιος ο Μαρκεζίνης στην εξαγγελία της υποτίμησης, θεσμοθετήθηκε ένα πλαίσιο που τις καθιστούσε πολύ ελκυστικές. Το θεσμικό πλαίσιο που αφορούσε στις ξένες επενδύσεις στην Ελλάδα διαμορφώθηκε από το Ν.Δ. 2687/1953¹⁰⁰ ένας νόμος συνταγματικά κατοχυρωμένος, πράγμα που σημαίνει πως οι συμφωνίες που έχουν συναφθεί μεταξύ του ελληνικού κράτους και των ξένων επενδυτών δεν δύναται να τροποποιηθούν προς το χειρότερο για τον επενδυτή. Μερικές από τις κυριότερες φορολογικές διευκολύνσεις που παρείχε σε ξένες εταιρείες ο συγκεκριμένος νόμος ήταν η διατήρηση για μια τουλάχιστον δεκαετία του φόρου εισοδήματος ή και τροποποιημένου προς τα κάτω υπολογιζόμενο σε πάγιο ποσοστό επί των κερδών, ακόμα για μια τουλάχιστον δεκαετία μπορούσαν να επωφελούνται από μειωμένους ή και καθόλου δασμούς και εισφορές για τα εισαγόμενα μηχανήματα, εξαρτήματα και

⁹⁸ Το Βήμα, 10 Απριλίου 1953.

⁹⁹ Ξ. Ζολώτας, *Νομισματικές και Οικονομικές Μελέτες 1945-1996*, τ. Α, σελ. 10-15.

¹⁰⁰ ΦΕΚ, τ. Α, αρ. 317, 10 Νοεμβρίου 1953, σελ. 2.302-2.304.

εργαλεία. Για δέκα χρόνια οι ξένες εταιρείες μπορούσαν να πετύχουν μείωση ή και απαλλαγή από όλα τα τέλη υπέρ των δήμων, ταμείων και άλλων οργανισμών του Δημοσίου (άρθρο 8). Πέραν αυτών των φορολογικών διευκολύνσεων, ο νόμος παρείχε και εξασφάλιση της ιδιοκτησίας καθώς στο άρθρο 11 προβλεπόταν να εξαιρούνται οι επιχειρήσεις ξένων κεφαλαίων από οποιαδήποτε αναγκαστική απαλλοτρίωση.

Η θεσμοθέτηση του συγκεκριμένου νόμου, αποτέλεσε ένα ακόμη σκαλοπάτι στον δρόμο που χάραζε η νέα οικονομική πολιτική. Έναν δρόμο που ενέτασσε βαθύτερα τη χώρα στον αναπτυξιακό χαρακτήρα των αρχών της ελεύθερης αγοράς. Αν και τα πρώτα αποτελέσματα δεν είναι ενδεικτικά της επιτυχίας που είχε, τουλάχιστον μέχρι το 1955, έτος που ολοκληρώνει τον σκοπό της η παρούσα εργασία, τα δύο χρόνια που μεσολάβησαν από την ψήφισή του υποβλήθηκαν 12 αιτήσεις με εγκριθέντα ποσά της τάξεως των 3,9 εκατομ. δολαρίων, ενώ τα κεφάλαια που τελικά εισήχθησαν ξεπέρασαν τα 3 εκατομ. δολάρια¹⁰¹. Έχοντας προηγηθεί δύο ακόμη νομοθετικές διατάξεις που παρείχαν προνόμια στο ξένο κεφάλαιο, ο Ν. 2322/1953 της 21^{ης} Μαρτίου 1953 που παραχωρούσε παραλιακούς χώρους σε ξένες εταιρείες προς εγκατάσταση επιχειρήσεων υγρών καυσίμων, καθώς και το Ν.Δ. 2424/1953 της 9^{ης} Μαΐου 1953 το οποίο εγγύατο τις επενδύσεις του αμερικανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα, αποτέλεσμα της επίσκεψης του Μαρκεζίνη στην Ουάσινγκτον, και με το οποίο τονίζεται περισσότερο η ειδική σχέση μεταξύ Ελλάδας και Ηνωμένων Πολιτειών, ο νόμος περί προστασία κεφαλαίων εξωτερικού αποτελεί ένα σημαντικό βήμα στον δρόμο προς την επιτάχυνση του ρυθμού των επενδύσεων και εκσυγχρονισμού του θεσμικού πλαισίου γενικότερα.

¹⁰¹ S.H. Ellis, *Το Βιομηχανικόν Κεφάλαιον εις την Ανάπτυξιν της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 292. Σε βάθος δεκαετίας μετά την ψήφισή του (έως το 1962), οι αιτήσεις έφτασαν τις 253 ενώ τα κεφάλαια που τελικά εισήχθησαν ξεπέρασαν τα 70 εκατομ. δολάρια.

1.3.Η Πορεία της Οικονομίας τους Πρώτους Μήνες Μετά την Υποτίμηση.

Η αναγκαιότητα της νομισματικής ισορροπίας που ήταν απαραίτητη για την ανάπτυξη της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας, ακολούθησε την πορεία που αναλύθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια. Ξεκίνησε από το αρχικό στάδιο της σταδιακής επιστροφής της εμπιστοσύνης προς το εθνικό νόμισμα ώστε η οικονομία να πραγματοποιήσει την αλλαγή που χρειαζόταν προς την ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα, της πολιτικής της εκβιομηχάνισης. Ως εκ τούτου, η υποτίμηση αποτέλεσε το κλειδί εκείνο που άνοιγε την οικονομία στο διεθνές εμπόριο, που συνδυαστικά με τα υπόλοιπα μέτρα, όπως η απελευθέρωση των εισαγωγών, αλλά και η συνέχιση της αυστηρής δημοσιονομικής και πιστωτικής πολιτικής¹⁰² αποτελούσαν τα διαρθρωτικά μέτρα που πρέπει να συνοδεύουν τις νομισματικές υποτιμήσεις ώστε να καταστούν επιτυχημένες. Ένα πρώτο τέτοιο μέτρο που στόχευε στην προστασία της εγχώριας παραγωγής ήταν η αναπροσαρμογή του δασμολογίου που ανακοινώθηκε στις 28 Απριλίου 1953 από τον Υπουργό Οικονομικών, Κωνσταντίνο Παπαγιάννη και το οποίο θα είχε ισχύ από την επόμενη κιόλας ημέρα¹⁰³. Συγκεκριμένα, ανακοινώθηκε η αύξηση των δασμών από 25% έως 100% σε όλα τα εισαγόμενα είδη με τον συντελεστή της μεταλλικής δραχμής να υψώνεται στο 300πλάσιο από το 225πλάσιο που ίσχυε ως τότε μέσω του Ν.5426/1932. Ο Παπαγιάννης στην εξαγγελία του τόνισε πως η συγκεκριμένη αλλαγή δεν απέβλεπε σε ταμειακούς σκοπούς αλλά στην διατήρηση της στοιχειώδους δασμολογικής προστασίας των εγχώριων προϊόντων. Όσον αφορά το ύψος της δασμολογικής προστασίας, οι εισαγόμενες πρώτες ύλες που προορίζονταν για την βιομηχανία απολάμβαναν χαμηλή προστασία, ενώ στον αντίποδα υψηλοί δασμοί ίσχυαν για είδη διατροφής και γεωργικά προϊόντα.

Από τις πρώτες συνέπειες της υποτίμησης ήταν η αναπόφευκτη ύψωση των τιμών η οποία επηρέασε προς το χειρότερο της συνθήκες διαβίωσης των μεσαίων και

¹⁰² Μ. Ψαλιδόπουλος, *Ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος 1928-2008. Από Τράπεζα του Κράτους Εγγυήτρια της Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας*, σελ. 39. Η πιστωτική πολιτική τον Ιανουάριο του 1953 έγινε ακόμα πιο αυστηρή καθώς το ποσοστό των χορηγήσεων προς τη βιομηχανία έπρεπε να προέρχεται κατά 70% από τις εμπορικές τράπεζες έναντι του 50% που ίσχυε από τα μέσα του 1952.

¹⁰³ *Ελευθερία*, 29 Απριλίου 1953.

κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Από την άλλη, η αυστηρή νομισματική πολιτική που ακολουθήθηκε δεν επέτρεψε την αποσταθεροποίηση της αξίας της χρυσής λίρας, που όπως φαίνεται στον Πίνακα 5,α είχε διατηρηθεί σε σταθερές τιμές όλο το προηγούμενο έτος. Μετά την 9^η Απριλίου, αντίστοιχα με την προσαρμογή ακολούθησε αυξητικές τάσεις, φτάνοντας μέχρι τις 315.000 δραχμές, ενώ στο τέλος του ίδιου μήνα σταθεροποιήθηκε στις 295.000¹⁰⁴. Στον Πίνακα 5.β. παρουσιάζεται η τιμή της χρυσής λίρας καθ' όλη την διάρκεια του 1953, η οποία σημειώνει μεγάλη αύξηση συγκριτικά με τον Μάρτιο της ίδιας χρονιάς αλλά εντούτοις διατηρείται σταθερή, εκτός του Ιουνίου και του Δεκεμβρίου που σημειώνει μια μικρή αύξηση. Δεν πρέπει να παραληφθεί πως η συγκεκριμένη αύξηση λειτουργεί θετικά στον αποθησαυρισμό και την παράλληλη μετατροπή τους σε δραχμές.

«Πίνακας 5.β»

Τιμές Χρυσής λίρας Μάιος 1953-Δεκέμβριος 1953.

ΜΗΝΑΣ/ΕΤΟΣ	ΧΡΥΣΗ ΛΙΡΑ
Μάιος/1953	302.296
Ιούνιος/1953	319.975
Ιούλιος/1953	311.250
Αύγουστος/1953	308.890
Σεπτέμβριος/1953	303.200
Οκτώβριος/1953	300.100
Νοέμβριος/1953	304.100
Δεκέμβριος/1953	316.700

Η ύψωση των τιμών που αναφέρθηκε στην προηγούμενη παράγραφο, ήταν άμεσο επόμενο των επιπτώσεων της υποτίμησης. Με την αναγγελία της δεν έλειψαν αντιδράσεις από μερίδα του αντιπολιτευόμενου χώρου όπως του Γεώργιου Παπανδρέου, που αν και συνεργάστηκε με τον Συναγερμό στις εκλογές του '52, αμέσως μετά την υποτίμηση του νομίσματος διαχώρισε την θέση περνώντας στην αντιπολίτευση¹⁰⁵, αλλά και του Γεώργιου Καρτάλη που την χαρακτήρισε επίθεση

¹⁰⁴ Η Νέα Οικονομία, Κατά τον μήνα Απρίλιον 1953, σελ. 224.

¹⁰⁵ Σπ. Λιναρδάτος, Από τον Εμφύλιο στη Χούντα, τ. Β, σελ. 65.

κατά του επιπέδου ζωής των εργαζόμενων¹⁰⁶ καθώς και της ΓΣΕΕ και Εργατικών Κέντρων, λόγω των συνεχών ανατιμήσεων σε είδη πρώτης ανάγκης και ενός κύματος απολύσεων που παρουσιάστηκε το πρώτο διάστημα μετά τον Απρίλιο. Αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων ήταν να εκδηλωθούν οι πρώτες απεργιακές κινητοποιήσεις με αιτήματα την τιμαριθμική αναπροσαρμογή μισθών και μεροκάματων¹⁰⁷.

Η εξέλιξη ωστόσο των τιμών, ειδικά το πρώτο διάστημα μετά την υποτίμηση επιβεβαίωσε τις μεσοπρόθεσμες απόψεις του Καρτάλη. Μελετώντας τους τιμαρίθμους που καταρτίστηκαν από την ΤτΕ δύναται να αναφερθεί πως κατά τη διάρκεια του 1953 οι πληθωρικές πιέσεις συνέχισαν να υφίστανται και να εντείνονται¹⁰⁸. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως οι αυξητικές τάσεις υπάρχουν για όλη την διάρκεια του έτους και συγκεκριμένα αυξάνονται κάθε μήνα. Ο τιμάρithμος κόστους ζωής δηλώνει την γενικότερη ύψωση του επιπέδου τιμών, με άμεσες συνέπειες στην αγοραστική δυνατότητα των πολιτών, με αποτέλεσμα να εκδηλωθεί ένας πληθωρισμός του κόστους εξαιτίας και της αύξησης της τιμής του συναλλάγματος. Την ίδια στιγμή, ο τιμάρithμος χονδρικής πώλησης φανερώνει την ύψωση των τιμών των εισαγόμενων προϊόντων, που οδήγησαν σε αύξηση του κόστους της εγχώριας παραγωγής¹⁰⁹.

«Πίνακας 6»

Τιμάρithμος Κόστους Ζωής και Χονδρικής Πώλησης, Απρίλιος-Δεκέμβριος 1953

ΜΗΝΑΣ	ΤΙΜΑΡΙΘΜΟΣ ΚΟΣΤΟΥΣ ΖΩΗΣ	ΤΙΜΑΡΙΘΜΟΣ ΧΟΝΔΡΙΚΗΣ ΠΩΛΗΣΗΣ
Απρίλιος	100	100
Μάιος	102.6	109.1

¹⁰⁶ *Ελευθερία*, 10 Απριλίου 1953.

¹⁰⁷ Η πρώτη 24ωρη απεργία σε Αθήνα και Πειραιά έγινε στις 9 Ιουνίου. Τα αιτήματα αφορούσαν σε αύξηση των μισθών κατά 100%, τέλος των ομαδικών απολύσεων και τερματισμό του σχεδίου διάλυσης των ασφαλιστικών ταμείων, βλ. *Ελευθερία*, 10 Ιουνίου 1953. Επί του συγκεκριμένου, στις 30 Μαρτίου είχε προηγηθεί η κατάργηση του ΤΑΚ (Ταμείο Ασφάλισης Καπνεργατών) και η συγχώνευσή του με το ΙΚΑ. Η κατάργηση του ΤΑΚ αποτέλεσε την πρώτη ενέργεια ανοίγματος των κλειστών επαγγελματιών ενισχύοντας με αυτή την απόφαση τον ανοιχτό χαρακτήρα της οικονομίας και την προώθηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

¹⁰⁸ Για τα επίπεδα του πληθωρισμού δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία την συγκεκριμένη περίοδο. Η ΕΛΣΤΑΤ καταγράφει τον πληθωρισμό από το 1959. Συνέπεια αυτού, ο γράφων λαμβάνει υπόψη του τα στοιχεία του τιμάρithμου κόστους ζωής και χονδρικής πώλησης.

¹⁰⁹ ΤτΕ, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος*, σελ. 417-419.

Ιούνιος	107.5	117.5
Ιούλιος	109.9	120.8
Αύγουστος	112.8	124.2
Σεπτέμβριος	115.3	124.5
Οκτώβριος	115.3	125.1
Νοέμβριος	116.1	124
Δεκέμβριος	118.5	123.9

Από τα στοιχεία του Πίνακα 6, διαπιστώνεται μια ανισότιμη αύξηση του τιμαρίθμου χονδρικής πώλησης συγκριτικά με αυτόν του κόστους ζωής τον πρώτο μήνα μετά την υποτίμηση. Ενώ ο τιμαριθμός χονδρικής αυξάνεται κατά 9.1%, αυτός του κόστους ζωής μόλις 2.6%. Αντίστοιχα τρεις μήνες μετά και ενώ η οικονομία βρίσκεται στη φάση της αναπροσαρμογής, η απόσταση μεταξύ των τιμών των δύο τιμαρίθμων εμφανίζεται μειωμένη. Τον Αύγουστο, ο τιμαριθμός κόστους ζωής συγκριτικά με τον Μάιο αυξάνεται κατά 9.94% καλύπτοντας την απόσταση από αυτόν της χονδρικής πώλησης που είναι στο 13.84%. Η κάλυψη της απόστασης μεταξύ των δύο τιμών ίσως να επηρεάζεται και από το γεγονός ότι τους καλοκαιρινούς μήνες παρατηρείται μια μείωση στις εισαγωγές πρώτων υλών ενώ αντίστοιχα αυξάνονται οι τιμές των τιμαρίθμων διατροφής. Αυξάνεται επομένως αυτό το χρονικό διάστημα ο πληθωρισμός κόστους. Από τον Σεπτέμβριο και μέχρι το τέλος του έτους παρατηρείται μια σταθεροποίηση στις τιμές του τιμαρίθμου χονδρικής πώλησης που σημαίνει πως οι συνέπειες της υποτίμησης της τιμής του συναλλάγματος στο εσωτερικό επίπεδο τιμών αρχίζουν να απορροφούνται από την οικονομία. Σε συνολική εκτίμηση των 8 μηνών που ακολούθησαν από την υποτίμηση της δραχμής, ο τιμαριθμός κόστους ζωής παρουσίασε αύξηση κατά 19% και ο τιμαριθμός χονδρικής πώλησης κατά 24% τιμές που υποδηλώνουν τις πληθωρικές πιέσεις που αντιμετώπιζε η ελληνική οικονομία για όλη την διάρκεια του 1953. Αυτές οι αυξητικές τάσεις αποτέλεσαν το έναυσμα για μερίδα των εργαζομένων να προχωρήσουν σε κινητοποιήσεις, όπως η 24ωρη απεργία της 9^{ης} Ιουνίου αλλά και οι

συνεχόμενες απεργίες των υπαλλήλων των τραπεζών¹¹⁰. Ο γενικότερος αναβρασμός σε κόλπους εργαζομένων (έμποροι, τραπεζίτικοί, καπνεργάτες, αρτεργάτες κλπ) οδήγησε την Κυβέρνηση στην λήψη του πρώτου κατευναστικού μέτρου. Η χορήγηση ενός προσωρινού επιδόματος ακρίβειας αρχομένης της 1^{ης} Ιουλίου ύψους 7% έως 12% επί του μισθού-αναλόγως του ύψους του μισθού, καθώς στους χαμηλόμισθους αναλογούσε το 12%- αποτέλεσε μια πρώτη ενέργεια που στόχευε στην όσο το δυνατόν καλύτερη καταπολέμηση της αύξησης του κόστους ζωής¹¹¹.

Ένας ακόμη παράγοντας που πρέπει να ληφθεί υπόψη για την πορεία της οικονομίας ακριβώς μετά την υποτίμηση και σε άμεση σύνδεση με την πορεία των τιμαρίθμων είναι η νομισματική κυκλοφορία. Η προσπάθεια που καταβλήθηκε για συγκράτηση των επιπέδων στα ίδια επίπεδα με αυτά πριν της υποτίμησης κατορθώθηκε μέσω της περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής που εμπόδισε την εμφάνιση ισχυρών πληθωρικών πιέσεων.

«Πίνακας 7»¹¹²

Νομισματική Κυκλοφορία Απρίλιος-Δεκέμβριος 1953 (σε εκατομ. δραχμές)

ΜΗΝΑΣ	ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ
Απρίλιος	2.476
Μάιος	2.353
Ιούνιος	2.328
Ιούλιος	2.536
Αύγουστος	2.769
Σεπτέμβριος	2.971
Οκτώβριος	3.141
Νοέμβριος	3.173
Δεκέμβριος	3.503

¹¹⁰ Στις 3 Ιουνίου 1953, οι εργαζόμενοι της Εθνικής, της Αγροτικής Τράπεζας και της Τράπεζας Ελλάδος κήρυξαν 24ωρη απεργία, ως απάντηση στον Ν.2510/1953 που αφορούσε στο προσωπικό των τραπεζών που συγχωνεύονταν. Βλ. *Ελευθερία*, 3 Ιουνίου 1953.

¹¹¹ *Το Βήμα*, 27 Ιουνίου 1953.

¹¹² ΤτΕ, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπεζικής της Ελλάδος*, σελ. 420.

Από τα στοιχεία του *Πίνακα 7*, διαπιστώνεται πως ακριβώς μετά το σοκ της υποτίμησης, τα μέτρα που πάρθηκαν για έλεγχο των μέσων πληρωμής στα επίπεδα προ της υποτίμησης επιτέλεσαν σωστά το σκοπό τους. Μέχρι και τον Ιούνιο η νομισματική κυκλοφορία ήταν σε ελεγχόμενα επίπεδα και μάλιστα μικρότερα από αυτά του Απριλίου. Ο μέσος όρος κυκλοφορίας ήταν αυτός των πρώτων τριών μηνών του 1953¹¹³. Οι τάσεις φαίνεται να αλλάζουν αρχομένου του Ιουλίου. Μέχρι και τον Σεπτέμβριο παρουσιάζεται σημαντικότερη αύξηση στην κυκλοφορία του νομίσματος ενώ τον Οκτώβριο παρατηρείται μια σχετική τάση σταθεροποίησης, η οποία σταματά εκ νέου τον Δεκέμβριο που η αύξηση είναι πάλι υψηλή. Συγκριτικά με τα στοιχεία από τους *Πίνακες 5.β.* και 6, της τιμής της χρυσής λίρας και της εξέλιξης των τιμαρίθμων, διαπιστώνεται ότι η εξέλιξή τους ακολουθεί μια συνέπεια. Παρά την αύξηση των πρώτων μηνών μετά τον Απρίλιο, σε κάθε περίπτωση οι πιέσεις έδειξαν να εξομαλύνονται από τον Σεπτέμβριο και να ακολουθούν την ίδια συνεπή πορεία μέχρι τον Δεκέμβριο. Φυσικά, δεν πρέπει να παραληφθεί πως την περίοδο του Δεκεμβρίου είναι συνηθισμένες οι εποχικές πληθωρικές πιέσεις. Η αύξηση ωστόσο και των τριών συγκεκριμένων δεικτών μόνο ανησυχίες μπορεί να προκαλέσει για την νομισματική σταθερότητα. Όσον αφορά όμως την έντονη αύξηση στην εξέλιξη των νομισματικών μεγεθών οι κύριοι παράγοντες που επέδρασαν σε αυτή ήταν η αύξηση της εισροής συναλλάγματος, άρα η εκταμίευση δραχμών γινόταν αυτομάτως μεγαλύτερη και τέλος η πραγματικά μεγάλη σοδειά του 1953 που οδήγησε σε αύξηση των προκαταβολών της ΤτΕ προς το Δημόσιο, το οποίο χρηματοδοτούσε την συγκέντρωση των βασικών γεωργικών προϊόντων (π.χ. στάρι)¹¹⁴.

Συνδυαστικά με τις παραπάνω εξελίξεις και την προσπάθεια της κυβέρνησης μέσω μιας περιοριστικής πολιτικής να διατηρήσει σε μια σταθερότητα το επίπεδο τιμών και των νομισματικών μεγεθών αποφεύγοντας με αυτό τον τρόπο τον «υπαρξιακό» φόβο του πληθωρισμού που διαπερνούσε το πολιτικό κλίμα της εποχής¹¹⁵, την ίδια χρονική περίοδο ψηφίστηκαν και κάποιες ακόμα τροποποιήσεις με στόχο την εξυγίανση των εργασιακών ρυθμίσεων. Συγκεκριμένα, το Ν.Δ. 2500/1953¹¹⁶ εξυπηρέτησε στην

¹¹³ Ό.π., σελ. 420.

¹¹⁴ Ό.π., σελ. 421.

¹¹⁵ Για τους λόγους που απέκτησε αυτή την διάσταση και η σύνδεσή του με την νομισματική σταθερότητα βλ. Ε. Χατζηβασιλείου, *Η Άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954-1956*, σελ. 46-47.

¹¹⁶ ΦΕΚ, τ. Α, αρ. 197, 1 Αυγούστου 1953, σελ. 1261-1264.

οικοδόμηση ενός Κράτους που σε μεγάλο βαθμό ήταν ελεγχόμενο από την Κυβέρνηση καθώς στόχευε στην εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών¹¹⁷ που εν μέρει είχε εξαγγελθεί από τον Δεκέμβριο του 1952. Ο νόμος προέβλεπε την μείωση των δημοσίων υπαλλήλων σε επίπεδα προ Κατοχής (1 Απριλίου 1940), θα γινόταν δηλαδή μια σημαντική μείωση στον αριθμό των μόνιμων δημοσίων υπαλλήλων ενώ η πρόβλεψη που γινόταν για το έκτακτο προσωπικό αφορούσε στο μισό αυτών που υφίστατο το 1952. Ακόμη, το νομοσχέδιο άνοιγε τον δρόμο για άρση της μονιμότητας. Συμπληρωματικά και μόλις λίγες μέρες αργότερα από την ψήφιση του Ν.Δ. 2500, η Κυβέρνηση εισήγαγε ένα νομοσχέδιο (Ν.Δ.2511/1953)¹¹⁸ το οποίο έθετε τους περιορισμούς στις απολύσεις. Το συγκεκριμένο νομοσχέδιο ήρθε να καλύψει το κενό που άφηνε ο Ν.2222 της Κυβέρνησης Πλαστήρα που απαγόρευε στις επιχειρήσεις να απολύουν αν δεν είχαν την έγκριση του Υπουργού Εργασίας (οι απολύσεις ωστόσο συνέβαιναν κανονικά καθώς ο Υπουργός απλά ενέκρινε τις καταγγελίες σύμβασης). Με τον νέο νόμο δινόταν στον Υπουργό Εργασίας ο εποπτικός ρόλος των ομαδικών απολύσεων με την διαχείριση των αιτήσεων που καταθέτονταν στα γραφεία ευρέσεως εργασίας από τους εργοδότες και κατόπιν θα ελεγχόταν το αίτημα εντός μηνός από την ειδική επιτροπή.

Με την συμπλήρωση ενός έτους από την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας από τον Ε.Σ. η Κυβέρνηση εξέδωσε ένα έντυπο στο οποίο παρείχε στοιχεία για την πορεία της οικονομίας και την έκβαση των ενεργειών της. Αν και η επιφύλαξη που πρέπει να επιδεικνύεται σε ανάλογα έντυπα είναι μεγάλη, καθώς η παράθεση όλων των στοιχείων κρίνεται με πολύ θετικό πρόσημο, η σύντομη παρουσίαση των περιεχομένων του καλύπτει το ιδιαίτερο ερευνητικό αντικείμενο που πραγματεύεται η παρούσα διπλωματική εργασία. Με τίτλο «Οι πρώτοι δώδεκα μήνες της Κυβερνήσεως Συναγερμού, 16 Νοεμβρίου 1952 – 16 Νοεμβρίου 1953»¹¹⁹ παρουσιάζονται οι επιτυχίες της Κυβέρνησης στον οικονομικό τομέα με προεξάρχουσα αυτήν της υποτίμησης. Παράλληλα τα οικονομικά στοιχεία και δείκτες που παρουσιάζονται τονίζουν την οργανωμένη προσπάθεια που καταβλήθηκε στην διατήρηση σε φυσιολογικά επίπεδα της νομισματικής κυκλοφορίας η οποία αν και

¹¹⁷ Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, σελ. 181.

¹¹⁸ ΦΕΚ, τ. Α, αρ. 210, 11 Αυγούστου 1953, σελ. 1362-1366.

¹¹⁹ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αρχείο Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Οι πρώτοι δώδεκα μήνες της Κυβερνήσεως Συναγερμού*, Δεκέμβριος 1953.

αυξημένη, εντούτοις η μεταβολή στην κυκλοφορία της πήγε σε παραγωγικές δομές και δεν οδήγησε σε άνοδο του πληθωρισμού, γεγονός που φάνηκε και από την σταθερότητα που παρουσίασε η τιμή της χρυσής λίρας¹²⁰. Ομοίως και στο επίπεδο των τιμαριθμικών μεταβολών, η άνοδός τους κατά το έντυπο θεωρείται αναμενόμενη, αλλά απολύτως ελεγχόμενη και ίσως καλύτερη από όσο μπορούσε να υπολογιστεί δεδομένου του ύψους της συναλλαγματικής υποτίμησης. Η άνοδος των τιμαρίθμων κόστους ζωής και χονδρικής πώλησης αν και εμφάνισε άνοδο 16% και 31% αντίστοιχα, οι σταθεροποιητικοί παράγοντες στις τιμές της χονδρικής δεν επηρέασαν τον καταναλωτή αλλά αντίθετα δημιούργησαν μια νέα ισορροπία στην αγορά¹²¹. Συγχρόνως, η ισοσκέλιση του προϋπολογισμού αποτέλεσε ένα ακόμα ευνοϊκό αποτέλεσμα της προσαρμογής, όπως και η επίδραση στο εμπορικό ισοζύγιο. Τέλος, την επιτυχημένη πορεία της Κυβέρνησης κλείνουν τα ταξίδια προς εύρεση κεφαλαίων που πραγματοποίησε ο Υπουργός Συντονισμού (και για τα οποία θα γίνει αναφορά στο 2^ο κεφάλαιο της εργασίας). Χαρακτηρίζοντας τον πρώτο χρόνο ως έτος αγροτών¹²² η παρουσίαση των επιτευγμάτων κλείνει με την διακήρυξη του επόμενου έτους ως έτους των εργατών, στοχεύοντας στην επόμενη παραγωγική τάξη, η αναμόρφωση της οποίας θα συνεχίσει την πορεία προς τον στόχο της Κυβέρνησης Παπάγου, την ευημερία του Ελληνικού λαού.

Το πανηγυρικό ύφος του ως άνω εντύπου φυσικά και στερεί από τον ερευνητή την ευκαιρία μιας καθόλα έγκυρης πηγής, δεν παύει ωστόσο να δίνει τροφή για σκέψη αλλά και ένα είδος επικύρωσης των όσων γράφονται. Το έτος των αγροτών (1953) αποτέλεσε ουσιαστικά την απαρχή της νέας οικονομικής πολιτικής της Ελλάδας. Έγινε μια τομή στον χαρακτήρα της. Οι επιπτώσεις της υποτίμησης όντως βοήθησαν στο εξωτερικό εμπόριο και κυρίως αυτό των αγροτικών ειδών, που χαρακτήριζαν τον χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας ως αγροτικής. Από την άλλη, το 1953 ήταν μια χρονιά με πολύ θετική σοδειά που λειτούργησε θετικά στον αγροτικό κόσμο. Όσον αφορά όμως το βιοτικό επίπεδο μεγάλης μερίδας των πολιτών, αυτό παρέμεινε εξαιρετικά χαμηλό και όπως δείχνουν τα στοιχεία του Πίνακα 6 επιβαρύνθηκε ακόμα περισσότερο σχεδόν αμέσως μετά την υποτίμηση. Από την άλλη, οι πληθωρικές

¹²⁰ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, ό.π. σελ. 51-54.

¹²¹ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, ό.π. σελ. 56.

¹²² Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, ό.π. σελ. 72.

πιέσεις συνέχισαν ακάθεκτες για το υπόλοιπο έτος μη δίνοντας ευκαιρία για εφησυχασμό στο οικονομικό επιτελείο.

1.4.Η Παραίτηση του Σπ. Μαркеζίνη και η Συνέχιση των Μεταρρυθμιστικών Πλάνων στον Δρόμο της Οικονομικής Ορθοδοξίας.

Με την έναρξη του νέου έτους, ξεκινά μια περίοδος που η Ελλάδα έχει ολοκληρώσει κάποιες πολύ σημαντικές μεταρρυθμίσεις και ουσιαστικά οι μηχανισμοί της αγοράς έχουν αποκατασταθεί. Παράλληλα, το αμέσως επόμενο της υποτίμησης έτος αποτελεί μια χρονιά δοκιμασιών για την Κοινοβουλευτική ομάδα του *Συναγερμού* που εν μέρει τροποποίησαν την υφιστάμενη πολιτική του χωρίς ωστόσο να διαρρηχθεί η οικονομική πορεία που είχε ξεκινήσει ένα χρόνο νωρίτερα. Αυτό σημαίνει πως παρά τις πολιτικές εντάσεις που σημειώθηκαν και ως ένα βαθμό αποδυνάμωσαν το συμμαχές προφίλ του Κυβερνώντος κόμματος, η οικονομική λογική που διατηρήθηκε παρέμεινε πιστή στο δόγμα της ταχείας εκβιομηχάνισης του κράτους μέσω της ενθάρρυνσης των εγχώριων και των ξένων επενδύσεων σε ένα περιβάλλον νομισματικής σταθερότητας –απαραίτητης για το όποιο μακροπρόθεσμο αναπτυξιακό πλάνο-.

Το πρώτο τρίμηνο του 1954, η οικονομία συνέχιζε την πορεία απορρόφησης των επιπτώσεων της υποτίμησης. Οι πληθωρικές πιέσεις ήταν σε ελεγχόμενο επίπεδο, η τιμή της χρυσής λίρας ύστερα από τους δύο πρώτους μήνες του έτους που σημείωσε μια αυξητική τάση έδειξε σημάδια σημαντικής μείωσης τον Μάρτιο, ενώ οι τιμάριθμοι κόστους ζωής και χονδρικής πώλησης ήταν σε σταθερά επίπεδα, με αυτόν του κόστους ζωής να ακολουθεί πολύ μικρή ανοδική πορεία της τάξεως του 1.9% συγκριτικά με τον προηγούμενο μήνα¹²³. Ωστόσο, το γεγονός που ήρθε να συνταράξει την πολιτική ζωή του τόπου ήταν η παραίτηση του Σπύρου Μαркеζίνη από τη θέση του Υπουργού Συντονισμού¹²⁴.

¹²³ *Η Νέα Οικονομία*, «Η Ελληνική Οικονομία», Μάρτιος 1954, σελ. 212.

¹²⁴ *Το Βήμα*, 3 Απριλίου 1954.

Αποτελώντας έκπληξη στην πολιτική ζωή της χώρας, καθώς ο Μαρκεζίνης θεωρείτο υπέρ-υπουργός και ο αμέσως επόμενος διάδοχος του Στρατάρχη για την ηγεσία του *Συναγερμού*, η συγκεκριμένη παραίτηση αποτελεί την πρώτη ένδειξη μιας σειράς κυβερνητικών κρίσεων που θα εκδηλωθούν τους επόμενους μήνες του 1954 και θα ολοκληρωθούν με τις εκλογές του Φεβρουαρίου 1956. Στον Τύπο της εποχής, μόνο η Ελευθερία θα αποδώσει την αιτία της παραίτησης στην ολοένα και διογκώμενη αντιζηλία μεταξύ Μαρκεζίνη και Παπάγου, μιας σχέσης δούναι και λαβείν όπως γράφτηκε καθώς ο μεν Μαρκεζίνης χρησιμοποίησε το ισχυρό όνομα του Παπάγου αφού «αντιλαμβάνετο ότι μόνος του δεν μπορούσε να ικανοποιήσει τα ασυγκρατήτους φιλοδοξίες του» ο δε Παπάγος ακολούθησε καθώς «κατείχετο ανέκαθεν από ακόρεστον δίψαν τιμών»¹²⁵. Ο Μαρκεζίνης στα πεπραγμένα του δικαιολόγησε την παραίτησή του στην διαφωνία που είχε με τον Στρατάρχη για την προσυμφωνημένη τοποθέτησή του από το Υπουργείο Συντονισμού σε αυτό των Εξωτερικών. Από την συγκεκριμένη εξέλιξη, κατά τον Μαρκεζίνη προέκυπταν σοβαροί λόγοι διαφωνιών στην άσκηση της πολιτικής, όπως την άρνηση του Πρωθυπουργού να δεχθεί τη δεδομένη στιγμή το εμπορικό άνοιγμα προς την Σοβιετική Ένωση, την αναίρεση της πολιτικής της Λήθης που είχε ενστερνιστεί στις προεκλογικές δηλώσεις και κυρίως την διαφωνία που εκδηλώθηκε σχετικά με την ανακίνηση του Κυπριακού που κατά τον πρώην υπέρ-υπουργό, το κακό timing (sic) ήταν αρκετό να ανοίξει έναν κύκλο που θα οδηγούσε σε μια νέα εθνική καταστροφή¹²⁶. Αξίζει βέβαια να τονιστεί πως ο Παπάγος είχε θέσει την ανακίνηση του Κυπριακού μέσα στην πολιτική του ατζέντα πριν την κάθοδό του στην πολιτική και η ολοένα μεγαλύτερη ανακίνησή του στις αρχές του 1954 να ήταν αυτή που δημιούργησε παρασκηνιακές διαδικασίες από πλευράς Μεγάλης Βρετανίας ώστε να αποδυναμωθεί με οποιοδήποτε τρόπο η Κυβέρνηση του *Συναγερμού*. Ο ίδιος ο Μαρκεζίνης αναφέρει τον παράγοντα της βρετανικής προειδοποίησης στον ρόλο που έπαιξε στην εξέλιξη του Κυπριακού και κυρίως λίγους μόλις μήνες πριν την αποχώρησή του από την Κυβέρνηση. Τονίζει ένα περιστατικό με τον αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης των Συντηρητικών Sir Robert Anthony Eden στο οποίο ο Βρετανός ανέφερε επίμονα το πόσο άχαρη φαντάζει η θέση του δεύτερου τη τάξη σε μια

¹²⁵ *Ελευθερία*, 3 Απριλίου 1954.

¹²⁶ Σπ. Μαρκεζίνης, *ό.π.* σελ. 54-55.

κυβέρνηση¹²⁷, λόγος που έκανε τον Μαρκεζίνη να διερωτηθεί αν όσα ελέχθησαν έγιναν σκοπίμως από πλευράς Eden, γνωρίζοντας ο Βρετανός τον εν μέρει υπερφίαλο χαρακτήρα του Υπουργού Συντονισμού, που είχε πολλάκις εκδηλωθεί, όπως στην ομιλία του στη Θεσσαλονίκη στις 9 Φεβρουαρίου 1953, όπως και σειρά άλλων εκδηλώσεων μέσω των οικονομικών μεταρρυθμίσεων που εισήγαγε παρουσιάζοντάς τες ως αποκλειστικά δικές του επιλογές, αλλά και μέσω των ταξιδιών του στη Δυτική Ευρώπη, προς εξεύρεση πιστώσεων και νωρίτερα στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Αν και στο πολιτικό πεδίο η αίσθηση παγώματος ήταν δεδομένη από τη στιγμή που ο υπεύθυνος του οικονομικού πλάνου της Κυβέρνησης αποχώρησε μέσα σε λιγότερο από ένα χρόνο από την ημέρα που έγινε η υποτίμηση του νομίσματος και η σειρά των υπόλοιπων διαρθρωτικών κινήσεων, το οικονομικό επιτελείο της Κυβέρνησης για να διατηρήσει το αίσθημα συνέχειας των μεταρρυθμίσεων που είχε εμπεδωθεί στη χώρα προχώρησε στην ψήφιση σειράς νόμων που αποσκοπούσαν στην τόνωση της παραγωγικότητας των βιομηχανικών επιχειρήσεων. Η αρχή έγινε με τον νόμο 2861/1954 περί μέτρων ενισχύσεως της εξαγωγής βιομηχανικών και άλλων εγχώριων προϊόντων¹²⁸, ο οποίος προέβλεπε την επιστροφή στον εξαγωγέα των εισαγωγικών δασμών και φόρων που του είχαν επιβληθεί για την εισαγωγή των πρώτων υλών και των καυσίμων που είχαν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή των εξαγωγίμων προϊόντων και μόνο αν η εξαγωγή πραγματοποιηθεί εντός δύο ετών, κατά ανώτατο όριο, από τη στιγμή που θα πραγματοποιηθεί η εισαγωγή (άρθρο 1). Το συγκεκριμένο αποτέλεσε μιας πρώτης τάξεως νομοθέτηση με στόχο την διεύρυνση του κύκλου εργασιών των ελληνικών βιομηχανιών και του ανοίγματός τους στην εξωτερική αγορά. Συγχρόνως, ο ίδιος νόμος προέβλεπε την μείωση των εργοδοτικών εισφορών προς τα ασφαλιστικά ταμεία (άρθρο 5) και ακόμα απαλλάσσονταν από τον φόρο του κύκλου εργασιών τα ακαθάριστα έσοδα των προϊόντων που τελικά πωλούνταν στην αλλοδαπή (άρθρο 8). Παραμένοντας στο κομμάτι που εστίαζε στην αύξηση της παραγωγικότητας του δευτερογενούς τομέα, το Ν.Δ. 2901/1954¹²⁹, ήρθε να ενισχύσει τις διατάξεις που αφορούσαν σε βιομηχανικές επιχειρήσεις εκτός του λεκανοπεδίου της Αττικής, καθώς το τέλος επιτηδεύματος ήταν ανάλογο του μεγέθους του οικισμού που ήταν εγκατεστημένες οι βιομηχανικές μονάδες με συνέπεια το ειδικό τέλος

¹²⁷ Σπ. Μαρκεζίνης, ό.π., σελ. 51-52.

¹²⁸ ΦΕΚ, τ. Α., αρ. 117, 10 Ιουνίου 1954, σελ. 933-935.

¹²⁹ ΦΕΚ, τ. Α, αρ.151, 19 Ιουλίου 1954, σελ. 1211-1217.

επιτηδεύματος να ορίζεται σε 10 δραχμές το μήνα για επιχειρήσεις που εδράζονταν σε οικισμούς μέχρι 10.000 κατοίκους, ενώ σε περιοχές με πληθυσμό άνω των 25.000 κατοίκων το τέλος να διαμορφώνεται σε 30 δραχμές το μήνα (άρθρο 3), διαμορφώνοντας ουσιαστικά για τις επαρχιακές εταιρείες ένα όφελος καθώς παρέχονταν έκπτωση άνω του 37% επί των καθαρών κερδών¹³⁰.

Πέραν των συγκεκριμένων νομοθετημάτων και σε σύνδεση με τα προηγούμενα, η εξασφάλιση του θετικού κλίματος από πλευράς Κυβέρνησης συντελέστηκε και με την έκδοση νέων τραπεζογραμματίων που κυκλοφόρησαν την 1^η Μαΐου 1954 επιδιώκοντας κατά αυτόν τον τρόπο να λησμονηθούν οι αρνητικές μνήμες του κατοχικού και μεταπολεμικού πληθωρισμού που ήταν ακόμη ριζωμένες στην συνείδηση του κοινού. Με την νέα δραχμή αποκόπτονταν τα τρία μηδενικά από το τέλος και ως εκ τούτου 1000 παλαιές δραχμές αντιστοιχούσαν πλέον σε 1 νέα δραχμή. Κατά συνέπεια η αντιστοιχία που θα ίσχυε στη συνδεδεμένη ισοτιμία της δραχμής με το δολάριο οριζόταν σε 1 δολάριο ίσο με 30 νέες δραχμές¹³¹.

Ο συνδυασμός των κυβερνητικών μέτρων περιοριστικής δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής, μαζί με την αλλαγή της ψυχολογίας των ελλήνων καταθετών αλλά και του γενικότερα ευνοϊκότερου κλίματος στην ελληνική αγορά, οδήγησε στα μέσα του '54 σε μια φάση σταθεροποίησης της οικονομίας. Τόσο οι τιμές στους τιμαρίθμους παρέμεναν σταθερές, με τάσεις υποχώρησης, όσο και οι διακυμάνσεις στην τιμή της χρυσής λίρας που από τις 313.400 δραχμές τον Απρίλιο του '54 –ένα χρόνο μετά την υποτίμηση του νομίσματος- διαφαινόταν και εκεί η τάση υποχώρησης με αποτέλεσμα τον Ιούνιο να είναι στις 308.000 δρχ.¹³². Αυτή η σταθερότητα βοήθησε τα μάλα στην ενέργεια της Κυβέρνησης για την έκδοση ενός προαιρετικού εσωτερικού παραγωγικού δανείου, ενέργεια που στόχευε στην ενίσχυση του προγράμματος επενδύσεων¹³³. Η αναγγελία του έγινε μέσω ραδιοφώνου από τον ίδιο τον Παπάγο στην οποία καλούσε τους έλληνες πολίτες «στην παραμονή μιας νέας και μεγάλης εθνικής νίκης» να καταγάγουν στο διάστημα 9-19 Ιουνίου και να εγγραφούν στο εθνικό παραγωγικό δάνειο. Αναφέροντας χαρακτηριστικά πως «δεν εκερδίσαμεν

¹³⁰ Στέλλα Καραγιάννη και Αγνή Νικολάου, *Βιομηχανική Πολιτική στις Πρώτες Μεταπολεμικές Δεκαετίες. Χωρικές και Κλαδικές Διαστάσεις*, στο ίδρυμα Σάκης Καραγιωργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, σελ. 102.

¹³¹ *Το Βήμα*, 6 Απριλίου 1954.

¹³² *Η Νέα Οικονομία*, Ιούνιος 1954, σελ. 388-391.

¹³³ *Ελευθερία*, 15 Μαΐου 1954.

τους πολέμους διά να χάσωμεν την ειρήνην» και πως παρ' όλες τις αντιξοότητες τις θεομηνίες και τις καταστροφές¹³⁴ ο Παπάγος τονίζει πως και αυτή τη φορά «η νίκη θα είναι περίλαμπρος»¹³⁵. Όσον αφορά τα παραγωγικά έργα που εν μέρει θα χρηματοδοτηθούν από το εσωτερικό δάνειο, ο Πρωθυπουργός προσέδωσε σε αυτά πανηγυρικό τόνο καθώς η ολοκλήρωσή τους θα συνοδευτεί από ισοσκέλιση του ισοζυγίου εισαγωγών-εξαγωγών, αύξηση των θέσεων εργασίας και παράλληλη θεαματική αύξηση συνδυασμένη με χαμηλές τιμές των υλικών αγαθών. Κλείνοντας την ραδιοφωνική του ομιλία, καλεί τους έλληνες πολίτες να επιδείξουν διά της αθρόας συμμετοχής τους την εμπιστοσύνη που έχουν στο Κράτος μέσω του νομίσματος. Το αποτέλεσμα του συγκεκριμένου δανείου κρίνεται ως επιτυχημένο καθώς υπερκαλύφθηκε το δάνειο αξίας 300 εκατομ. δραχμών κατά 35% μιας και οι πωλήσεις και οι εγγραφές ομολογιών έφτασαν τα 403.344.450 εκατομ. δραχμές¹³⁶.

Εν μέσω οικονομικής σταθερότητας, που είχε παρατηρηθεί κατά το πρώτο εξάμηνο του 1954, στις 21 Ιουνίου το οικονομικό επιτελείο της Κυβέρνησης προχώρησε σε μια σειρά μεταρρυθμίσεων στο φορολογικό σύστημα. Η μείωση των φορολογικών συντελεστών ήταν γενική και καθοριζόταν από τα κέρδη των καθαρών προσόδων. Με το αφορολόγητο στις 75.000 έναντι 60.000 που ίσχυε μέχρι τότε, ενώ μεταρρυθμίσεις προβλέπονταν και για τον φόρο των μικροεπιτηδευματιών που στο εξής θα καταβάλλουν ετήσιο φόρο¹³⁷.

Όσον αφορά τον τομέα των εργασιακών μεταρρυθμίσεων, ένα χρόνο μετά τις πρώτες αλλαγές που επήλθαν με τους νόμους περί ομαδικών απολύσεων και περιορισμού του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων και στα πλαίσια ανοίγματος της αγοράς εργασίας και εξέλιξής της στα πλαίσια ενός πιο φιλελεύθερου μοντέλου λειτουργίας της, η αρχή έγινε με την ψήφιση του Ν.Δ.2954/1954 που όριζε την δημιουργία σώματος επιθεώρησης εργασίας με κύριο στόχο την πάταξη της ανασφάλιστης εργασίας που ήταν επιζήμια για τα δημόσια ταμεία, ενώ λίγες μέρες αργότερα ψηφίστηκε το

¹³⁴ Στη διάρκεια διακυβέρνησης του Ελληνικού Συναγερμού, μια σειρά από καταστροφικές σεισμικές δονήσεις έπληξε την χώρα. Η αρχή έγινε στις 10-12 Αυγούστου 1953 όταν επλήγησαν η Ιθάκη, η Κεφαλονιά και η Ζάκυνθος. Ομοίως, στις 30 Απριλίου 1954 ισχυρός σεισμός έπληξε την Θεσσαλία με αρκετούς και αυτή τη φορά νεκρούς και πολλές υλικές καταστροφές. Για περισσότερα βλ. Σπ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, σελ. 97-103.

¹³⁵ *Η Καθημερινή*, 8 Ιουνίου 1954.

¹³⁶ *Η Καθημερινή*, 2 Ιουλίου 1954.

¹³⁷ *Ελευθερία*, 22 Ιουνίου 1954.

Ν.Δ.2961/1954¹³⁸ περί συστάσεως Οργανισμού Απασχολήσεως και Ασφαλίσεως ανεργίας. Με αυτόν τον νόμο αν και η πρόβλεψη που παρεχόταν για το καθεστώς της ανεργίας ήταν ολοκληρωμένη και μαζί με κάποιες θετικές ενέργειες που προβλέπονταν όπως η μετεκπαίδευση του άνεργου εργατικού δυναμικού αλλά και της ασφάλισης και των επιδομάτων που παρέχονταν (ανάλογα με την κατηγορία άνεργου και τις εκάστοτε εισφορές του), ο νόμος αυτός ευνόησε την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και κατά βάση την προσέλκυση κεφαλαίων, ωστόσο όμως διευκόλυνε το καθεστώς των απολύσεων καθώς επέτρεπε στις επιχειρήσεις, καταργώντας τον Νόμο 118/1945, να λειτουργούν κάτω από ένα ελεύθερο καθεστώς απολύσεων, μεταρρύθμιση με έντονα προβληματικό κοινωνικό χαρακτήρα δεδομένης της υψηλής ανεργίας και της ακόμα υψηλότερης υποαπασχόλησης που μάστιζε την Ελλάδα. Τέλος, το νομοσχέδιο περί ρυθμίσεων συλλογικών διαφορών εργασίας και συλλογικών συμβάσεων (Ν.Δ.3086/1954), όριζε πως ζητήματα σχετικά με τις αποδοχές των εργαζομένων και του ωραρίου εργασίας τους να καθορίζονται από τον Υπουργό Εργασίας, τους εργοδότες και τους διορισμένους στα σωματεία, ενώ παράλληλα οι συλλογικές συμβάσεις τροποποιούνταν προς ένα καθεστώς απόλυτης ελευθερίας.

Στον τομέα της γενικότερης οικονομικής πολιτικής της χώρας, το καλοκαίρι του 1954 επήλθε μια ακόμα σημαντική αλλαγή που απέβλεπε στο κομμάτι της διαχείρισης των κεφαλαίων που δίνονταν από την αμερικανική βοήθεια. Η Κεντρική Επιτροπή Δανείων (ΚΕΔ) που λειτουργούσε από το 1949 καταργήθηκε και στη θέση της ιδρύθηκε ο Οργανισμός Χρηματοδοτήσεως Οικονομικής Ανάπτυξης (ΟΧΟΑ). Σκοπός και των δύο οργανισμών ήταν τα ως άνω αναφερθέντα αμερικανικά κεφάλαια να δίνονται υπό την μορφή μακροπρόθεσμων δανείων σε ιδιωτικές επιχειρήσεις. Η ΚΕΔ ουσιαστικά ήταν το αρμόδιο όργανο το οποίο επέβλεπε την δανειοδότηση των επιχειρήσεων που αιτούνταν δανειοδότησης καλύπτοντας όλους τους τομείς της ελληνικής οικονομίας, από την γεωργία και την αλιεία στην βιομηχανία και στις υπηρεσίες κοινής ωφέλειας. Η κατάργηση της ΚΕΔ στα τέλη Ιουλίου 1954 και η ακόλουθη δημιουργία του ΟΧΟΑ¹³⁹, αποτέλεσε μια ουσιαστική προσπάθεια από

¹³⁸ Π. Σκάγιαννης, Ο Ρόλος των Υποδομών στα Καθεστώτα Συσσώρευσης των Πρώτων Μεταπολεμικών Περιόδων στην Ελλάδα, στο Ίδρυμα Σάκης Καράγιωργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, τ. Α', σελ. 122.

¹³⁹ *Ελευθερία*, 30 Ιουλίου 1954.

πλευράς Κυβέρνησης ενός ειδικότερου ελέγχου επί των αμερικανικών πιστώσεων ώστε να σταματήσει το άνομο εν πολλοίς τοπίο στον τομέα των πιστώσεων που αντιμετώπιζε μεγάλο πρόβλημα στην αποπληρωμή αυτών των δανείων. Όσον αφορά τις αρμοδιότητες του νέου οργανισμού, η είσπραξη των τόκων των ήδη διατεθειμένων δανείων, η μεταβίβαση των κεφαλαιακών διαθέσιμων της ΚΕΔ ύψους 79,5 εκατομ. δολαρίων και κατά συνέπεια διαχείρισής τους από τον ΟΧΟΑ και η παροχή δανείων μέσης ή μακράς διάρκειας από εισπράξεις κεφαλαίων που είχαν ήδη χορηγηθεί, ήταν μεταξύ των βασικότερων¹⁴⁰. Όσον αφορά τις διαδικασίες που απαιτούνταν για την δανειοδότηση, η αίτηση από τον επιχειρηματία περί ιδρύσεως ή ανάπτυξης της επιχείρησής του όπως και η ακόλουθη συμμετοχή του δανειολήπτη με κεφάλαια ίσα με το 40%-50% (ανάλογα τη σπουδαιότητα της χρηματοδότησης), ενώ σαν εγγύηση οι συνήθεις τρόποι ήταν μέσω υποθήκευσης περιουσιακών στοιχείων του επιχειρηματία ή μέσω εγγυητικών επιστολών από τις εξουσιοδοτημένες τράπεζες¹⁴¹.

Το φθινόπωρο του 1954 και ενώ η οικονομική κατάσταση είχε βρει μια ισορροπία καθώς η τάση σταθεροποίησης του επιπέδου εσωτερικών τιμών που είχε ξεκινήσει από τον Σεπτέμβριο εμφάνιζε τάσεις ενισχύσεως με τον τιμάρθμο χονδρικής πώλησης να σημειώνει σημαντική πτώση ενώ παράλληλα ο τιμάρθμος κόστους ζωής σημείωσε τάσεις χαλάρωσης. Είναι επομένως λογικό το συμπέρασμα πως οι υψωτικές τάσεις που εκδηλώθηκαν ως άμεσο αποτέλεσμα της αναπροσαρμογής της τιμής του συναλλάγματος επί των τιμαριθμικών τιμών άρχισαν να εξαντλούνται¹⁴². Παράλληλα, και η τιμή της χρυσής λίρας παρέμενε στα ίδια επίπεδα γύρω στις 307.000 δραχμές. Με αυτά τα δεδομένα τον Οκτώβριο κατατέθηκε στη Βουλή ο προϋπολογισμός του έτους 1954-1955 ο οποίος ήταν πλεονασματικός καθώς από σύνολο εσόδων 10.252 εκατομ. δραχμές οι δαπάνες έφταναν τα 9.202 εκατομ. δραχμές. Από τον προϋπολογισμό, ένα περίσσειμα 350 εκατομ. θα διατίθετο σε παραγωγικά έργα ανασυγκρότησης, ενώ ενδεικτικό ήταν πως οι αμυντικές δαπάνες (ένα αγκάθι στον δρόμο προς την ανασυγκρότηση και τις επενδύσεις, για το οποίο θα

¹⁴⁰ Χριστίνα Λεβεντάκου, *Κεντρική Επιτροπή Δανείων και Οργανισμός Χρηματοδοτήσεως Οικονομικής Αναπτύξεως: Τα Αρχεία*, σελ. 29-30.

¹⁴¹ Χριστίνα Λεβεντάκου, *ό.π.*, σελ. 35.

¹⁴² *Η Νέα Οικονομία κατά τους μήνες Οκτώβριον-Νοέμβριον 1954*, σελ. 456.

γίνει λόγος παρακάτω) εμφάνιζαν άνοδο καθώς κάλυπταν το 13.16% του εθνικού εισοδήματος¹⁴³.

1.5.Η Άσκηση της Οικονομικής Πολιτικής εν Μέσω Πολιτικής Κρίσης.

*Τώρα, λοιπόν, λέμε εις τους Αμερικανούς... Το εθνικόν εισόδημα εις τον τόπον σας φτάνει περίπου τα 1200 δολλάρια κατά κεφαλήν. Εις την Αγγλίαν υπερβαίνει τα 800. Εις το Βέλγιον, χώραν μικράν, το ίδιον εισόδημα δεν πέφτει παρακάτω. Εις την Γαλλίαν υπερβαίνει τα 600. Εις την Ελλάδαν μόλις φτάνει τα 180! Ε, αυτά τα 180 δολλάρια κατά κεφαλήν είναι 180 ανοικτάι πύλαι εις τον κομμουνισμόν!*¹⁴⁴

Από τον Νοέμβριο του 1954 η χώρα εισήλθε σε μια περίοδο παρατεταμένης πολιτικής κρίσης. Από το πρώτο μισό της χρονιάς που η κατάσταση είχε σταθεροποιηθεί στο πολιτικό πεδίο, αν και ο Μαρκεζίνης είχε αποχωρήσει από την Κυβέρνηση τον Απρίλιο, ο *Συναγερμός* φάνταζε παντοδύναμος. Ομοίως, στον οικονομικό τομέα, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω η οικονομία έδειχνε να βαδίζει σε ομαλούς ρυθμούς καθώς υπόμνημα του ΟΕΕC που αφορούσε σε ετήσια έκθεση του οργανισμού για την Ελλάδα, διαπιστώθηκε η πρόοδος της ελληνικής οικονομίας μετά την υποτίμηση του νομίσματος, οι επιδράσεις της οποίας σχεδόν έχουν τιθασευτεί. Συγκεκριμένα, η αύξηση του εθνικού εισοδήματος σημείωσε άνοδο κατά 17% συγκρινόμενο με αυτό του 1952 με σημαντικές επιδόσεις στην βιομηχανική παραγωγή. Στον τομέα της σταθεροποίησης των τιμών, ο οργανισμός διαπιστώνει πως τα αποτελέσματα διέψευσαν τις πλέον αισιόδοξες προβλέψεις. Κλείνοντας την έκθεσή του, ο ΟΕΕC κατέληξε στα συμπεράσματά του προς διατήρηση και εξέλιξη της θετικής μεταστροφής που είχε συντελεστεί με την συνεχιζόμενη παρακολούθηση των χορηγούμενων πιστώσεων και της εξέλιξης των τιμών, όπως και του ελέγχου των εισαγωγών¹⁴⁵. Η αρχή έγινε στις 10 Νοεμβρίου όταν ο Πρωθυπουργός κατηγόρησε δημοσίως τον πρώην Υπουργό Συντονισμού πως δέσμευσε εν αγνοία του την Κυβέρνηση έναντι των γερμανικών εταιρειών Siemens και Telefunken¹⁴⁶. Απόρροια αυτών των καταγγελιών ήταν η αποχώρηση του Μαρκεζίνη από τον *Ελληνικό Συναγερμό* και συγχρόνως των υπόλοιπων *Μαρκεζινικών* υπουργών και βουλευτών

¹⁴³ Προβλεπόταν η μείωση της δύναμης του στρατού. Από 143.000 άνδρες το 1953-1954, το έτος 1954-1955 η δύναμη ήταν 105.000 άνδρες. Βλ. *Η Καθημερινή*, 17 Οκτωβρίου 1954.

¹⁴⁴ *Η Καθημερινή*, Το Επιχείρημα, 15 Μαΐου 1955.

¹⁴⁵ *Η Καθημερινή*, 1 Φεβρουαρίου 1955.

¹⁴⁶ *Ελευθερία*, 11 Νοεμβρίου 1954.

μεταξύ των οποίων ο Καψάλης, Υπουργός Συντονισμού και ο Παπαγιάννης, Υπουργός Οικονομικών. Με τις συγκεκριμένες εξελίξεις και την διάσπαση του *Συναγερμού* ξεκινά μια περίοδος παρακμής του κόμματος μόλις δύο χρόνια μετά την εντυπωσιακή νίκη του¹⁴⁷. Εκτός των εσωτερικών ερίδων στο κυβερνόν κόμμα, στα τέλη του ίδιου μήνα πραγματοποιήθηκαν οι δημοτικές εκλογές (τρία χρόνια μετά τις δημοτικές εκλογές του 1951) οι οποίες επιβάρυναν ακόμη περισσότερο το κλίμα. Σε αυτές, που πραγματοποιήθηκαν στις 21 και 28 Νοεμβρίου, το αντί-συναγερμικό που σχημάτισαν τα (συνεργαζόμενα) κόμματα της αντιπολίτευσης (ΕΠΕΚ, ΔΚΕΛ, ΕΔΑ) επικράτησε έναντι των συναγερμικών υποψηφίων με πιο χαρακτηριστικές αυτές στους τρεις μεγαλύτερους δήμους της χώρας. Στον δήμο Αθηναίων και στους δήμους Πειραιά και Θεσσαλονίκης¹⁴⁸. Από το σημείο αυτό η δυσάρεστη ατμόσφαιρα που είχε εκδηλωθεί σε βάρος της Κυβέρνησης και ωθεί και τον Κωνσταντίνο Καραμανλή να το αναφέρει μέσω επιστολής του στον Παπάγο είναι έκδηλη. Στην ίδια επιστολή, ο έως τότε Υπουργός Συγκοινωνιών, προτείνει την μεταβολή της εργασιακής πολιτικής της Κυβέρνησης, την προτεραιότητα στην καταβολή πιστώσεων στον πρωτογενή τομέα παραγωγής, την προσπάθεια είσπραξης των παγωμένων πιστώσεων, την μεγαλύτερη διαφοροποίηση μεταξύ άμεσων και έμμεσων φόρων, ενώ τέλος και για λόγους ηθικού πλεονεκτήματος προτείνει την δημόσια ανακοίνωση των δανείων που δόθηκαν το τελευταίο τρίμηνο πριν την αναπροσαρμογή του νομίσματος ώστε να διαλευκανθεί αν η οικονομική πολιτική που ασκήθηκε το προηγούμενο διάστημα εξυπηρέτησε ύποπτα συμφέροντα¹⁴⁹.

Αποτέλεσμα αφενός της «δυσάρεστης ατμόσφαιράς» αφετέρου της αποχώρησης μερίδας βουλευτών και υπουργών ήταν να γίνει στις αρχές Δεκεμβρίου ένας ανασχηματισμός στη σύνθεση της Κυβέρνησης, με τους Παπαληγούρα και Ευταξία να αντικαθιστούν τους Καψάλη και Παπαγιάννη, αντίστοιχα, στα Υπουργεία Συντονισμού και Οικονομικών. Με τον ανασχηματισμό αυτό δύναται να ειπωθεί πως ο Συναγερμός εισέρχεται σε μια νέα φάση και χάραξη πολιτικής που θα εξελιχθεί κατά το επόμενο και τελευταίο έτος ύπαρξής του. Η αρχή δόθηκε από τον Στρατάρχη ο οποίος απευθυνόμενος στους πολίτες μέσω ενός ραδιοφωνικού μηνύματος έκανε μια αυτοκριτική της Κυβέρνησης κατά τα δύο προηγούμενα χρόνια ενώ συγχρόνως

¹⁴⁷ *Ελευθερία*, 16 Νοεμβρίου 1954.

¹⁴⁸ Για περισσότερα βλ. Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχκεκτική Δημοκρατία*, σελ. 186-187.

¹⁴⁹ Κ. Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα*, τ. 1, σελ. 213-214.

εξήγγειλε τις αλλαγές στην πολιτική που προτίθεται να επιφέρει αποτελώντας κατά κάποιο τρόπο μια νέα αρχή¹⁵⁰. Στο μήνυμά του τόνισε την κεντρική γραμμή της Κυβέρνησης που δεν ήταν άλλη από την αύξηση της παραγωγής με παράλληλη μείωση του κόστους. Ανακοίνωσε νέα μέτρα ενισχύσεως προς όλες τις οικονομικές ομάδες με στόχο την δημιουργία ευκαιριών για αύξηση των θέσεων εργασίας και όλα αυτά μέσω της οργανικής σύνδεσης μεταξύ παραγωγού, μηχανισμών παραγωγικής διαδικασίας και κρατικής βοήθειας μέσω του προγράμματος εθνικών επενδύσεων. Συγχρόνως, αναφέρθηκε για μια ακόμη φορά στην αναδιάρθρωση των κρατικών υπηρεσιών και προέβαλλε την πολιτική της αποκέντρωσης σαν μια μοναδική ευκαιρία ανάπτυξης στην επαρχία. Στόχος κατά τον Πρωθυπουργό ήταν η ανάπτυξη της Ελλάδας ώστε να καταφέρει να πλησιάσει τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο. Πέραν των βασικών εξαγγελιών, αίσθηση προκαλεί η αυτοκριτική που κάνει μέσω του μηνυμάτος του. Θεωρεί πρώτο υπεύθυνο εαυτόν και επιρρίπτει ευθύνες στον τρόπο που εξελίχτηκε η οικονομική πολιτική τα δύο προηγούμενα χρόνια. Θέτει σαν μέγιστο σφάλμα την αδυναμία της Κυβέρνησής του να ξεπεράσει τα οργανικά σφάλματα που έκαναν οι προκάτοχοί του καθώς δεν επέδειξε με την σειρά του μια επίμονη συστηματικότητα και έναν ρεαλιστικό προγραμματισμό. Το ας άνω μήνυμα του Στρατάρχη επιδέχεται πολλών κοινών στοιχείων με τις αρχικές εξαγγελίες και τους στόχους που είχε θέσει η Κυβέρνηση σχετικά με το πρόγραμμα της τετραετίας της. Από την άλλη, δεν πρέπει να λησμονηθεί το εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο που δόθηκε τον Νοέμβριο του 1953 (*Οι Πρώτοι Δώδεκα Μήνες της Κυβερνήσεως Συναγερμού*). Το πανηγυρικό ύφος που είχε το συγκεκριμένο έντυπο, με τις επιτυχίες των κυβερνητικών μέτρων έρχεται σε μεγάλη αντίθεση με τα λεγόμενα του Παπάγου που έγιναν μόλις ένα χρόνο μετά. Σε αυτά, εμφανίζεται σαν μια Κυβέρνηση που ακόμα ψάχνει τους βηματισμούς της αγνοώντας τις αλλαγές που έχουν πραγματοποιηθεί σε διάφορους τομείς τόσο της οικονομικοπολιτικής, όσο και κοινωνικής κατάστασης. Δύο μέρες μετά το ραδιοφωνικό μήνυμα του Παπάγου, ο Υπουργός Συντονισμού Παπαληγούρας εξήγγειλε στη Βουλή τους βασικούς άξονες του νέου οικονομικού προγράμματος της Κυβέρνησης. Σε αυτά, τόνισε πως η πολιτική του θα παραμείνει πιστή στην διατήρηση της νομισματικής σταθερότητας, ενώ η αναδιάρθρωση της οικονομίας θα είναι οργανική. Στον τομέα των επενδύσεων διαμήνυσε πως το περίσσειμα του προϋπολογισμού θα διατεθεί σε παραγωγικές

¹⁵⁰ Η Καθημερινή, 16 Δεκεμβρίου 1954.

επενδύσεις με ακόμα πιο ορθολογική κατανομή των πιστώσεων ώστε να διοχετευθούν σε παραγωγικές επενδύσεις. Όσον αφορά το ισχύον καθεστώς της ελευθερίας των εισαγωγών, αυτό παραμένει ως έχει, με εξαίρεση την υποχρεωτική κατάθεση μιας προκαταβολής για ορισμένες εισαγωγές και διαδικασίες εκτελωνισμού¹⁵¹. Στον τομέα των επιχειρήσεων, ανακοινώθηκε η μείωση του τόκου σε 6% για τις βιομηχανίες ενώ ειδική μνεία έγινε και για τους αγρότες αφού κατέστη πιο φιλικός ο δανεισμός με το επιτόκιο να διαμορφώνεται στο 2% για όλες τις χορηγήσεις μέσω της Αγροτικής Τράπεζας. Στον δημοσιονομικό τομέα, ανακοινώθηκε η αλλαγή του φορολογικού από την 1^η Ιουλίου 1955, με την κατάργηση πολλών επιμέρους άμεσων φόρων και την παράλληλη θέσπιση ενός ενιαίου φόρου επί του συνολικού εισοδήματος. Πρόβλεψη έγινε και για τα εργασιακά ζητήματα με την αύξηση του μέσου κατώτατου μισθού τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα, ενώ εξαγγέλθηκε και ένα νέο μέτρο, αυτό της ειδικής εισφοράς επί πάσης ανεγειρόμενης οικοδομής στα μεγάλα αστικά κέντρα για την ενίσχυση του στεγαστικού προγράμματος των εργατών¹⁵². Οι εξαγγελίες του Παπαληγούρα έτυχαν άμεσης εφαρμογής καθώς λίγες μέρες μετά, ο Παπάγος, ανακοίνωσε την αύξηση στους μισθούς και τα μεροκάματα των εργαζομένων. Ενδεικτικά, στα ημερομίσθια η αύξηση ήταν της τάξης των 4 έως 5 δραχμών, στους δε μισθούς περί τις 100 δραχμές¹⁵³. Όσον αφορά τους μισθούς και τις συντάξεις των δημοσίων υπαλλήλων η αύξηση ορίστηκε στο 10% από 1^{ης} Απριλίου 1955 (εκτός του δώρου του Πάσχα)¹⁵⁴.

Οι αυξήσεις σε μισθούς, ημερομίσθια και συντάξεις, αποτελεί αν μη τι άλλο μια προσπάθεια της Κυβέρνησης να εξομαλύνει το κλίμα της δυσάρεστης ατμόσφαιρας¹⁵⁵ που την περιέβαλλε για τους λόγους που περιγράφηκαν παραπάνω και συνετέλεσαν στην εξομάλυνση των σχέσεων με τον κόσμο της εργασίας που μέσω των διαφόρων εργατοϋπαλληλικών σωματείων ζητούσε επίμονα τιμαριθμική προσαρμογή των

¹⁵¹ *Η Ναυτεμπορική*, 17 Φεβρουαρίου 1955.

¹⁵² *Η Καθημερινή*, 18 Δεκεμβρίου 1954.

¹⁵³ *Η Καθημερινή*, 31 Δεκεμβρίου 1954. Το ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη καθορίστηκε στις 37 δρχ. από 31.25, της ανειδίκευτης εργάτριας στις 29 δρχ. από 25, ο κατώτατος μισθός του άρρενος ιδιωτικού υπαλλήλου στις 940 από 812.50.

¹⁵⁴ *Η Καθημερινή*, 23 Φεβρουαρίου 1955.

¹⁵⁵ Σε επιβεβαίωση της πτώσης της δημοφιλίας της Κυβέρνησης, η Υπηρεσία Πληροφοριών της Αμερικής σε υπόμνημά της αναγνώρισε πως το τελευταίο διάστημα η Κυβέρνηση του Συναγερμού αντιμετώπιζε μια απώλεια της δύναμής της αλλά και του πρεστίτζ της από διάφορες πολιτικές ίντριγκες. FRUS (1955-1957), National Intelligence Estimate, *The Outlook for Greece*, Washington 18 January 1955.

μισθών¹⁵⁶. Πέραν του πολιτικού οφέλους που στόχευαν, οι συγκεκριμένες αυξήσεις έρχονται να επιβεβαιώσουν παλαιότερες διακηρύξεις που ανέφεραν την δίκαιη εξύψωση των εργαζομένων μετά από τις συνέπειες που είδαν στην αγοραστική τους δύναμη λόγω της συναλλαγματικής προσαρμογής.

Στις υπόλοιπες μεταρρυθμίσεις που συντελέστηκαν, σε μια προσπάθεια ενίσχυσης της οικονομικής ζωής της επαρχίας μετά την ψήφιση του 2901/1954, ήρθε να προστεθεί ο Ν.3213/1955¹⁵⁷ περί μέτρων προστασίας της Επαρχιακής Βιομηχανίας, σύμφωνα με τον οποίο η προτίμηση προϊόντων των επαρχιακών βιομηχανιών αυξάνεται μέχρι και ποσοστό της τάξεως του 50% (άρθρο 1). Όσον αφορά σε νέες εγκαταστάσεις, αυτές εξαιρούνται των δασμών και των φόρων που προβλέπεται για την εισαγωγή νέων μηχανημάτων (άρθρο 4), ενώ αποκτούν μεγαλύτερη ευχέρεια για παροχή πιστώσεων (άρθρο 5). Την ίδια περίοδο, υπεγράφη η σύμβαση για τη δημιουργία διυλιστηρίου πετρελαίου στον Ασπρόπυργο, ως άμεσο αποτέλεσμα του Ν.2322/1953 περί παραχώρησης παραλιακών χώρων προς εγκατάσταση αλλοδαπών επιχειρήσεων υγρών καυσίμων, μιας και η εταιρεία ανάθεσης, ήταν γερμανικών συμφερόντων¹⁵⁸. Παράλληλα, άξιο αναφοράς και εντός του πνεύματος των μεγάλων επενδύσεων αποτελεί η σύμβαση που υπεγράφη λίγες εβδομάδες νωρίτερα και αφορούσε στην κατασκευή υδροηλεκτρικού και αρδευτικού έργου στον Μέγδοβα υπό της ΔΕΗ, με την σύμπραξη γαλλικών κεφαλαίων, εξέλιξη που καταδεικνύει με τη σειρά της την αποκατάσταση της διεθνούς πίστης προς την Ελλάδα¹⁵⁹. Συνεχίζοντας, επί των μεγάλων επενδύσεων, τον Ιούνιο υπεγράφη η σύμβαση για την αξιοποίηση των λιγνιτοφόρων κοιτασμάτων στην Πτολεμαΐδα μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου και της Εταιρείας Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων, μια επένδυση που αποβλέπει στην γενικότερη προσπάθεια εκβιομηχάνισης της χώρας γενικά, της περιοχής της Μακεδονίας ειδικότερα¹⁶⁰. Παράλληλα, στο εργασιακό σκέλος των μεταρρυθμιστικών κινήσεων και σε μια προσπάθεια μετριασμού των αντιδράσεων των εργαζομένων, κατά τα πρότυπα των μισθολογικών αυξήσεων, μέσα στο πρώτο τρίμηνο του 1955 ψηφίστηκε η επαναφορά του εργατικού νόμου 118 για τους

¹⁵⁶ *Ελευθερία*, 14 Οκτωβρίου 1954.

¹⁵⁷ ΦΕΚ, τ. 1, αρ.108, 30 Απριλίου 1955, σελ. 716-718.

¹⁵⁸ *Η Καθημερινή*, 10 Μαΐου 1955.

¹⁵⁹ *Η Καθημερινή*, 10 Μαΐου 1955.

¹⁶⁰ *Η Καθημερινή*, 19 Ιουνίου 1955.

απολυόμενους μισθωτούς που καθόριζε το ποσό αποζημίωσής τους¹⁶¹. Αναντίστοιχα, την ίδια περίοδο τροποποιήθηκαν οι ρυθμίσεις περί του νέου ενοικιοστασίου, που θα ισχύσει από την 1^η Μαρτίου 1955 και θα έχει διετή ισχύ. Βάσει του νέου ενοικιοστασίου, τα ενοίκια σπιτιών, γραφείων και καταστημάτων αυξάνονται κατά 50% με την πρόβλεψη περαιτέρω αύξησης κατά 20% την 1^η Μαρτίου 1956¹⁶² με αποτέλεσμα τον γενικότερο ξεσηκωμό του επαγγελματικού κόσμου που προχώρησε σε κινητοποίηση και απεργία στις 8 Μαρτίου¹⁶³.

Ωστόσο, ένα γεγονός που θεωρείται ο καταλύτης στην διατήρηση της πολιτικής κρίσης που ξέσπασε από τον Νοέμβριο του 1954 ήταν η εξέλιξη της υγείας του Πρωθυπουργού. Η συνεχώς επιβαρυνόμενη πορεία της υγείας του Παπάγου ήταν αυτή που υποκίνησε διαδικασίες περί διαδοχής του. Από τον Μάρτιο που ο Παπάγος αναχώρησε για την Ελβετία για ιατρικούς λόγους η κατάσταση μήνα με τον μήνα θα επιδεινώνεται. Επόμενος κρίκος στην αλυσίδα των αντιδράσεων ήταν τα έκτακτα φορολογικά μέτρα του Απριλίου 1955, ως αποτέλεσμα των νέων σεισμικών δονήσεων που έπληξαν την Θεσσαλία και επιβάρυναν, τον ήδη επιβαρυνμένο για έργα αποκατάστασης μετά τον σεισμό στα Επτάνησα, κρατικό προϋπολογισμό. Τα νέα μέτρα, ύψους 1 δισεκατομ. δραχμών προέβλεπαν από την 1^η Ιουλίου αύξηση κατά 20% όλων των άμεσων φόρων *«αντλούσα κατά αυτόν τον τρόπον όλη την φοροδοτική ικανότητα του λαού»*¹⁶⁴. Τα νέα έκτακτα μέτρα ήρθαν σε μια περίοδο που η οικονομία όντως δεν άντεχε νέες αλλαγές. Αποτελώντας ουσιαστικά μια ακόμα εξέλιξη στο συνεχώς ευμετάβλητο περιβάλλον που είχε διαμορφωθεί την τελευταία διετία, από το πρώτο σοκ της υποτίμησης του Απριλίου 1953 που το περιέβαλλε μια αναπτυξιακή δυναμική, μέχρι τα μέσα του 1954 που οι επιπτώσεις της συναλλαγματικής προσαρμογής είχαν σχεδόν παρέλθει, η αποθησαύριση χρυσών λιρών ακολουθούσε θετικούς ρυθμούς και οι τιμάριθμοι ήταν σταθεροποιημένοι, το πρώτο εξάμηνο του 1955 η κατάσταση δείχνει φανερά σημάδια επιδείνωσης, τουλάχιστον στον ψυχολογικό παράγοντα. Οι καταθέσεις ιδιωτών εμφανίζουν σταθερότητα όλη την ίδια

¹⁶¹ *Ελευθερία*, 3 Φεβρουαρίου 1955.

¹⁶² *Η Καθημερινή*, 24 Φεβρουαρίου 1955.

¹⁶³ *Ελευθερία*, 9 Μαρτίου 1955.

¹⁶⁴ *Η Καθημερινή*, 27 Απριλίου 1955.

περίοδο, ενώ και ο τιμάρριθμος κόστους ζωής σημειώνει άνοδο¹⁶⁵. Οι εξελίξεις στον μακροπρόθεσμο οικονομικό ορίζοντα της Ελλάδας και το γεγονός πως η κατάσταση της υγείας του Πρωθυπουργού ήταν μη αναστρέψιμη και κοινό μυστικό από τα μέσα Μαΐου, δημιουργώντας ένα αίσθημα ακέφαλης κυβέρνησης, αναζωπύρωσαν την ανησυχία του αστικού κόσμου σχετικά με την πορεία της οικονομίας και την άμεση σχέση της με την εξέλιξη του βιοτικού επιπέδου των πολιτών, όταν από τα κυβερνητικά στελέχη αυτό που ακουγόταν ήταν «κουράγιο»¹⁶⁶ επετείνοντας με αυτόν τον τρόπο την όποια ανησυχία περί μεταστροφής του εκλογικού σώματος προς τα Αριστερά¹⁶⁷.

Με την ψήφιση του νέου φορολογικού συστήματος τον Αύγουστο του 1955¹⁶⁸ ολοκληρώνεται μια περίοδος ανασυγκρότησης του ελληνικού καπιταλισμού. Με τις εξελίξεις του Σεπτεμβρίου που έθεσαν το ζήτημα της Κύπρου και έληξαν με τον χειρότερο δυνατό τρόπο στις 6 Σεπτεμβρίου και τέλος ο θάνατος του Παπάγου στις 4 Οκτωβρίου, αποτελούν, κατά τον γράφοντα, τους χρονικούς άξονες επιρροής του *Συναγερμού* στην πολιτική και οικονομική ζωή της χώρας, καθώς από τις 5 Οκτωβρίου ανατέλλει η περίοδος Καραμανλή.

¹⁶⁵ Η Νέα Οικονομία, *Η Ελληνική Οικονομία κατά τον μήνα Ιούνιο*, σ.σ. 239-243. Ο τιμάρριθμος χονδρικής πώλησης το 1955 παρουσίασε άνοδο συγκριτικά με το 1954 κατά 8% βλ. Ξ. Ζολώτας, *ό.π.*, σελ. 10.

¹⁶⁶ *Ελευθερία*, 12 Αυγούστου 1955.

¹⁶⁷ Ε. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σελ. 130-132.

¹⁶⁸ ΦΕΚ, τ. 1, αρ.214, 12 Αυγούστου 1955.

1.6.Τα Μακροοικονομικά Αποτελέσματα των Μεταρρυθμίσεων.

Οι μεταρρυθμίσεις που συντελέστηκαν στο διάστημα 1953-1955, δεν θα είχαν απτή απόδειξη αν δεν υπήρχαν τα γεγονότα να υποστηρίξουν την έκβασή τους. Με τον όρο γεγονότα εννοούνται τα αριθμητικά δεδομένα των στατιστικών που χρησιμοποιήθηκαν. Κατά αυτόν τον τρόπο τα αριθμητικά δεδομένα συνδέονται οργανικά με τους νόμους και τις αλλαγές που συντελέστηκαν σε πολιτικό επίπεδο. Παράλληλα, τα αποτελέσματα της επιλεγείσας πολιτικής δίνουν τροφή για σκέψη σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αντίληψης που συνδυάζει την οικονομία, την πολιτική και την κοινωνία. Βλέποντάς τα συνολικά δύναται να αποτυπωθεί η πραγματική εικόνα των εκσυγχρονιστικών πλάνων και η εν γένει επιτυχία ή μη που εμφάνισαν. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, η περίοδος διακυβέρνησης της χώρας από τον *Συναγερμό* αποτελεί το μεταίχμιο από την ανασυγκρότηση στην ανάπτυξη ή μάλλον απογείωση της ελληνικής οικονομίας και ως τέτοια αναλύεται. Έχοντας ως νόρμα τις βασικές εξαγγελίες της Κυβέρνησης που στόχευαν κατά βάση στην αύξηση της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας δια μέσου της εκβιομηχάνισης, με μιας μορφής κρατικό παρεμβατισμό, εμπλουτισμένο με νέους θεσμούς, που θα οδηγήσει στην ανάπτυξη, βασικό συστατικό της οποίας αποτελεί η νομισματική σταθερότητα και οι ισοσκελισμένοι προϋπολογισμοί¹⁶⁹. Επικουρικά και ανάλογης σπουδαιότητας η ενίσχυση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και η εισροή κεφαλαίου, ελληνικού και ξένου, αποτέλεσαν την ναυαρχίδα των κυβερνητικών πλάνων στο κυνήγι των νέων επενδύσεων που τόσο ανάγκη είχε η χώρα.

Ξεκινώντας από την εξέλιξη του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος που αποτελεί τον βασικό δείκτη μέτρησης της ανάπτυξης σε μια χώρα, παρατηρείται πως το ΑΕΠ ακολουθεί ανοδική πορεία σε όλα τα χρόνια μελέτης που ανάλογα με τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε έτους έχει ανάλογη πορεία, όπως και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ που δείχνει την αύξηση ή μη του βιοτικού επιπέδου των πολιτών.

¹⁶⁹ Π. Καζάκος, *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά*, σελ. 174.

«Πίνακας Α»

ΑΕΠ & ΑΕΠ Κατά Κεφαλήν

(σε σταθερές τιμές του 1970)

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ (εκατομ. δρχ.) ¹⁷⁰	ΑΕΠ ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗΝ (σε χιλ. δρχ.) ¹⁷¹	ΜΕΤΑΒΟΛΗ Α.Ε.Π. κατά έτος
1952	80.746	10.44	-
1953	91.291	11.68	13,06%
1954	94.123	11.92	3,1%
1955	100.523	12.62	6,81%

Από τα στοιχεία του Πίνακα Α, γίνεται εμφανής η ανοδική πορεία του ΑΕΠ. Θέτοντας ως βάση το έτος 1952, διαπιστώνεται πως το επόμενο έτος, κατά το οποίο συντελέστηκε η συναλλαγματική προσαρμογή και το συνακόλουθο πακέτο μέτρων προς ενίσχυσής της, η χώρα σημείωσε σημαντικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Η κατά 13.06% άνοδος συγκριτικά με το 1952 ωστόσο δεν δύναται να θεωρηθεί χρονιά μεγάλης ανάπτυξης καθώς οι μεταρρυθμίσεις που έγιναν δεν θεωρούνται ότι έθεσαν σε ομαλή λειτουργία την οικονομία. Με μια υποτίμηση του νομίσματος στο ύψος αυτής του Απριλίου του '53, η μεταβολή του ΑΕΠ ήταν ασυνήθιστα υψηλή. Πιο ενδεικτικό έτος αποτελεί το 1954 που οι οικονομικοί ρυθμοί έχουν επανέλθει σε μια πιο φυσιολογική λειτουργία. Η κατά 3.1% αύξηση όμως αποτελεί ένα σχετικά χαμηλό ποσοστό δεδομένων των νέων συνθηκών που είχαν εισαχθεί. Αντίστοιχα το 1954, ανάλογη είναι και η αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ εξέλιξη που αντικατοπτρίζει μια αναιμική ανάπτυξη, ενδεικτική ωστόσο των όσων προηγήθηκαν την προηγούμενη χρονιά, ενώ σε πιο θετικούς ρυθμούς κινείται το 1955. Όπως διαπιστώνεται, οι ρυθμοί φαίνεται να ακολουθούν τα μέτρα που έχουν εισαχθεί και η άνοδος κατά 6.8% συγκριτικά με την προηγούμενη χρονιά αποτελεί ένα αισιόδοξο

¹⁷⁰ ΤτΕ, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 7.¹⁷¹ Χρ. Ιορδάνογλου, *ό.π.*, σελ. 69.

στοιχείο. Από κοντά είναι και η αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ κατά 5.9% παρά τα έκτακτα φορολογικά μέτρα (+20% οι άμεσοι φόροι) που πάρθηκαν ύστερα από τους σεισμούς στη Θεσσαλία και την ολοένα κλιμακούμενη τιμαριθμική αύξηση, ειδικά του πρώτου εξαμήνου. Συνοψίζοντας, η εξέλιξη του ΑΕΠ την περίοδο των μεταρρυθμίσεων κρίνεται θετική αν συγκριθεί με το 1952. Ακόμα και αν γίνει δεκτό πως το 1953 αποτελεί μια ιδιαίτερη κατάσταση, η πορεία του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος εμφανίζει θεαματική διαφορά σε σχέση με το '52. Δεν μπορεί ωστόσο να λεχθεί το ίδιο για την εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Χωρίς να σημειώνει σημαντικές διαφοροποιήσεις, διατηρεί μεν μια αναιμική ανοδική πορεία, δεν πρέπει όμως να παραβλεφθεί πως εξέλιξη των τιμών συμπίεσε προς τα κάτω το βιοτικό επίπεδο των πολιτών. Ως προς αυτή την εξέλιξη, η εξέλιξη των τιμαρίθμων χονδρικής και λιανικής πώλησης αλλά και κόστους ζωής έρχεται σαν επιβεβαίωση στην μεσοπρόθεσμη εξέλιξη του βιοτικού επιπέδου των πολιτών.

«Πίνακας Α.1»

Εξέλιξη των Τιμαρίθμων Χονδρικής Πώλησης και Κόστους Ζωής (Δείκτης %)¹⁷²

ΕΤΟΣ	ΧΟΝΔΡΙΚΗΣ ΠΩΛΗΣΗΣ	ΚΟΣΤΟΥΣ ΖΩΗΣ
1952	100	100
1953	127.73	119,74
1954	135,19	128,49
1955	146,07	136,11

Από τα στοιχεία του Πίνακα Α.1 ενισχύεται η άποψη της άνισης αύξησης μεταξύ ΑΕΠ και του κατά κεφαλήν ΑΕΠ γεγονός που έρχεται να συμπληρώσει η τιμαριθμική μεταβολή των επιλεγμένων ετών. Όπως διαπιστώνεται ο τιμάρithμος κόστους ζωής σημειώνει αλματώδη άνοδο κάθε χρόνο, γεγονός που αποδεικνύει τις πληθωρικές πιέσεις που συντελούνται, ενώ συγχρόνως δεν διαφαίνεται κάποια τάση σταθεροποίησης αφού τα ποσοστά υπερβαίνουν αρκετά το 3% που μπορεί να θεωρηθεί ένα όριο ελέγχου του πληθωρισμού. Ενδεικτικό ακόμα στοιχείο, αποτελεί ο δείκτης του τιμάρithμου κόστους ζωής που κατάρτιζε η ΤτΕ. Από τις 364.9 μονάδες

¹⁷² Ξ. Ζολώτας, ό.π., σελ. 344.

που ήταν τον Μάρτιο του 1953, ένα χρόνο μετά, τον Μάρτιο του 1954 έφτασε τις 446.8 μονάδες ενώ τον ίδιο μήνα το 1955 και συγκριτικά με τον Μάρτιο του 1953 ο τιμάρριθμος κόστους ζωής είχε αυξηθεί κατά 28%¹⁷³. Ο τιμάρριθμος λιανικής πώλησης στο τέλος του 1955 είχε αυξηθεί κατά 31% συγκρινόμενες με τον μήνα πριν την υποτίμηση του νομίσματος¹⁷⁴.

Η εξέλιξη των μεγεθών του ισοζυγίου πληρωμών αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους δείκτες. Το εξαγωγικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε η Ελλάδα στην προ υποτίμησης εποχή ουσιαστικά σταματά καθώς παρατηρείται αύξηση των εξαγωγών, μιας και η υποτίμηση του νομίσματος κατέστησε τα ελληνικά προϊόντα περισσότερο ελκυστικά. Παράλληλα, η αύξηση των άδηλων πόρων, δηλαδή των μεταναστευτικών εμβασμάτων, των ναυτιλιακών και εφοπλιστικών εμβασμάτων και των εισπράξεων από τον τουρισμό, που έχει αρχίσει να αποφέρει κέρδη αν και δεν υπάρχουν κατάλληλες υποδομές, αποτελεί ένα «μαξιλάρι ασφαλείας» καθώς κάλυπταν το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών. Επικουρικά, έρχεται να προστεθεί η αμερικανική βοήθεια η οποία αν και εξαιρετικά περιορισμένη, εντούτοις συνεχίζει να παρέχεται.

«Πίνακας Β¹⁷⁵»

Ισοζύγιο πληρωμών

(Σε εκατομ. δολάρια ΗΠΑ)

ΕΤΟΣ	ΕΙΣΠΡΑΞΕΙΣ ΑΠΟ ΕΞΑΓΩΓΕΣ	ΔΑΠΑΝΗ ΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ	ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ
1952	114,3	274,7	-160,4
1953	134,1	243,3	-109,2
1954	161	328,4	-167,4
1955	206,5	364,2	-157,7

¹⁷³ Η Νέα Οικονομία, *Η Ελληνική Οικονομία κατά τον μήνα Μάιο*, σελ. 197.

¹⁷⁴ ΤτΕ, Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος, σελ. 417. Από τα στοιχεία των τιμαρίθμων που παρέχει η ΤτΕ, η σταθερότητα στις τιμές χονδρικής και κόστους ζωής ξεκινά από το 1956 που οι ανατιμητικές επιπτώσεις έχουν σχεδόν εξανεμιστεί και επέρχεται η εξυγιαντική διαδικασία.

¹⁷⁵ ΤτΕ, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ.53.

Από τα στοιχεία του Πίνακα Β.1, διαπιστώνεται τόσο μια θετική, όσο και μια αρνητική τροπή στην εξέλιξη του εμπορικού ισοζυγίου. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα γενικότερο σχόλιο επί των παρεχόμενων τιμών. Ειδικότερα, χρησιμοποιώντας αποκλειστικά τα στοιχεία για τις δαπάνες των εισαγωγών και τις αντίστοιχες εισπράξεις από τις εξαγωγές, δύναται να ειπωθεί πως η υποτίμηση διατήρησε την Ελλάδα στην κατηγορία της χώρας εξαρτώμενης από τις εισαγωγές. Σίγουρα οι εξαγωγές κινήθηκαν αρκούντως θετικά ωστόσο οι εισαγωγές παρέμεινα πολύ υψηλές. Μια μεγάλη μείωση του εμπορικού ισοζυγίου το 1953, ακολουθήθηκε από μια ακόμη μεγαλύτερη αύξηση του ίδιου ποσοστού τον επόμενο χρόνο. Οπωσδήποτε, η απελευθέρωση των εισαγωγών που εισήχθηκε παράλληλα με την υποτίμηση εν μέρει ακύρωσε –σε καθαρά προστατευτικά πλαίσια- κάποια από τα πλεονεκτήματα που παρέχει μια υποτίμηση ενός νομίσματος, ωστόσο λειτούργησε εξυγιαντικά, αφενός στον ψυχολογικό παράγοντα, αφετέρου συνέδεσε την Ελλάδα με το διεθνές εμπόριο και την κατέστησε περισσότερο ευέλικτη στην ιδιωτική πρωτοβουλία και κατ' επέκταση στην εισροή κεφαλαίων.

«Πίνακας Β (Συνέχεια)»

Ισοζύγιο Πληρωμών

(Σε εκατομ. δολάρια)

ΕΤΟΣ	ΑΔΗΛΟΙ ΠΟΡΟΙ	ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΑΔΗΛΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ	ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΤΡΕΧΟΥΣΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ	ΕΙΣΡΟΗ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ	ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΑΘΕΣΙΜΑ
1952	75,1	52,3	-108,1	133,5	71,9
1953	107,8	84,4	-24,2	81	120,6
1954	124,2	94,1	-73,3	89,1	131,5
1955	153,8	117,8	-39,9	94,5	186,8

Αντισταθμιστικός παράγοντας στην ελλειμματική πορεία που παρουσίαζε το εμπορικό ισοζύγιο αποτέλεσε η απότομη συρροή άδηλων πόρων. Όπως φαίνεται και από τα στοιχεία του πίνακα, το έτος 1953, δεδομένων και των θετικών επιπτώσεων στα συναλλαγματικά αποθέματα, οδήγησε σε μια αύξηση των άδηλων πόρων κατά 32.7% συγκριτικά με το 1952. Στην πορεία και αφού οι άμεσες επιπτώσεις της

υποτίμησης μετριάστηκαν, οι άδηλοι πόροι συνέχισαν την ανοδική τους πορεία, αν και όχι σε μεγέθη μεγαλύτερα του 30%, ωστόσο όμως σε πολύ θετικά και επικερδή. Η αύξηση το 1954 συγκριτικά με το 1953 ήταν στο 15.2% ενώ την επόμενη χρονιά παρουσίασε μια εκ νέου άνοδο περί το 27%. Ο ρόλος της θετικής πορείας των άδηλων συναλλαγών αποτέλεσε μια δικλείδα ασφαλείας και συνετέλεσε επικουρικά στην διασφάλιση μιας υγιούς πορείας των δημόσιων οικονομικών. Το ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο που αποτελούσε ένα αγκάθι στην εξέλιξη του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, μέσω της πολιτικής της συναλλαγματικής μεταρρύθμισης και των παράλληλων μέτρων που απέρρεαν αυτής, οδηγήθηκε σε μια θεαματική μείωση. Παράλληλα, η σύνδεση της ελληνικής οικονομίας με την διεθνή αγορά και η γενικότερη πολιτική προσέλκυσης κεφαλαίων και ανάκτησης της εμπορικής πίστης της χώρας, οδήγησαν στην εισροή κεφαλαίων, που αν και συγκριτικά με το 1952 είναι μικρότερης αξίας, πρέπει να σημειωθεί πως κατά βάση αποτελούν επιχειρηματικά κεφάλαια μιας και η αμερικανική βοήθεια είναι κατά πολύ μειωμένη τα έτη 1953-1955 συγκριτικά με το 1952. Αποτέλεσμα της αύξησης των κεφαλαιακών εισροών και της θετικής πορείας του ισοζυγίου άδηλων συναλλαγών αποτελεί η αύξηση των συναλλαγματικών διαθέσιμων της χώρας που από τα 55 εκατομ. δολάρια κατά μέσο όρο της διετίας 1950-1952 και το γενικότερα ανεπαρκές ποσό των πρώτων μεταπολεμικών ετών, από το 1953 εμφανίζουν ταχείς ρυθμούς αύξησης.

Συμπερασματικά, η εξέλιξη του ισοζυγίου πληρωμών εμφανίζει θετικό πρόσημο στη διάρκεια των εξεταζόμενων ετών. Από τα στοιχεία που παρέχει ο Πίνακας Β γίνεται εμφανές πως η υποτίμηση του νομίσματος και η συνακόλουθη απελευθέρωση των εισαγωγών, συνετέλεσαν άμεσα στην θεαματική αύξηση του ισοζυγίου πληρωμών. Τα ενεργητικά του ήταν αυτά που στην ουσία υπερέκλυαν τα ελλείμματα που παρουσίασε το εμπορικό ισοζύγιο, που όμως ήταν μονίμως ελλειμματικό και θα συνεχίσει να παραμένει αν μελετηθεί σε ένα μεγαλύτερο χρονικό εύρος. Αν και οι εισαγωγές παρουσιάζουν μεγαλύτερο παθητικό το 1954, δεν πρέπει να παραληφθεί πως αποτελεί συνέπεια του απελευθερωμένου εισαγωγικού εμπορίου, του μεγαλύτερου κόστους των εισαγόμενων προϊόντων, συνέπεια της νέας ισοτιμίας και της εν μέρει φυσικής εξέλιξης μιας οικονομίας που αναπτύσσεται και μόλις έχει αποβάλλει το περιοριστικό της εισαγωγικό σύστημα. Αυτή όμως ήταν και η επιτυχία

της πολιτικής του Μαρκεζίνη στην ισορροπία της οικονομικής αλυσίδας. Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου που προήλθε από τις προαναφερθείσες πολιτικές ήρθε να καλύψει η κεφαλαιακή αύξηση και οι εισπράξεις από τις άδηλες συναλλαγές των μεταναστευτικών και ναυτιλιακών εμβασμάτων όπως και του ολοένα και αυξανόμενου τουριστικού συναλλάγματος, που από τα 3 εκατομ. δολάρια το 1952 εκτοξεύεται στα 16 τον επόμενο χρόνο για να φτάσει τα 17 το 1954 και τα 19 εκατομ. δολάρια το 1955¹⁷⁶.

Το κυριότερο, αν όχι το πιο σημαντικό, διακύβευμα της Κυβέρνησης Παπάγου ήταν η νομισματική σταθερότητα μέσω της εμπιστοσύνης του κοινού στο νόμισμα, από την δυσπιστία των πρώτων μεταπολεμικών ετών συνέπεια του υπερπληθωρισμού και ακολούθως του πληθωρισμού, που έκαναν το κοινό να στραφεί σε άλλες μορφές διακράτησης πλούτου, όπως η χρυσή λίρα. Η δυσπιστία αυτή προς το νόμισμα οδηγούσε σε έλλειψη της ρευστότητας των αποταμιευτικών διαθεσίμων των τραπεζών, η αύξηση των οποίων αποτελούσε μια εκ των ων ουκ άνευ διαδικασία για την αύξηση των επενδύσεων. Αποτέλεσμα των ανωτέρω ήταν η ΤτΕ να χρηματοδοτεί την οικονομία και τις εμπορικές τράπεζες με την έκδοση χρήματος που όμως σήμαινε μια διόγκωση της νομισματικής κυκλοφορίας και κατ' επέκταση του πληθωρισμού. Η εξέλιξη των καταθέσεων που θα παρουσιαστεί στην συνέχεια μαζί με την εξέλιξη της νομισματικής κυκλοφορίας. Η τελευταία μαζί με τις καταθέσεις όψεως αποτελούν την προσφορά χρήματος, την αγοραστική δύναμη του πληθυσμού δηλαδή που εκπροσωπείται από την ποσότητα των ρευστών διαθεσίμων περιουσιακών στοιχείων της οικονομίας που μπορούν να ανταλλαχθούν με υπηρεσίες και αγαθά. Ο εξελικτικός της ρυθμός θα μας δείξει επί της ουσίας αν η παραγωγική διαδικασία στη χώρα εμφάνισε θετικούς ρυθμούς χρόνο με τον χρόνο, ενώ η πορεία των καταθέσεων δηλώνει την αποταμιευτική συνείδηση του κοινού. Απόρροια αυτού θα αποτελέσει ο δείκτης των πάγιων επενδύσεων, τόσο συνδυαστικά με την πορεία των καταθέσεων όσο και με αυτήν του ΑΕΠ ώστε να καταδειχτεί κατά πόσο η ελληνική οικονομία μπήκε σε ρυθμούς ανάπτυξης και ακόμα, κατά πόσο αυτοί οι ρυθμοί έδωσαν ώθηση και αποτέλεσαν το έναυσμα για την πορεία προς την οικονομική απογείωση.

¹⁷⁶ ΤτΕ, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος*, σελ. 451. Επίσης στο Κυβερνητικό έντυπο *Εισ το Μέσον του Δρόμου*, σελ. 41 του 1955, αναφέρεται το σύνολο των τουριστών και των εσόδων που αποκόμισε το ελληνικό κράτος. Το 1952 επισκέφθηκαν την Ελλάδα 68,189 και τα έσοδα ήταν 9.5 εκατομ. δολάρια. Το 1954 και λόγω των θετικών επιδράσεων την υποτίμησης, την χώρα επισκέφθηκαν 157.618 άτομα και τα έσοδα εκτοξεύτηκαν στα 25.5 εκατομ. δολάρια.

«Πίνακας Γ.1»

Νομισματική Κυκλοφορία, Καταθέσεις, Προσφορά Χρήματος¹⁷⁷

(Υπόλοιπα έτους σε εκατομ. δρχ.)

ΕΤΟΣ	ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ ΚΑΤΑΘΕΣΕΩΝ	ΚΑΤΕΘΕΣΕΙΣ ΙΔΙΩΤΩΝ	ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΧΡΗΜΑΤΟΣ
1952	2,348	1,347	992	3,553
1953	3,378	2,198	1,579	5,216
1954	3,847	3,190	2,250	6,194
1955	4,894	4,069	3,102	7,673

Σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο, παρατηρείται η μεγάλη αύξηση στους δείκτες της νομισματικής κυκλοφορίας. Αποτέλεσμα της υποτίμησης του νομίσματος και της κατ' επέκταση αύξησης των εισροών συναλλάγματος ήταν η κατά 43.86% αύξησή της το 1953 συγκρινόμενη με ένα έτος νωρίτερα. Ακολούθως, το 1954 αυξάνεται κατά 13.88% και σημειώνει μια γενναία αύξηση το 1955 κατά 27.21%. Αναλύοντας παράλληλα την προσφορά χρήματος, διαπιστώνουμε πως για την διετία μετά την υποτίμηση, η αντίστοιχη αύξηση ήταν 18.75% για το 1954 και 23.77% για το 1955. Από τα παραπάνω φαίνεται μεν μια διατήρηση των πληθωρικών πιέσεων αλλά σε ελεγχόμενο βαθμό καθώς τα ποσοστά είναι σχετικά συναφή. Συγκρινόμενα ωστόσο με την εξέλιξη της ανόδου του ΑΕΠ παρατηρείται πως το 1953 η νομισματική κυκλοφορία και από κοντά η προσφορά χρήματος ακολούθησαν τον ρυθμό αυξήσεως του ΑΕΠ ενώ για την διετία 1954-1955 παρατηρείται ανακολουθία, όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Πίνακα Α. Προκύπτει επομένως μια μεγάλη αύξηση της ρευστότητας της οικονομίας. Συγχρόνως, η ρευστότητα που παρατηρείται αντικατοπτρίζεται και στην εξέλιξη των καταθέσεων. Η ετήσια μεταβολή κρίνεται ιδιαίτερος θετική καθώς το έτος της συναλλαγματικής μεταβολής οι καταθέσεις στις τράπεζες αυξάνονται κατά 63.17% και ακολούθως κατά 45.13% και 27,55% για το 1954 και 1955 αντίστοιχα. Επί της συγκεκριμένης αυξητικής τάσης, ιδιαίτερο

¹⁷⁷ ΤτΕ, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 63.

στοιχείο αποτελεί η αύξηση στις καταθέσεις των ιδιωτών. Η μεταβολή στην εξέλιξη των αποταμιευτικών τάσεων του κοινού γίνεται έκδηλη ήδη από τον πρώτο χρόνο της υποτίμησης καθώς οι τάσεις ακολουθούν την γενικότερη πορεία του συνόλου των καταθέσεων. Το 1953 συντελείται μια αύξηση των αποταμιεύσεων των ιδιωτών κατά 59,17% σε σχέση με το 1952, ενώ οι ρυθμοί διατηρούνται υψηλοί και για τα επόμενα δύο χρόνια αφού η άνοδος το '54 ήταν της τάξεως του 42,45% και το '55 στο 37,86%. Από αυτά τα αποτελέσματα μόνο θετικά συμπεράσματα μπορούν να βγουν, καθώς μέσα σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα φαίνεται πως το κοινό αρχίζει και ανακτά την εμπιστοσύνη του στο εθνικό νόμισμα και ως εκ τούτου στη χώρα, ενώ η ολοένα και αυξανόμενη αποταμιευτική του συνείδηση προς το τραπεζικό σύστημα, αν και όχι στα επίπεδα του δεύτερου μισού της δεκαετίας του '50, αποτελεί αφενός την απαρχή της αλλαγής του ψυχολογικού κλίματος, αφετέρου την κύρια πηγή της πιστωτικής πολιτικής αφού μεγαλύτερες καταθέσεις σήμαιναν αυτομάτως και μεγαλύτερη διοχέτευση κεφαλαίων προς την οικονομία.

Ως προς το τελευταίο, η ολοένα αυξανόμενη εμπιστοσύνη προς το τραπεζικό σύστημα κάνει αργά αλλά σταθερά αυξητικά βήματα αποτελώντας την αρχή ουσιαστικά της εξυγιαντικής οικονομικής λειτουργίας. Ενδεικτικά η αύξηση των καταθέσεων κρίνεται θετική από την στιγμή που διοχετεύονται στην οικονομία. Ακόμα πιο ενδεικτικό είναι το ποσοστό αναλογίας των καταθέσεων σε σχέση με τη χρηματοδότηση του τραπεζικού συστήματος.

«Πίνακας Γ.2»

Καταθέσεις και Τραπεζική Χρηματοδότηση¹⁷⁸.

(Σε εκατομ. δρχ.)

ΕΤΟΣ	ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ % ΚΑΤΑΘΕΣΕΩΝ ΕΠΙ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΕΩΣ
1952	1,347	6,491	20,75
1953	2,198	8,365	26,28
1954	3,190	10,595	30,11

¹⁷⁸ ΤτΕ, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 68, 73.

1955	4,069	11,631	34,98
------	-------	--------	-------

Από τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον *Πίνακα Γ.2* προκύπτει πως για την εξεταζόμενη περίοδο αν και τα ποσοστά των τραπεζικών καταθέσεων καλύπτουν ένα αρκετά μικρό ποσοστό επί του συνόλου της χρηματοδότησης το οποίο ωστόσο αυξάνεται κάθε χωριστό έτος. Αυτή η διαδικασία αποτελεί από μόνη της μια αλλαγή στη στάση του κοινού προς τις τράπεζες, τους φορείς δηλαδή της ανάπτυξης. Από ένα πολύ χαμηλό ποσοστό το 1952 και εν μέσω μιας δομικής αλλαγής που συντελέστηκε τον επόμενο χρόνο στην οικονομία, η αυξητική τάση του αντίστοιχου ποσοστού προς την επενδυτική δραστηριότητα είναι αν μη τι άλλο εντυπωσιακή αν τεθεί υπόψη το κλίμα που επικρατούσε έως τότε στην χρηματοδότηση της επενδυτικής δραστηριότητας στην Ελλάδα. Το άνοιγμα της αγοράς και η μεταρρύθμιση τόσο στο φορολογικό σύστημα όσο και στις εργασιακές σχέσεις αποτέλεσαν στοιχεία που έδωσαν ώθηση στην επενδυτική δραστηριότητα καθώς προσέλκυσαν κεφάλαια και έδωσαν έναν αντίκτυπο σταθερότητας και οργάνωσης. Παράλληλα, ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο στην πορεία προς την εμπιστοσύνη στο τραπεζικό σύστημα αποτέλεσε η αναδιοργάνωση του τραπεζικού συστήματος που ξεκίνησε τον Ιανουάριο του '53. Όλοι αυτοί οι παράγοντες μαζί με την αποκατάσταση της τιμής της χρυσής λίρας που συντελέστηκε την ίδια περίοδο και την θετική εξέλιξη που εμφάνισε το ισοζύγιο πληρωμών (όπως αναλύθηκε από τα δεδομένα του *Πίνακα Β*), η εισροή δηλαδή των άδηλων πόρων και ιδιωτικών κεφαλαίων, αποτέλεσαν τους λόγους της μεγάλης στροφής του αποταμιευτικού κοινού στο τραπεζικό σύστημα¹⁷⁹. Από την άλλη, η πολιτική που ακολουθήθηκε στην πολιτική των επιτοκίων, έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο. Κατά βάση όσο αυξάνονται τα επιτόκια μειώνονται οι επενδύσεις. Ωστόσο, στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας οι επενδύσεις για την εξεταζόμενη περίοδο εξαρτώνται κυρίως από την διάθεση των τραπεζικών κεφαλαίων

¹⁷⁹ Χρ. Ιορδάνογλου, *ό.π.*, σελ. 375-378. Η πραγματική μαζική επιστροφή του κοινού στις εμπορικές τράπεζες, που αυτομάτως έθεσε τέρμα στο πρόβλημα ρευστότητά τους συντελέστηκε το οικονομικό έτος 1956-1957, όταν αυξήθηκε εντέχνως το επιτόκιο καταθέσεων ταμιευτηρίου και προθεσμίας από το 7 στο 10%. Επρόκειτο για ένα τέχνασμα δελεασμού του κοινού από την ΤτΕ ώστε με αυτό τον τρόπο να το προσελκύσει. Ακολούθως, ένα χρόνο μετά ξεκίνησε η εκ νέου μείωση των επιτοκίων που όμως δεν επέφερε κάποια οφθαλμοφανή επίδραση στον ήδη αυξητικό ρυθμό των ιδιωτικών καταθέσεων.

και όχι τόσο από το κόστος που αυτά διατίθενται. Παραθέτοντας συνολικά την εξέλιξη των επιτοκίων, τα επιτόκια όψεως ιδιωτών και εταιρειών ήταν στα επίπεδα του 7% για την εξεταζόμενη περίοδο από 8% που ήταν το 1952. Ομοίως πτωτική τάση ακολουθήθηκε και στα επιτόκια ταμιευτηρίου που ήταν στα ίδια ποσοστά. Σε αντίστοιχα πτωτική τάση ήταν και τα επιτόκια προς τον δευτερογενή τομέα, με αυτά που απευθύνονταν προς την βιομηχανία να είναι στο 10% με χαμηλότερο το 1955 που ήταν στο 9%, ενώ και στη βιοτεχνία χαμηλότερα ήταν τα επιτόκια που αφορούσαν σε εισαγωγή πρώτων υλών και εξοπλισμού, που κυμαίνονταν μεταξύ 6-8%. Τέλος, χαμηλότερα ήταν τα επιτόκια που αφορούσαν στην γεωργία. Τα καλλιεργητικά δάνεια είχαν επιτόκιο 7% ενώ χαμηλότερο ήταν για συνεταιρισμούς και ενώσεις συνεταιρισμών που κυμαινόταν από 6 έως 6,25%¹⁸⁰.

Η αύξηση των καταθέσεων που ξεκίνησε από το 1953 και συνεχίστηκε με ανοδικούς ρυθμούς σε όλη την περίοδο που εξετάζεται ενίσχυσε ουσιαστικά την επενδυτική δραστηριότητα, από τη στιγμή που, όπως λέχθηκε προηγουμένως, η Νομισματική Επιτροπή στα τέλη του 1951 είχε καθορίσει ότι το 50% περίπου των χορηγήσεων προς επιχειρήσεις του δευτερογενούς τομέα έπρεπε να προέρχεται από τα διαθέσιμα των τραπεζών¹⁸¹. Αυτό που αποτελεί όμως χαρακτηριστικό γνώρισμα της περιόδου είναι η ανισότητα μεταξύ επενδύσεων και εγχώριας αποταμίευσης, καθώς παραδόξως τα ποσοστά επενδύσεων παραμένουν υψηλότερα των ποσοστών αποταμιεύσεως¹⁸². Αυτή η χρηματική συσσώρευση, που ακόμα δεν έχει αποταθεί στα ταμεία των τραπεζικών ιδρυμάτων ήταν αυτή που οδήγησε στον σχηματισμό πάγιου κεφαλαίου. Στον πίνακα που ακολουθεί είναι ενδεικτικά τα ποσοστά των επενδύσεων πάγιου κεφαλαίου, τόσο των ιδιωτικών όσο και των δημοσίων και η εξέλιξή τους ανάλογα με τους ρυθμούς αύξησεως των καταθέσεων στις τράπεζες και του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος που δύναται να συγκριθεί από τα δεδομένα των Πινάκων Α, Γ.1 και Γ.2.

¹⁸⁰ Για τα επιτόκια των τραπεζικών χορηγήσεων βλ. ΤτΕ, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 76-79.

¹⁸¹ Βλ. υποσημείωση 102.

¹⁸² Στ. Μπαμπανάσης, *Η Οικονομική Ανάπτυξη και οι Κοινωνικές Επιπτώσεις της στην Ελλάδα*, στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιωργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, τ. Β', σελ. 40-41.

«Πίνακας Δ»¹⁸³

Επενδύσεις Πάγιου Κεφαλαίου (Ιδιωτικές και Δημόσιες)

(Σε εκατομ. δρχ. σταθερές τιμές 1970)

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ	ΔΗΜΟΣΙΕΣ
1952	13,980	9,878	4,102
1953	14,252	10,148	4,104
1954	14,389	10,378	4,011
1955	15,944	11,609	4,335

Οι επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο, με εξαίρεση το έτος 1955 ακολούθησαν μια αναιμική ανοδική πορεία. Αρχομένων των ποσών από τα δημόσια ταμεία, στο τέλος της περιόδου οι δημόσιες επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου έμειναν στα ίδια περίπου επίπεδα με την αρχή της περιόδου. Όσον αφορά αυτή την εξέλιξη, η γενικότερη περιοριστική δημοσιονομική πολιτική που ακολουθήθηκε για το πρώτο διάστημα μετά την υποτίμηση και την προσπάθεια αποφυγής πληθωρικών πιέσεων αποτέλεσε τον πρώτο βασικό λόγο. Ύστερα, η επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού από το άχθος των δαπανών για τους σεισμόπληκτους δεν άφησε πολλά περιθώρια για μεγαλύτερη επενδυτική δραστηριότητα. Αποτελεί ενδεικτικό πως η έκτακτη φορολογία αλλά και το εσωτερικό προαιρετικό δάνειο στόχευαν ακριβώς στην συνέχιση και ενίσχυση των επενδυτικών προγραμμάτων. Από την άλλη, ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για το υπέρογκο ύψος των δαπανών για την εθνική άμυνα. Τα ποσά που διοχετεύονταν από τον κρατικό προϋπολογισμό για την διατήρηση ενός μεγάλου στρατού δεν άφηναν περιθώρια να αποταμιευτούν άλλα κεφάλαια για παραγωγικούς και αναπτυξιακούς λόγους. Το κόστος διατήρησης του στρατού σε έναν τόσο μεγάλο αριθμό αποτέλεσε βασικό πεδίο συνομιλιών μεταξύ της ελληνικής ηγεσίας και της Αμερικανικής Κυβέρνησης (και για το οποίο αναφορά θα γίνει στο 2^ο κεφάλαιο) καθώς η Ελλάδα ήταν το μέλος του NATO που κατέβαλλε για στρατιωτικές δαπάνες το μεγαλύτερο αναλογικά ποσοστό του προϋπολογισμού της

¹⁸³ ΤτΕ, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 22, 30.

αν και την ίδια στιγμή ήταν το κράτος με το χαμηλότερο ποσοστό ανάπτυξης. Αποτελεί εντυπωσιακό το ποσοστό που απορροφούσαν οι στρατιωτικές δαπάνες, συγκρινόμενο με τις δαπάνες που καταβάλλονταν σε άλλους παραγωγικούς τομείς όπως η μεταποίηση, ο αγροτικός τομέας και οι συγκοινωνιακές δομές. Ειδικότερα, για τα οικονομικά έτη 1952-1955, το ποσοστό που απορροφούν οι δαπάνες για την εθνική άμυνα είναι στο 30% επί του συνόλου των δαπανών¹⁸⁴.

Επιστρέφοντας στην ποσοτική εξέλιξη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, το σύνολο ιδιωτικών και δημόσιων επενδύσεων κρίνεται ανεπαρκές δεδομένων των αναγκών που είχε ανάγκη η χώρα. Η ετήσια εξέλιξή τους συγκρινόμενη με την τάση του ΑΕΠ ακολουθεί μια δυσανάλογη πορεία. Το 1953, έτος που όπως αναγράφηκε και προηγουμένως εμφανίζει ασυνήθιστα μεγέθη, η αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου ήταν κάτω του 2% όταν το ΑΕΠ ανήλθε κατά 13% συγκρινόμενο με την προηγούμενη χρονιά. Ομοίως, το 1954, αν και οι ρυθμοί ανάπτυξης προσπαθούν να βρουν τους βηματισμούς τους και το ΑΕΠ αυξάνεται μόλις κατά 3%, οι επενδύσεις βρίσκονται κάτω του 1%. Η αλλαγή επέρχεται το 1955 όταν παρατηρείται μια μεγαλύτερη αύξηση των επενδύσεων, ενώ αντίστοιχα και το ΑΕΠ ακολουθεί ανάλογη –μικρότερη ωστόσο- πορεία. Οι πάγιες επενδύσεις αυξάνονται κατά 11% περίπου και το ΑΕΠ κατά 7%. Σε συνέχεια των ανωτέρω, ένα ακόμη στοιχείο που γίνεται αντιληπτό μέσα από τα δεδομένα του Πίνακα Δ είναι η φανερή καθηλωτική πορεία των ποσοστών στις επενδύσεις ιδιωτικού κεφαλαίου, αν και την ίδια στιγμή οι καταθέσεις ιδιωτών αυξάνονται. Επί του συγκεκριμένου, ένας ακόμη παράγοντας, υπεύθυνος αυτής της κατάστασης είναι η έλλειψη διαζευκτικών ευκαιριών επενδύσεων για την τοποθέτηση των διαθέσιμων και η ατελής ακόμη οργάνωση της χρηματαγοράς και της κεφαλαιαγοράς¹⁸⁵.

Σε σύνδεση με τα προηγούμενα και επαναφέροντας ένα εκ των βασικών ζητούμενων της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, της ανάγκης δηλαδή για εκβιομηχάνιση και ως εκ τούτου σύνδεση με τον υπόλοιπο Δυτικοευρωπαϊκό χώρο, η διακυβέρνηση του Συναγερμού αποτελεί την απαρχή ενός οικονομικού μετασχηματισμού της ελληνικής οικονομίας, από χώρα καθαρά αγροτική, που βασιζόταν ως επί το πλείστον στον πρωτογενή τομέα παραγωγής, σε χώρα που ο δευτερογενής τείνει να υποσκελίζει τον

¹⁸⁴ ΤΤΕ, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος*, σελ. 439, πίνακας 85.

¹⁸⁵ S.H. Ellis, *Το Βιομηχανικόν Κεφάλαιον εις την Ανάπτυξιν της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 43.

πρωτογενή εφόσον αναλυθεί υπό την σκοπιά της ανόδου του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας και της πιστωτικής πολιτικής που προτιμήθηκε αντίστοιχα¹⁸⁶.

«Πίνακας Ε»¹⁸⁷

Α.Ε.Π. Κατά Τομείς Οικονομικής Δραστηριότητας

(Σε εκατομ. δρχ. σταθερές τιμές 1970)

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ	ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ
1952	80,746	22,159	15,121	43,466
1953	91,291	27,898	17,819	45,574
1954	94,123	27,179	19,124	47,820
1955	100,533	29,078	21,101	50,354

Το 1952, έτος από τη μια σταθεροποίησης, από την άλλη ύφεσης, ο τριτογενής τομέας κυριαρχεί και υπερκαλύπτει την συνολική συμμετοχή στο ΑΕΠ του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα. Από το 1953 παρατηρείται μια γενικότερη αύξηση του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος και δεδομένων των μεταρρυθμιστικών πολιτικών που εφαρμόστηκαν από την άνοιξη του ίδιου έτους παρατηρείται μια ανάλογη κίνηση στους δύο κατά βάση παραγωγικούς τομείς της οικονομίας. Αν και αναφέρθηκε πως οι απαρχές του οικονομικού μετασχηματισμού τίθενται την περίοδο του *Ελληνικού Συναγερμού*, ο αγροτικός τομέας είναι αυτός που ακόμα υπερισχύει από πλευράς μεριδίου. Η ειδοποιός διαφορά είναι στην αύξηση που γνώρισε συγκρινόμενος με την αύξηση στο ΑΕΠ και την αύξηση του δευτερογενούς τομέα και των επιμέρους κατηγοριών του. Ο πρωτογενής τομέας, ο τομέας δηλαδή που αφορά την γεωργία, την αλιεία κλπ. ακολουθεί σε γενικές γραμμές τους ρυθμούς αύξησης τους ΑΕΠ. Το 1953 εμφάνισε ένα υψηλότερο ποσοστό ανόδου σε σχέση με το 1952. Το ποσοστό αυτής της χρονιάς έφτασε το 25.8% που αποτελεί διπλάσιο της αύξησης του ΑΕΠ και μεγαλύτερο της ανόδου των υπολοίπων δύο τομέων. Τα αποτελέσματα της υποτίμησης επομένως κρίνονται αν μη τι άλλο θετικά καθώς διευκόλυνε τις

¹⁸⁶ Π. Καζάκος, *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά*, σελ. 186.

¹⁸⁷ ΤτΕ, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 10-12.

εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων καθιστώντας τα περισσότερο επιλέξιμα λόγω της τροποποιημένης αξίας της δραχμής, ενώ παράλληλα η εισαγωγή νέων μηχανημάτων, με την γενικότερη απελευθέρωσή τους διευκόλυνε προς το καλύτερο του τρόπους καλλιέργειας. Δεν πρέπει ωστόσο να παραβλεφθεί πως το 1953 αποτέλεσε μια χρονιά εξαιρετικής σοδειάς. Η πορεία της επόμενης χρονιάς ήταν αρνητική. Αν και το ΑΕΠ είχε πολύ μικρή, ανεπαίσθητη άνοδο, το 1954 συγκρινόμενο με το επίπεδο του 1953, τα ποσά σημείωσαν πτώση και ο δείκτης ανάπτυξης ήταν στο -2.5%. Το 1955 εμφανίζει ανοδική πορεία και επίσης ακολουθεί τους ρυθμούς ανάπτυξης του ΑΕΠ (6.9-6.81).

Περισσότερο θετικά κρίνονται τα στοιχεία στην εξέλιξη του δευτερογενούς τομέα παραγωγής. Αφενός ακολουθεί θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης, αφετέρου η παραγωγή ξεπερνά και αυξάνεται ταχύτερα του ΑΕΠ αποτελώντας με αυτόν τον τρόπο την ραχοκοκαλιά της αναπτυξιακής πορείας της ελληνικής οικονομίας. Από την άνοδο κατά 17.8% του 1953 και 7.3% του 1954 -πρώτου έτους σταθερότητας και προσαρμογής στις νέες συνθήκες- στο 10,3% του 1955, όλα τα έτη που απασχολούν τη συγκεκριμένη εργασία οι ρυθμοί ανάπτυξης είναι αρκετά θετικοί (για το ΑΕΠ παρέβαλλε τα στοιχεία του Πίνακα Α). Ενδεικτικά ο μέσος όρος ετήσιας ανάπτυξης της παραγωγής του δευτερογενούς τομέα για τα χρόνια του Συναγερμού είναι 11.8%. Οι συγκεκριμένοι ρυθμοί ανάπτυξης αν αναλυθούν στις επιμέρους κατηγορίες του δευτερογενούς τομέα εμφανίζουν ενδιαφέροντα στοιχεία.

Δευτερογενής Τομέας Παραγωγής¹⁸⁸

(Σε εκατομ. δρχ. σταθερές τιμές 1970)

ΕΤΟΣ	ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	ΟΡΥΧΕΙΑ	ΗΛΕΚΤΡΙΣΜΟΣ ΦΩΤΑΕΡΙΟ/ΝΕΡΟ	ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ
1952	9,170	717	496	4,738
1953	10,574	884	591	5,770
1954	11,767	955	636	5,766
1955	12,891	1,089	755	6,366

¹⁸⁸ ΤτΕ, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, σελ. 10-12.

Από τους επιμέρους τομείς του δευτερογενούς τομέα, η μεταποίηση εμφάνισε τη μεγαλύτερη αύξηση από έτος σε έτος και κυρίως με σταθερούς αναπτυξιακούς ρυθμούς. Οι μεγαλύτερες δυνατότητες για εξαγωγές και παράλληλα η αυξανόμενη ζήτηση λόγω και της επέκτασης του αγροτικού τομέα οδήγησαν σε πολύ θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης του μεταποιητικού τομέα. Ενδεικτικά οι εξαγωγές τροφίμων και καπνού σημείωσαν άνοδο και αποτέλεσαν για μια ακόμα φορά την ηγέτιδα δύναμη στον κλάδο. Από κοντά και λαμβάνοντας το αμέσως υψηλότερο ποσοστό ήταν ο κλάδος της υφαντουργίας και της ενδύσεως. Μια ακόμη θετική εικόνα εμφανίζει η διαρκώς αυξητική τάση που εκδηλώνουν οι χημικές βιομηχανίες και αυτές των ορυκτών και των μεταλλουργικών που αποτελούν μια σημαντική εξέλιξη στην ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα. Η τάση επέκτασης της βιομηχανικής παραγωγής αποτελεί ενδεικτικό στοιχείο της μεταστροφής, που σε αργούς αλλά σταθερούς ρυθμούς, παίρνει η ελληνική οικονομία. Από τον δείκτη βιομηχανικής παραγωγής που καταρτιζόταν από τον Σύνδεσμο Ελλήνων Βιομηχάνων και έχοντας ως βάση το έτος 1939 (=100), αποδεικνύεται η ανάπτυξη της παραγωγικότητας του συγκεκριμένου τομέα. Τον Μάρτιο του 1953 βρίσκεται στο 109 και ένα μήνα μετά στο 119.5. Ένα εξάμηνο αργότερα ο δείκτης Βιομηχανικής παραγωγής συνεχίζει την ανοδική του τάση και είναι στο 147.5. Ακολούθως, ένα χρόνο ακριβώς μετά την υποτίμηση, διαπιστώνεται πως ο τερματισμός των αποκλίσεων του εθνικού νομίσματος σε σχέση με τα υπόλοιπα νομίσματα και η αποκατάσταση της πραγματικής αξίας της δραχμής έδωσε τα αποτελέσματα που αναμένονταν και συνδυαστικά με την ανοδική αποταμιευτική τάση, ο δείκτης ανεβαίνει στο 164 για να φτάσει τον Οκτώβριο του 1954 και δέκα χρόνια μετά την απελευθέρωση, σε υψηλό δεκαετίας και στο 185. Ο υψηλότερος δείκτης καταγράφηκε δύο μήνες αργότερα και ήταν στο 189 με αποτέλεσμα ο Δεκέμβριος του 1954 να αποτελεί τον μήνα που η βιομηχανική παραγωγή έφτασε το υψηλότερο ποσοστό της για το διάστημα 1952-1955. Το 1954 η Βιομηχανική παραγωγή στο σύνολό της αυξήθηκε κατά 12% συγκριτικά με την προηγούμενη χρονιά, ενώ σε υψηλούς ρυθμούς διατηρήθηκε και το 1955 που ύστερα από μια μικρή πτωτική τάση το πρώτο δίμηνο του έτους, τον

Απρίλιο, δύο χρόνια μετά την νομισματική μεταρρύθμιση, ήταν στο 177, ενώ τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς στο 184¹⁸⁹.

Παραμένοντας στον συγκεκριμένο τομέα παραγωγής και από τα δεδομένα του παραπάνω πίνακα, παρατηρείται το πολύ μεγάλο ποσοστό που απορροφά ο κλάδος των κατασκευών. Διαφαίνεται πως η οικοδομική δραστηριότητα απορρόφησε ένα μεγάλο των επιμέρους κλάδων του δευτερογενούς τομέα. Αν και σε αριθμητικά δεδομένα αποτελεί τον δεύτερο κατά σειρά κλάδο, εντούτοις δεν πρέπει να λησμονείται πως ο τομέας της μεταποίησης περιλαμβάνει πολλούς επιμέρους κλάδους¹⁹⁰. Λαμβάνοντας υπόψη και τον Πίνακα Δ οι επενδύσεις προς τον κατασκευαστικό τομέα, την οικοδομική δηλαδή δραστηριότητα, απορρόφησαν το ήμισυ σχεδόν των πάγιων επενδύσεων.

Πάγιες Επενδύσεις-Κατοικίες

(Σε εκατομ. δρχ. σταθερές τιμές 1970)

ΕΤΟΣ	ΠΑΓΙΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ	ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ % ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΕΠΙ ΠΑΓΙΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ ¹⁹¹
1952	13,980	4,491	32
1953	14,252	6,090	43
1954	14,389	6,095	42
1955	15,944	7,045	44

Από τα ποσοτικά δεδομένα που παρέχει ο παραπάνω πίνακας, διαπιστώνεται πως η κινητήριος δύναμη της οικονομίας την περίοδο του *Ελληνικού Συναγερμού* ήταν οι κατοικίες που από το 1953 έως και το 1955 διατηρούν ακέραια υψηλά τα ποσοστά

¹⁸⁹ Τα στοιχεία για τους δείκτες βιομηχανικής παραγωγής, προέρχονται από το σύνολο των τευχών του περιοδικού *Η Νέα Οικονομία* για τα έτη 1953-1955 και από Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1955*, σελ. 184.

¹⁹⁰ Συγκεκριμένα, στον μεταποιητικό κλάδο εμπεριέχονται τα τρόφιμα, ποτά και καπνός, οι υφαντουργία, η ένδυση και υπόδηση, οι διεργασίες ξύλου-επίπλων, οι χαρτοποιία, οι χημικές βιομηχανίες, η επεξεργασία ορυκτών, οι μεταλλουργίες, ο επισκευαστικός τομέας μηχανών και συσκευών και τα μεταφορικά μέσα.

¹⁹¹ ΤτΕ, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος*, σελ. 465.

τους. Αν και αποτελεί μια βασική επενδυτική δραστηριότητα, καθώς ενισχύει παράλληλα πολλούς τομείς ιδίως της μεταποίησης, όπως βιοτεχνίες ξύλου και επίπλων αλλά και βιομηχανίες, όπως τις τσιμεντοβιομηχανίες, εντούτοις προστίθενται γενικότεροι προβληματισμοί καθώς με αυτόν τον τρόπο τα κεφάλαια οδηγήθηκαν στον τομέα των κατασκευών και όχι σε τομείς που θα απέφεραν μεγαλύτερα επενδυτικά ανοίγματα και κατά συνέπεια μακροπρόθεσμο αναπτυξιακό ορίζοντα. Η γενικότερη αύξηση που παρατηρείται αποτελεί εν μέρει αποτέλεσμα του προβλήματος στέγασης που αντιμετώπιζε η χώρα στις αρχές της δεκαετίας του '50 καθώς οι συνθήκες διαβίωσης για μεγάλο μέρος του πληθυσμού ήταν ανεπαρκείς. Επί του συγκεκριμένου, περισσότερες από 1.100.000 οικογένειες διαβιούσαν σε σπίτια 1 και 2 δωματίων¹⁹². Πέραν όμως του προβλήματος στέγασης, οι μεγάλοι στεγαστικοί επενδυτικοί αριθμοί φανερώνουν το ουσιαστικό επενδυτικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η χώρα και την υπάρχουσα ακόμη δυσπιστία προς την οικονομική πορεία της οδηγώντας στην αποφυγή μεγάλων επενδυτικών δραστηριοτήτων. Η διάθεση των ήδη υπαρχόντων κεφαλαίων και η αυτοχρηματοδότηση ουσιαστικά του συστήματος κατασκευής των κατοικιών παρακάμπτοντας το τραπεζικό σύστημα αποτελεί ένα παραγωγικό κώλυμα από πλευράς καταθετών που θα λυθεί στο τέλος της δεκαετίας¹⁹³.

Τέλος και με αφορμή τις μεταρρυθμίσεις που έγιναν όσον αφορά τα εργασιακά, κρίνεται αναγκαία η εξέλιξη που σημειώθηκε αυτή την περίοδο κυρίως στο ποσοστό ανεργίας. Η ελληνική κοινωνία των αρχών του 1953 είναι μια κοινωνία, που όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενες σελίδες, έχει μόλις ολοκληρώσει την περίοδο της μεταπολεμικής ανασυγκρότησής της και περνάει μέσα από μια μεταίχμια φάση ανασυγκρότησης-ανάπτυξης στην πορεία προς την καθαρή ανάπτυξη. Ένα από τα μεγάλα προβλήματα της είναι η χρόνια υποαπασχόληση του εργατικού δυναμικού. Κατά τον Αγγελόπουλο, οι άνεργοι και υποαπασχολούμενοι κυμαίνονται περί του ενός εκατομμυρίου από ένα εργατικό δυναμικό τεσσάρων εκατομμυρίων. Η ίδια κατάσταση παρατηρείται και στον αγροτικό τομέα με τη λανθάνουσα ανεργία να

¹⁹² Στ. Μπαμπανάσης, *Η Οικονομική Ανάπτυξη και οι Κοινωνικές Επιπτώσεις της στην Ελλάδα*, στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, τ. Β', σελ. 51.

¹⁹³ Σοφία Αντωνοπούλου, *Οι Συνέπειες της Οικοδομικής Παραγωγής και του Καθεστώτος Γαιοκτησίας στην Κοινωνικό-Οικονομική Συγκρότηση της Μεταπολεμικής Ελλάδας*, στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*, τ. Α', σελ. 586.

υπολογίζεται σε ποσοστά κοντά στο 40%. Η άποψη του Αγγελόπουλου είναι πως η ακολουθούμενη αντιπληθωριστική πολιτική και η απουσία ενός ολοκληρωμένου σχεδίου αξιοποίησης των εθνικών πόρων καθώς και οι υπαρξιακές, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, διαστάσεις που απέρρεαν του πληθωρισμού, οδήγησαν την οποιαδήποτε άσκηση πολιτικής να κρίνεται με αυστηρά νομισματικά κριτήρια και όχι με τα αντίστοιχα οικονομικά και κοινωνικά¹⁹⁴.

Τα επίσημα στοιχεία για τα ποσοστά ανεργίας την εξεταζόμενη περίοδο είναι ελλιπή και η κύρια πηγή δεδομένων είναι η Στατιστική Υπηρεσία. Από τα στοιχεία που παρατίθενται για τα έτη 1954 και 1955¹⁹⁵ οι αναλύσεις είναι ενδεικτικές των αλλαγών που ξεκίνησαν το 1953 μέσω της ψήφισης συγκεκριμένων εργατικών νόμων και νομοθετικών διαταγμάτων, που επηρέασαν το σύνολο των εργαζομένων. Ξεκινώντας ωστόσο από το 1954, το έτος των εργαζομένων όπως χαρακτηριστικά το ονόμασε η Κυβέρνηση, θα παρατεθούν οι προσλήψεις και οι απολύσεις όπως αυτές φανερώνονται μέσω των στοιχείων των Γραφείων Ευρέσεως Εργασίας. Ειδικότερα, το 1954 οι προσλήψεις ξεπέρασαν το ύψος των απομακρύνσεων. Οι προσλήψεις που σημειώθηκαν έφτασαν τις 141.481 έναντι 126.615 απολύσεων¹⁹⁶. Από το σύνολο των τομέων, οι βιομηχανικές επιχειρήσεις και τα εργοστάσια έχουν τον μεγαλύτερο αριθμό εργαζομένων με 104.167 νέες προσλήψεις, ενώ συγχρόνως οι ρυθμοί προσλήψεων έχουν θετικό πρόσημο σε σχέση με τις απομακρύνσεις. Θετικούς ρυθμούς προσλήψεων εμφανίζει και ο κλάδος των κατασκευών με 8.219 προσλήψεις. Αντίστοιχα, στους υπόλοιπους κλάδους, των τραπεζών, υπηρεσιών και μεταλλείων οι απολύσεις υπερτερούν των προσλήψεων. Η ίδια κατάσταση παραμένει και το επόμενο έτος. Συνολικά οι προσλήψεις παραμένουν περισσότερες των απολύσεων. Από 154.557 νέες προσλήψεις, η πλειοψηφία των εργαζομένων κατευθύνθηκε προς τον ίδιο κλάδο των βιομηχανιών και των εργοστασίων με 112.383 προσλήψεις¹⁹⁷. Είναι ενδεικτικό πως το πλεονάζον εργατικό δυναμικό κατευθύνεται σε έναν καθαρά παραγωγικό τομέα. Αντίθετα ο μόνος άλλος κλάδος που εμφανίζει περισσότερες τοποθετήσεις έναντι απομακρύνσεων είναι ο κλάδος του εμπορίου-τραπεζών και

¹⁹⁴ Α. Αγγελόπουλος, *Οικονομικές Απόψεις 1946-1958*, σελ. 66-67.

¹⁹⁵ *Η Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1954*, δεν παραθέτει ολοκληρωμένα στοιχεία για το 1953 και ως εκ τούτου δεν χρησιμοποιήθηκαν από τον γράφοντα. Για ένα συνολικό αριθμό των εγγεγραμμένων στα γραφεία Ευρέσεως Εργασίας, οι εγγεγραμμένοι το 1952 ήταν 54.000, το 1953 76.000, το 1954 55.000 και το 1955 121.000. Μπαμπανάσης, *ό.π.*, σελ. 50.

¹⁹⁶ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1955*, σελ. 82, 84, 85.

¹⁹⁷ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1955*, σελ. 83, 86, 87.

ασφαλειών που απασχολεί όμως σαφώς μικρότερο αριθμό εργαζομένων (8.899 προσλήψεις). Η αύξηση των προσλήψεων σε ένα κλάδο που περιέχει και το τραπεζιτικό σύστημα, αν τεθεί υπόψη η γενικότερη μεταρρυθμιστική πολιτική που ασκήθηκε από τον Ιανουάριο του 1953 με τη συγχώνευση των τραπεζικών ιδρυμάτων και συνεχίστηκε τους επόμενους μήνες, αποτελεί ένα θετικό στοιχείο καθώς δείχνει εν μέρει ένα άνοιγμα του κύκλου εργασιών¹⁹⁸. Ωστόσο, η συντριπτική πλειοψηφία αυτών των νέων προσλήψεων κατευθύνεται κυρίως προς τον εμπορικό τομέα.

Κλείνοντας, όπως παρουσιάστηκε το ζητούμενο της οικονομικής ανάπτυξης που αποτέλεσε το βασικό κινητοποιητικό στοιχείο των αρχών της δεκαετίας του 50 αποτέλεσε την κύρια επιδίωξη της Κυβέρνησης Παπάγου. Εκτός από ζητούμενο, δύναται να ισχυριστεί πως ήταν και αναγκαιότητα δεδομένης της θέσης της Ελλάδας στον Δυτικό κόσμο. Η περίοδος της ανασυγκρότησης (1949-1951), ακολουθούμενη από την περίοδο της σταθεροποίησης και προετοιμασίας (1951-1952), έδωσε την θέση της στην περίοδο της ανάπτυξης (από το 1953). Στο στάδιο που ήταν η ελληνική οικονομία, το 1953 αποτελεί ένα έτος τομή στη πορεία προς την αναπτυξιακή φάση της μεταπολεμικής περιόδου και ως ένα τέτοιο πρέπει να ληφθεί. Η συναλλαγματική προσαρμογή και το επακόλουθο πακέτο μέτρων που άνοιξαν την ελληνική οικονομία προς την παγκόσμια αγορά, η σταθεροποίηση που πολύ έντεχνα επιτεύχθηκε με τη συγκράτηση των τιμών και την περιοριστική αλλά επιλεκτικά στοχευμένη πιστωτική πολιτική, παρά το ύψος της υποτίμησης, ενώ συγχρόνως η ανάγκη εξεύρεσης κεφαλαίων, τόσο από το εσωτερικό, όσο και από το εξωτερικό συνεπάγονταν ένα σταθερό πολιτικό περιβάλλον και ως τέτοιο λειτούργησε η Κυβέρνηση του Ελληνικού Συναγερμού.

Η ανάγκη από επενδύσεις, ζωτικές για την πορεία της οικονομίας και την επιτυχία του οικονομικού προγράμματος, αποτέλεσαν την αιχμή του δόρατος και στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Μέσα στο ψυχροπολεμικό πλαίσιο που η Ελλάδα κινείτο, η εξασφάλιση πιστώσεων και από τις δύο πλευρές, αποτελεί μια διαδικασία που θα παρουσιαστεί ακολούθως.

¹⁹⁸ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1955*, σελ. 87. Στον τομέα των τραπεζών, οι προσλήψεις ήταν 1.655 και οι απολύσεις 1.326.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδας στην Υπηρεσία της Οικονομικής Ανάπτυξης.

Το δεύτερο ερευνητικό αντικείμενο αυτής της εργασίας αποτελεί οργανική συνέχεια του πρώτου μέρους της. Η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής ακολουθεί ως επί το πλείστον οικονομικά κριτήρια και σε αυτά θα εστιάσει. Από την ιδιαίτερη σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τα κεφάλαια μέσω του Προγράμματος Ευρωπαϊκών Πιστώσεων, στα οποία επιδόθηκε ο πρώτος Υπουργός Συντονισμού της Κυβέρνησης Παπάγου θα αποτελέσουν τον έναν κύριο άξονα. Εν μέσω αυτών θα υπάρξουν κάποια σημαντικά γεγονότα που η έξαρσή τους και ο δυναμισμός τους συντάραξαν την ελληνική κοινωνία και ενέπλεξαν περισσότερες από μια δυνάμεις του ίδιου πολιτικού συνασπισμού. Η όξυνση του Κυπριακού που συντελείται κυρίως από το 1954 αποτελεί μια μεγάλη σελίδα τόσο στην εξωτερική όσο και στην εσωτερική πολιτική σκηνή. Ωστόσο, η κλιμάκωσή του και τα αποτελέσματά του ξεπερνούν τα ειδικά ενδιαφέροντα που πραγματεύεται η παρούσα διπλωματική εργασία. Άμεσο αποτέλεσμα αυτού αποτελεί η παράλληλη αναφορά του Κυπριακού, ως ένα ακόμα γεγονός που επηρέασε τις ελληνικές σχέσεις τόσο με την Βρετανία και την Τουρκία, όσο και με τις Ηνωμένες Πολιτείες, αν και σε μικρότερο βαθμό.

Ο δεύτερος βασικός άξονας του συγκεκριμένου κεφαλαίου εστιάζει στην επαναπροσέγγιση και αποκατάσταση των εμπορικών, κατά κύριο λόγο, σχέσεων με τις ανατολικές χώρες, τις χώρες δηλαδή του σοβιετικού μπλοκ. Η εξέλιξη του εμπορικού ισοζυγίου και των συμφωνιών που υπογράφηκαν από τις δύο πλευρές, σε συνάρτηση με την εξέλιξη του ψυχροπολεμικού κλίματος και κυρίως της αντικομμουνιστικής υστερίας που διαπερνούσε την ελληνική πολιτική κατάσταση και κατά βάση στήριξε όλον τον εσωτερικό μηχανισμό της στην καταπολέμηση αυτού. Αυτή η κατάσταση θα συγκριθεί παράλληλα με το δόγμα του από βορρά κινδύνου και θα καταδείξει την αναγκαιότητα που συνεπαγόταν η αποκατάσταση των εμπορικών σχέσεων με τις ανατολικές χώρες.

2.1.0 Σταθερά Δυτικός Προσανατολισμός της Ελλάδας.

Στα πλαίσια μελέτης των εξωτερικών σχέσεων της Ελλάδας και της γενικότερης αλλαγής της πολιτικής που συντελέστηκε, η περίοδος του *Ελληνικού Συναγερμού* αποτελεί μια ακόμη μετάβαση σε ένα καθεστώς μεγαλύτερης αυτονομίας, τόσο από πλευράς λήψης αποφάσεων, όσο και στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής. Δεδομένων αυτών των δύο παραγόντων, η σχέση της Ελλάδας με τις Ηνωμένες Πολιτείες αποτελεί κύρια και βασική στην εξέλιξη του εξωτερικού της προσανατολισμού.

Μέχρι το 1952, η Ελλάδα βρισκόταν υπό ένα καθεστώς σχεδόν απόλυτης κηδεμονίας από τις Η.Π.Α. μέσω και της Αμερικανικής Υπηρεσίας (AMAG) και αργότερα της ECA/G, που έλεγχε τόσο την νομισματική πολιτική και κατ' επέκταση πιστωτική, όσο και την πολιτική του εξωτερικού εμπορίου. Οι δύο οργανισμοί που διαχειρίζονταν αυτούς τους τομείς ήταν η Νομισματική Επιτροπή και η Διοίκηση Εξωτερικού Εμπορίου, για τις οποίες έγινε αναφορά σε προηγούμενο κεφάλαιο. Για αυτό το καθεστώς σχέσεων των δύο χωρών, η σημασία του ψυχροπολεμικού κλίματος τόσο γενικά, σε διεθνές επίπεδο, όσο και ειδικά, στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας, αποτέλεσε το βασικό πλαίσιο πάνω στο οποίο κινήθηκαν αυτές οι σχέσεις. Με την παροχή αξιοσημείωτων ποσών μέσω του Σχεδίου Μάρσαλ, που κάλυπταν το τεράστιο έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου, ενώ παράλληλα λειτουργούσαν και στο πεδίο των επενδύσεων, στόχος ήταν να καταστεί η Ελλάδα όσο το δυνατόν γρηγορότερα περισσότερο αυτάρκης και ικανή να διαχειριστεί τα του οίκου της. Ο κοινός παρανομαστής ωστόσο και η ουσία της μεγάλης κατά βάση οικονομικής βοήθειας που έλαβε η Ελλάδα ήταν η ενίσχυση της στρατιωτικής της δύναμης, που μόνο η οικονομική σταθερότητα μπορούσε να αποφέρει, σε ένα ζοφερό μοντέλο σχέσης όπου μια χώρα απαιτεί μεγάλη στρατιωτική δύναμη, μεγαλύτερη από τις αντοχές της και παράλληλα να προσπαθεί να μεταμορφώσει την οικονομία αυτής της χώρας σε επίπεδο που να μπορεί να το υποστηρίξει. Για την ιδιομορφία αυτή ο αντίκτυπος του Ψυχρού Πολέμου σε εσωτερικό και διεθνές επίπεδο, όπως αναφέρθηκε, έπαιξε τον κύριο ρόλο. Στο εσωτερικό επίπεδο, η Ελλάδα μόλις είχε βγει από έναν καταστρεπτικό Εμφύλιο πόλεμο που η διάρκειά του συντάραξε την καθεστηκυία πολιτική τάξη και σε διεθνές επίπεδο ο πόλεμος της Κορέας που

έστρεψε την προσοχή της αμερικανικής πολιτική σε ένα περιβάλλον πέραν του Ευρωπαϊκού χώρου. Και τα δύο έχουν ανάλογο αντίκτυπο. Στο εσωτερικό πεδίο διασφαλίστηκε η «συμμαχική σχέση» του ελληνικού αστικού κόσμου με τον αμερικανικό παράγοντα, και σε διεθνές επίπεδο αυτό σήμανε την ολοένα και μεγαλύτερη οικονομική αποχώρηση των Η.Π.Α. από την Ευρώπη, τουλάχιστον με τη μορφή της δανειακής αναπτυξιακής υποστήριξης. Από εκεί και ύστερα η επίσημη πολιτική στράφηκε στον καθαρά στρατιωτικό-αμυντικό χαρακτήρα της βοήθειας, που είχε διαφανεί και για τη θέση της Ελλάδας, από τη στιγμή που ο βασικός λόγος παρέμβασης των Ηνωμένων Πολιτειών στην Ελλάδα αποτέλεσε ένα μέρος της κύριας στρατηγικής των Η.Π.Α που εστίαζε στο να ανακόψει τις γεωπολιτικές φιλοδοξίες της Σοβιετικής Ένωσης. Το πόσο σημαντικό ρόλο έπαιζε η Ελλάδα για την άσκηση της πολιτικής των Ηνωμένων Πολιτειών, διαφάνηκε σε μια μελέτη που εκπόνησε το Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας των Η.Π.Α. για την Ελλάδα τον Φεβρουάριο του 1951 το αποτέλεσε και πιλότο για την μορφή της εξωτερικής τους πολιτικής. Συγκεκριμένα, αναφέρθηκαν οι τρεις ανησυχητικοί παράγοντες όσον αφορά την διατήρηση του status quo της Ελλάδας. Αυτοί ήταν το ΚΚΕ, οι βαλκανικές χώρες που συνόρευαν (ιδίως η Βουλγαρία) και το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα. Τυχόν απώλεια της Ελλάδας από τον Δυτικό συνασπισμό δυνάμεων θα σήμαινε για τις Η.Π.Α. απώλεια μιας σημαντικής περιοχής, αυτής της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, θα ζημίωνε το πρεστίτζ τους και κυρίως θα αποτελούσε την απαρχή μιας σειράς πολιτικών αλλαγών που θα ενίσχυαν τον Σοβιετικό συνασπισμό και θα απειλούσαν την ασφάλεια των Η.Π.Α. Ως εκ τούτου αποφασίστηκε η υποστήριξη πολιτικών δυνάμεων που θα ενίσχυαν την πολιτική που πρέσβευαν οι Η.Π.Α. και παράλληλα να εξασφαλιστούν οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις που μαζί με την αμερικανική βοήθεια θα δώσουν ώθηση στην παραγωγικότητα που με τη σειρά της θα επιδράσει θετικά στην συνείδηση των διαφόρων κοινωνικών ομάδων και θα επιφέρει ένα σημαντικό «χτύπημα» στην ιδεολογία του Κομμουνισμού. Συγχρόνως, προτάθηκε η παράταση της οικονομικής βοήθειας για τουλάχιστον τρία χρόνια¹⁹⁹. Αυτές οι προτάσεις, συνδυαστικά με τα πραγματικά γεγονότα, την απόφαση δηλαδή για μείωση της οικονομικής βοήθειας, συνεπαγόταν πως η Ελλάδα έπρεπε να

¹⁹⁹ FRUS (1951), *Draft Statement of Policy Proposed by the National Security Council*, 6 Φεβρουαρίου 1951, σελ. 451-452 και στο ίδιο, *Staff Study by the National Security Council*, 6 Φεβρουαρίου 1951, σελ. 452-461.

αποκτήσει ένα σταθερό πολιτικό περιβάλλον που συνδυαστικά με την αναδιοργάνωση του κρατικού μηχανισμού θα λειτουργήσει ως ένα βαθμό αυτόνομα αλλά απολύτως ικανού να διαχειριστεί τις νέες συνθήκες. Παράλληλα, το νέο καθεστώς θα έπρεπε να παραμείνει πιστό στον φιλοαμερικανικό προσανατολισμό της χώρας και στις υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτόν. Το πρώτο ζητούμενο, η πολιτική σταθερότητα, βρήκε την πραγμάτωσή του στη Λύση Παπάγου που το 1951 ήρθε ενεργά στο προσκήνιο και τελικά κατέληξε σε ολοκλήρωση τον Νοέμβριο του 1952. Το δεύτερο ζητούμενο, που θα εκπορευόταν μέσω της πολιτικής σταθερότητας, αυτό της οικονομικής ανάπτυξης, ξεκίνησε από την Άνοιξη του 1953 ολοκληρώνοντας με αυτόν τον τρόπο την μετάβαση από την κηδεμονία στην σχετική αυτονομία, ή αλλιώς μια μίξη υψηλής αυτονομίας κατά την οποία η Ελλάδα κοινοποιούσε τις βασικές της υποθέσεις και η αμερικανική πλευρά έλεγχε για την βιωσιμότητά τους. Η οικονομική μεταρρύθμιση της Κυβέρνησης Παπάγου, αποτέλεσε ουσιαστικά μια μετάβαση από την ανασυγκρότηση στην ανάπτυξη που απέρρεε από την γενικότερη μετάβαση από το καθεστώς κηδεμονίας από τις Η.Π.Α. στο καθεστώς της σχετικής αυτονομίας, που προϋπέθετε την βιωσιμότητα της χώρας στηριζόμενης στις δικές της δυνάμεις μετά το σοκ της μείωσης της εξωτερικής βοήθειας. Η μεταρρύθμιση ωστόσο, δεν πρέπει να συσχετιστεί αποκλειστικά με αυτή την αλλαγή στις ειδικές σχέσεις των δύο χωρών. Αντίθετα, αποτέλεσε μια αναγκαία εκσυγχρονιστική λύση για την Ελλάδα εστιάζοντας σε έναν αναπτυξιακό ορίζοντα, καθώς συνέδεσε εντονότερα την χώρα με τους δυτικούς οικονομικοπολιτικούς μηχανισμούς που ήταν ήδη μέλος, όπως το NATO, το ΔΝΤ και με την υποτίμηση του νομίσματος με το σύστημα ισοτιμιών του Bretton Woods. Συγχρόνως και καθώς η Ελλάδα αποκτούσε μεγαλύτερη αυτονομία στην διαχείριση των οικονομικών της προσχώρησε και στην COCOM (Coordination Committee –Multilateral Export Control Policy), έναν οργανισμό που στόχος του ήταν η οργάνωση του στρατηγικού εμπάργκο κατά του Σοβιετικού συνασπισμού με καταρτισμένες λίστες προϊόντων των οποίων η εξαγωγή απαγορευόταν, ή σε όσα επιτρεπόταν καθορίζονταν ποσοτικοί περιορισμοί²⁰⁰.

Η ιδιαίτερη σχέση που υπήρχε μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ελλάδας, αποτυπώνεται στο άμεσο ταξίδι του Μαρκεζίνη προς τις Η.Π.Α. λίγες μόλις μέρες

²⁰⁰ Σ. Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές Χώρες 1950-1967*, τ. Α' σελ. 39.

μετά την ανακοίνωση της υποτίμησης. Αποτελώντας ουσιαστικά μια πρώτη προσπάθεια της Κυβέρνησης για παροχή υποστήριξης στο νέο πρόγραμμα από την μεγάλη πιστώτρια χώρα της Ελλάδας. Ακόμα, ενδεικτικό της σημασίας της επίσκεψης Μαρκεζίνη στις Η.Π.Α. αποτελεί η έκθεση του Peurifoy προς το State Department μέσω της οποίας εκθέτει την κατάσταση στην Ελλάδα όπως και τα πρώτα επιτυχή κατορθώματα του *Συναγερμού*. Μέσα στην έκθεσή του έθεσε κάποιους άξονες πάνω στις επιδιώξεις της ελληνικής πλευράς από το συγκεκριμένο ταξίδι. Βασικό ζήτημα ήταν η οικονομική υποστήριξη προς το νέο οικονομικό πλάνο της Κυβέρνησης *Συναγερμού* ενώ δεν παρέλειψε να αναφερθεί στο κύριο ζήτημα που απασχολεί τις ιδιαίτερες διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών, που δεν είναι άλλο από το ύψος των αμυντικών δαπανών οι οποίες, βάσει των απαιτήσεων του NATO, έχουν φτάσει στο υψηλότερο δυνατό όριο οικονομικής αντοχής για τη χώρα. Τονίζοντας πως οι υπάρχουσες σχέσεις δεν μπορούν να θεωρηθούν δεδομένες, αν τόσο ο Παπάγος και ο Μαρκεζίνης αντιληφθούν ότι δεν επωφελούνται του ίδιου ποσοστού υποστήριξης όσο και οι προκάτοχοί τους, ενδέχεται κατά τον αμερικανό πρεσβευτή, να αλλάξει η τακτική της Ελλάδας προς τις Η.Π.Α. όχι όμως ο γενικότερος προσανατολισμός της χώρας. Ως προς την διατήρηση αυτής της καλής διμερούς σχέσης των Ηνωμένων Πολιτειών με αυτή την στρατηγικής σημασίας χώρα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, ο Peurifoy συστήνει την παροχή δανείου 25 εκατ. δολαρίων από την τράπεζα Εξαγωγών-Εισαγωγών²⁰¹.

Στις συναντήσεις του Υπουργού Συντονισμού με τον Πρόεδρο Eisenhower, τον Υπουργό Εξωτερικών της Αμερικής Dulles και τον Πρόεδρο της MSA (Υπηρεσία Αμοιβαίας Βοήθειας) Harold Stassen, ο Μαρκεζίνης παρουσίασε ένα τετραετές αναπτυξιακό πλάνο με κεφαλαιακές ανάγκες 230 εκατ. δολαρίων, τα 100 εκ των οποίων προβλεπόταν να προέρχονται από αμερικανικά κεφάλαια. Επί του συγκεκριμένου, ο Μαρκεζίνης δεν περίμενε κάποια επίσημη κεφαλαιακή δέσμευση τη δεδομένη στιγμή, όσο μια υποστηρικτική δήλωση από την αμερικανική Κυβέρνηση, με την οποία θα αναγνωρίζει τις κεφαλαιακές ανάγκες και θα δηλώνει εμπιστοσύνη προς το νέο πρόγραμμα. Μια αρνητική απάντηση από πλευράς Ηνωμένων Πολιτειών, θα παγώσει το κλίμα μεταξύ των δύο Κυβερνήσεων ώστε αν και δεν θα κινδυνεύσει το μέγεθος των ελληνικών αμυντικών δυνάμεων, εντούτοις θα

²⁰¹ FRUS (1952-1954), ο Πρεσβευτής στην Ελλάδα (Peurifoy) προς το State Department, 10 Απριλίου 1953, σελ. 817-821.

αλλάζει η πολιτική στάση από πλευρά Παπάγου, τερματίζοντας την MSA και την πολιτική που εκπορεύεται εκ της συμμετοχής σε αυτήν από τη στιγμή που η αμερικανική βοήθεια δεν ξεπεράσει το ποσό των 20 εκατομ. δολαρίων. Κατά τον Μαρκεζίνη, μια τέτοια πιθανή εξέλιξη θα επιδράσει αρνητικά και στο ευρύτερο γεωγραφικό πλαίσιο της Ελλάδας και κυρίως στη Μέση Ανατολή²⁰². Το τελικό ανακοινωθέν δεν προσέδωσε τίποτε παραπάνω από όσα ήλπιζε η ελληνική πλευρά. Δήλωνε την στήριξη των Η.Π.Α. προς την Ελλάδα πάνω στο νέο πρόγραμμα και δήλωνε την υποστήριξή της στη συνέχιση των έννομων ενεργειών με παράλληλη την υποστήριξη για διευκόλυνση στις επενδύσεις από αμερικανικά κεφάλαια στην Ελλάδα, μια διευκόλυνση που υποστηρίχθηκε και από την ελληνική πλευρά με την παράλληλη ψήφιση του Ν.Δ.2424/1953²⁰³ περί εγγυήσεως επενδύσεων αμερικανικών κεφαλαίων, που εκτός του γενικότερου ευνοϊκού πλαισίου για τις επενδύσεις ξένου κεφαλαίου, αποτέλεσε ένα ακόμη στοιχείο για την ιδιαίτερη σχέση των δύο χωρών. Επί του οικονομικού σκέλους διευκρινίστηκε πως τα κεφάλαια που θα εισάγονταν θα ήταν κάτω από την ομπρέλα της MSA και δεν δόθηκε καμία άλλη οικονομική υποστήριξη πάνω στην στήριξη του επενδυτικού προγράμματος²⁰⁴. Η άρνηση παροχής επιπλέον χρηματοδότησης για το αναπτυξιακό πλάνο που παρουσίασε ο Μαρκεζίνης, οδήγησε στην σχετική αποτυχία του πρώτου αυτού ταξιδιού του προς αναζήτηση κεφαλαίων και ως τέτοια αντιμετωπίστηκε από μερίδα του Τύπου, καθώς τονίστηκε πως πέραν της άρνησης παροχής οικονομικής στήριξης για την συγκρότηση ενός μακροπρόθεσμου αναπτυξιακού προγράμματος, δεν ευρέθη λύση και στο ζήτημα περιορισμού των στρατιωτικών δαπανών²⁰⁵ ένα ζήτημα που και ο ίδιος ο Υπουργός Συντονισμού υπέμνησε στην κατ' ιδίαν συνομιλία του με τον Υπουργό Dulles²⁰⁶.

Στις σχέσεις των δύο χωρών, την εξεταζόμενη περίοδο το κύριο ζήτημα μεταξύ των διπλωματικών συνομιλιών αποτελώντας παράλληλα ένα βασικό οικονομικό ζήτημα αποτέλεσε το ύψος των στρατιωτικών δαπανών. Η μείωση της οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, που αποτέλεσε και την αρχική εγρήγορση για την οικονομική

²⁰² FRUS (1952-1954), *Υπόμνημα Συνομιλιών από τον Αναπληρωτή Βοηθό Υφυπουργό Εξωτερικών για την Μέση Ανατολή, Νότια Ασία και Αφρική (Jernegan)*, 7 Μαΐου 1953, σελ. 822-824.

²⁰³ ΦΕΚ, αρ. 127, τ. 1, 9 Μαΐου 1953, σελ. 791-794.

²⁰⁴ FRUS (1952-1954), *Aide-Memoire, Η Διοίκηση της Υπηρεσίας Αμοιβαίας Βοήθειας προς τον Υπουργό Συντονισμού (Μαρκεζίνη)*, 15 Μαΐου 1953, σελ. 831-832.

²⁰⁵ *Ελευθερία*, 12 Μαΐου 1953.

²⁰⁶ Σπ. Μαρκεζίνης, *ό.π.*, σελ. 16-17.

μεταρρύθμιση του 1953, συνάντησε τεράστια προβλήματα όσον αφορά τη διατήρηση του υπεράριθμου στρατού που διατηρούσε η χώρα. Η διμερής συμφωνία Ελλάδας-Η.Π.Α. την 12^η Οκτωβρίου 1953 με την οποία παραχωρήθηκαν περιοχές για δημιουργία στρατιωτικών βάσεων, ουσιαστικά ενδυνάμωνε την εικόνα της Ελλάδας δεδομένου του κλίματος του από Βορρά κινδύνου, της πιθανής δηλαδή επίθεσης των βόρειων βαλκανικών κομμουνιστών γειτόνων, αποτελώντας το κεντρικό δόγμα για την άσκηση της εξωτερικής και στρατιωτικής εν γένει πολιτικής²⁰⁷. Παράλληλα, η παρουσία αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα αποτέλεσε ένα σκέλος της προσπάθειας για αύξηση των οικονομικών πόρων με αντίστοιχη χαλάρωση των δημοσιονομικών δαπανών για την άμυνα. Ενδεικτικό της προσπάθειας για αύξηση της αμερικανικής βοήθειας αποτέλεσε η συνομιλία του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, Υπουργού Εθνικής Άμυνας, με τον Harrold Stassen, στην οποία παρουσίασε τα προβλήματα της χρηματοδότησης στις αμυντικές δαπάνες και τα ενέταξε εντός του πλαισίου της οικονομικής αναμόρφωσης της χώρας, τονίζοντας πως η διατήρηση τόσο μεγάλου προϋπολογισμού αφαιρεί κεφάλαια από τους υπόλοιπους τομείς του κράτους και ιδίως των σχετικών με επενδύσεις²⁰⁸. Υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες και με το βάρος του προϋπολογισμού, η ελληνική Κυβέρνηση προχώρησε σε μια μονομερή ενέργεια και αποφάσισε την μείωση της στρατιωτικής δύναμης της χώρας σε 100.000 άνδρες και παρά την ένσταση του πρεσβευτή Cannon, ο Παπάγος προειδοποίησε για μεγαλύτερη μείωση του στρατού σε 70.000 (μείωση 50%) ώστε να διατηρηθεί σε τροχιά ο προϋπολογισμός²⁰⁹. Αν και η στρατιωτική δύναμη δεν έπεσε κάτω από τις 100.000 αποτέλεσμα της αύξησης της στρατιωτικής βοήθειας από πλευράς Η.Π.Α. εντούτοις το ευρύτερο άνοιγμα για την προσέλκυση ξένων κεφαλαίων, η παροχή εδάφους για τη δημιουργία βάσεων και η οικονομική βοήθεια, που αν και περιορισμένη συγκριτικά με την περίοδο 1948-1952, υπήρξε ζωτικής

²⁰⁷ Για περισσότερα σχετικά με τους λόγους που το δόγμα του από Βορρά κινδύνου κυριάρχησε στην άσκηση της αμυντικής πολιτικής της χώρας, βλ. E. Hatzivassiliou, *Security and the European Option: Greek Foreign Policy 1952-1962*, στο *Journal of Contemporary History*, Vol. 30, No.1, σελ. 187-202.

²⁰⁸ FRUS (1952-1954), *Συνάντηση μεταξύ του Κυβερνήτη Stassen και του Έλληνα Υπουργού Εθνικής Άμυνας Παναγιώτη Κανελλόπουλου*, 18 Μαρτίου 1954, σ.σ. 859-861. Ομοίως μια σύντομη ανάλυση παρατίθεται και στο Miller, *the United States and the Making of Modern Greece*, σελ. 42.

²⁰⁹ FRUS (1952-1954), *Ο πρεσβευτής στην Ελλάδα (Cannon) προς το State Department*, 8 Μαΐου 1954, σελ. 862-863. Για την μείωση σε ποσοστά περίξ των 70.000 ανδρών βλ. *Η Καθημερινή*, 27 Ιουλίου 1954.

σημασίας καθώς ξεπέρασε τα 170 εκατομ. δολάρια για τα έτη 1953-1955²¹⁰, αποτέλεσαν τις βάσεις και τους κύριους άξονες πάνω στους οποίους στηρίχτηκε η ελληνοαμερικανική σχέση, που αποτέλεσε κύρια για την επιβίωση της χώρας και την συμμετοχή της στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης²¹¹.

Με το ταξίδι στην Αμερική να έχει αποφέρει απλά την πιστοποίηση περί οικονομικής αλλαγής αλλά χωρίς πρόσθετα κεφάλαια, ο Μαρκεζίνης στα τέλη του 1953 επιδόθηκε σε μια σειρά ταξιδιών στις μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες με στόχο την εξεύρεση πιστώσεων. Το Σχέδιο Ευρωπαϊκών Πιστώσεων, αποτέλεσε μια διαφορετική μορφή πιστώσεως, πέραν του κλασικού δανεισμού, που η Ελλάδα αντιμετώπιζε προβλήματα προς πραγμάτωσή του, Όσον αφορά το προαναφερθέν, αφορούσε στην χρηματοδότηση για κατασκευή παραγωγικών έργων, η εκμετάλλευση των οποίων παραχωρείτο μέχρι τελικής απόσβεσης του αρχικού ποσού στη χώρα που παρείχε αυτές τις πιστώσεις.

Το πρώτο ταξίδι προς εξεύρεση κεφαλαίων ήταν στην Γαλλία το χρονικό διάστημα 7-18 Οκτωβρίου 1953²¹². Αποτέλεσμα του εκεί ταξιδιού ήταν η εξασφάλιση σημαντικών ποσών κεφαλαίων καθώς το ύψος των πιστώσεων έφτασε τα 25 εκατομ. δολάρια, που στην αναπτυξιακή πραγματικότητα της Ελλάδας μετουσιώθηκε στην κατασκευή του υδροηλεκτρικού φράγματος του Μέγδοβα²¹³. Ενδεικτικό του ταξιδιού στην Γαλλία αποτέλεσε η γενικότερη μεταστροφή που διαφάνηκε στην πίστη της

²¹⁰ ΤτΕ, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος*, σελ.455. Το ποσό για το 1953 ήταν 59 εκατομ. δολάρια, το 1954 ήταν 51 και το 1955 έφτασε τα 60. Ο λόγος που τα ποσά παρέμειναν υψηλά έγκειται στο γεγονός πως χρησιμοποιήθηκαν τα αδιάθετα υπόλοιπα των προηγούμενων ετών.

²¹¹ Το σύνολο της αμερικανικής βοήθειας, οικονομικής και στρατιωτικής για την τριετία του Ελληνικού Συναγερμού έφτασε τα 432 εκατομ. δολάρια. Σ. Βαλντέν, *ό.π.*, σελ. 317. Από το 1953 και μετά οι Η.Π.Α. έστρεψαν το ενδιαφέρον τους σε άλλα στρατηγικά σημεία πέραν του Ευρωπαϊκού χώρου. Αποτέλεσμα αυτής της άσκησης πολιτικής ήταν και η αλλαγή στην αντιμετώπιση των ανασυγκροτησιακών προγραμμάτων κυρίως όσον αφορά τις χώρες της Νότιας Ευρώπης (Πορτογαλία, Ισπανία, Γιουγκοσλαβία, Τουρκία και Ελλάδα) ώστε να μετατεθεί το βάρος υποστήριξης των αναπτυξιακών προγραμμάτων τους από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, μέσω των εμπορικών κυρίως σχέσεων που θα αναπτύσσονταν μεταξύ τους. Σε μια έκθεση που συντάχθηκε το 1952 (ΝΑΤΟ/ΟΕΕΚ) σχετικά με τις οικονομικές δυνατότητες των χωρών του ευρωπαϊκού νότου, διαπιστώθηκε πως η δομή αυτών των χωρών υποστηρίζει περισσότερο την αγροτική ανάπτυξη παρά την βαριά βιομηχανία που κάνει ακόμη δυσκολότερο το ζήτημα της αύξησης της παραγωγικότητας μέσω της εκβιομηχάνισης. Επί της ουσίας με αυτή την έκθεση οι Η.Π.Α. προσπάθησαν να απεμπλακούν από την μεγάλη παροχή οικονομικής βοήθειας προς τις χώρες αυτές. Βλ. Γ. Σταθάκης, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η Ιστορία της Αμερικανικής Βοήθειας στην Ελλάδα*, σελ. 403-408.

²¹² *Η Καθημερινή*, 7 Οκτωβρίου 1953.

²¹³ Σπ. Μαρκεζίνης, *ό.π.*, σελ. 27.

χώρας και παρουσιάστηκε αναλόγως και στον Τύπο. Η Καθημερινή στο κύριο άρθρο της την 18^η Οκτωβρίου με τίτλο *Πίστις απέδωσε τα εύσημα στην Κυβέρνηση και αντιθέτως κατακεραύνωσε την αντιπολίτευση*, υποστηρίζοντας πως τα όσα επετεύχθησαν στο Παρίσι αποτελούν από μόνα τους σημαντικά για την αναγκαία μεταστροφή του κλίματος που έφερε ο *Συναγερμός* και ανέλυσε πως το σημαντικότερο στοιχείο αυτής της επιτυχίας ήταν η πολιτική σταθερότητα, η οικονομική υγεία και διεθνή εμπιστοσύνη που εξασφάλιζε ο *Συναγερμός* εν αντιθέσει με την «θλιβεράν πείραν της προσυναγερμικής περιόδου»²¹⁴.

Το ταξίδι στη Γαλλία αποτέλεσε την αρχή ενός εκ των τριών σταθμών προς εξεύρεση πιστώσεων. Δύο εβδομάδες αργότερα ο Μαρκεζίνης πραγματοποίησε επίσημη επίσκεψη στην Γερμανία, σε ένα ταξίδι που τα αποτελέσματα του οποίου θα αποτελέσουν ένα θετικό βήμα για την οικονομίας και την ίδια στιγμή την απαρχή της αναδιοργάνωσης του κυβερνώντος κόμματος. Όσον αφορά το οικονομικό σκέλος του ταξιδιού, στις 11 Νοεμβρίου υπεγράφη ελληνογερμανική συμφωνία²¹⁵ από τον Μαρκεζίνη και τον γερμανό Υπουργό Οικονομικών Ludwig Erhard σύμφωνα με την οποία τα γερμανικά κεφάλαια θα μετείχαν στο αναπτυξιακό πρόγραμμα της ελληνικής Κυβέρνησης με πιστώσεις που η αξία τους θα έφτανε τα 200 εκατομ. μάρκα ή αλλιώς 50 εκατομ. δολαρίων, ποσό διπλάσιο από τις συμφωνίες που υπεγράφησαν μεταξύ Ελλάδας και Γαλλίας. Μέσα στους όρους της συμφωνίας, πέραν της προμήθειας των απαραίτητων μηχανημάτων για την βιομηχανία, όπως τροχαίου υλικού ιδίως βαγονιών ψυγείων προμήθεια για ανέγερση εγκαταστάσεων ναυπηγείου, αναφερόταν και σε εκμετάλλευση των μεταλλευτικών κοιτασμάτων με συγκεκριμένα παραδείγματα όπως τα λιγνιτωρυχεία της Πτολεμαΐδας και τα μεταλλεία Λαρύμνης και η κατασκευή εγκαταστάσεων παραγωγής αζωτούχων λιπασμάτων, ενώ το σημαντικότερο στοιχείο αποτέλεσε η υπογραφή πραγματικά ευνοϊκών όρων για την Ελλάδα καθώς επετεύχθη η επιστροφή των πιστώσεων από την Ελλάδα σε βάθος οκταετίας και για συγκεκριμένες περιπτώσεις για μακρότερο

²¹⁴ Επί της επιτυχίας του συγκεκριμένου ταξιδιού, που όντως αποτέλεσε την πρώτη σημαντική επιτυχία της Κυβέρνησης για προσέλκυση ξένων κεφαλαίων, η κύρια αντιπολιτευτική εφημερίδα, *Η Ελευθερία*, δεν έκανε αναφορά επί των κεφαλαιακών ενισχύσεων που κατάφερε η ελληνική αντιπροσωπεία.

²¹⁵ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αρχείο Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή, Φ. 1, αρ. 1012, Πρωτόκολλον περί Οικονομικής Συνεργασίας μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδος και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, 11 Νοεμβρίου 1953.

χρονικό διάστημα²¹⁶. Η συγκεκριμένη απόφαση οδήγησε την γερμανική πλευρά να εισάγει τροποποιητικό νόμο επί των γερμανικών κεφαλαίων που ως εκείνη τη στιγμή απαγορευόταν να επενδύουν για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών ετών. Ουσιαστικά, με την συγκεκριμένη συμφωνία η Ελλάδα έγινε η πρώτη χώρα στην οποία το μεταπολεμικό γερμανικό κεφάλαιο επένδυε σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα σε μια ξένη χώρα. Όσον αφορά τα απτά αποτελέσματα, γερμανικές πιστώσεις ύψους 50 εκατομ. δολαρίων χρησιμοποιήθηκαν για την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων λιγνίτη στην Πτολεμαΐδα υπό την συνεργασία του ομίλου Kupp με τον όμιλο Μποδοσάκη²¹⁷.

Ο τρίτος σταθμός για την εύρεση κεφαλαίων ήταν στην Ιταλία από τις 30 Νοεμβρίου έως τις 11 Δεκεμβρίου με σκοπό για μια ακόμη φορά την πραγματοποίηση του προγράμματος εκβιομηχάνισης και την αύξηση των εμπορικών ανταλλαγών²¹⁸. Το αποτέλεσμα του συγκεκριμένου ταξιδιού του Μαρκεζίνη κρίνεται εξίσου θετικό καθώς στις 3 Δεκεμβρίου υπεγράφη συμφωνία προς χορήγηση πιστώσεων ύψους 25 εκατομ. δολαρίων από τα οποία τα 10 θα προορίζονταν για υδροηλεκτρικά έργα²¹⁹.

Η ολοκλήρωση των συγκεκριμένων ταξιδιών αποτέλεσε τη βάση πάνω στην οποία στράφηκε η ελληνική οικονομική πολιτική ευρέσεως κεφαλαίων. Επί της ουσίας σφράγισε τον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας προς τη Δύση τόσο οικονομικά και πολιτικά, όσο και στον αμυντικό τομέα. Απόρροια της οικονομικής μεταρρύθμισης του 1953, η αναζήτηση και επιτυχία εν συνεχεία εξεύρεσης πιστώσεων αποτέλεσε το πρώτο στάδιο μιας αναπτυξιακής στρατηγικής προσανατολισμένης στο εξωτερικό εμπόριο επικουρούμενης από τα οφέλη της συναλλαγματικής ισοτιμίας.

Το πρώτο σκέλος της επίσημης εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας ήταν η ενδυνάμωση των σχέσεων με τις χώρες του Δυτικού συνασπισμού και ολοκληρώθηκε τόσο με τη συμμετοχή στους διάφορους οργανισμούς που συμμετείχε η Ελλάδα, όσο και με την αναζήτηση ξένων κεφαλαίων σε μια προσπάθεια ένταξης αναπτυξιακής πολιτικής. Το δεύτερο σκέλος που απασχολεί τις σχέσεις με τους συμμάχους της

²¹⁶ *Η Καθημερινή*, 13 Νοεμβρίου 1953.

²¹⁷ Σπ. Μαρκεζίνης, *ό.π.*, σελ. 30.

²¹⁸ *Η Καθημερινή*, 1 Δεκεμβρίου 1953.

²¹⁹ *Η Καθημερινή*, 4 Δεκεμβρίου 1953.

Ελλάδας, ήταν η ολοένα και μεγαλύτερη όξυνση του Κυπριακού σχετικά με το ζήτημα της Ένωσης, που είχε αρχίσει από τα τέλη περίπου του 1953 να αναδεικνύεται σε μείζων ζήτημα άσκησης εξωτερικής πολιτικής με αντίστοιχο αντίκτυπο στην εσωτερική πολιτική ζωή της χώρας²²⁰ καθώς αποτέλεσε και έναν από τους βασικούς λόγους της ενδοκυβερνητικής κρίσης που ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1954 με την παραίτηση του Σπ. Μαркеζίνη, που ήταν αντίθετος στην όποια ανακίνησή του²²¹.

2.2.Η ανακίνηση του Κυπριακού και το πάγωμα της φιλίας με την Τουρκία.

Το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1950 χαρακτηρίζεται ως η χρυσή εποχή των σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ και η μετέπειτα είσοδος και των δύο χωρών στο NATO δημιούργησε μια κοινή πολιτική γραμμή όσον αφορά την επίσημη εξωτερική πολιτική των δύο χωρών στην σκακιέρα της ψυχροπολεμικής διαίρεσης, ενώ τόσο και στην εσωτερική πολιτική ζωή υπήρχε παρόμοιος προσανατολισμός με τις δύο χώρες να έχουν συντηρητικές κυβερνήσεις. Συγχρόνως, τις δύο χώρες ένωνε και η συνεργασία στα πλαίσια της Βαλκανικής Συμμαχίας μέσω της Συνθήκης Φιλίας και Συνεργασίας που υπογράφηκε στην Άγκυρα τον Φεβρουάριο του 1953 μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Γιουγκοσλαβίας, που αποτέλεσε το αποτέλεσμα μιας γενικότερης στρατηγικής πάνω σε θέματα οικονομικής και αμυντικής πολιτικής, υπό τον παρανομαστή της γενικότερης γεωστρατηγικής κατάστασης των Βαλκανίων²²².

Η απαρχή του παγώματος της φιλίας ξεκίνησε στα μέσα περίπου του 1954 όταν ξεκίνησε να δεσπόζει εντονότερα το ζήτημα της Ένωσης Ελλάδας και Κύπρου και έγινε εμφανές όταν η Ελλάδα προσέφυγε τελικά στον ΟΗΕ τον Δεκέμβριο του 1954, την οποία η Γ.Σ. του ΟΗΕ αρνήθηκε να συζητήσει. Και σε αυτή την πολιτική εξέλιξη, οι Η.Π.Α. και η Μεγάλη Βρετανία ήταν αυτές που καθόρισαν εν μέρει την πορεία των γεγονότων καθώς η επίσημη στάση τους χαρακτηρίστηκε τόσο από μια λανθάνουσα ουδετερότητα με στοιχεία άρνησης ανακίνησης, όπως η πλευρά των Ηνωμένων

²²⁰ Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, σελ. 185.

²²¹ Σπ. Μαркеζίνης, *ό.π.*, σελ. 50,54.

²²² Ε. Hatzivassiliou, *Security and the European Option: Greek Foreign Option. 1952-1962*, σελ. 191.

Πολιτειών, όσο και από μια καθαρά απειλητική προτροπή για την όποια συνέχιση της συζήτησης για την αυτοδιάθεση των Κυπρίων. Σε τηλεγράφημα της 30^{ης} Μαρτίου 1954²²³, ο αμερικανός πρεσβευτής στην Τουρκία, Warren, τονίζει ότι ο κίνδυνος να στιγματιστούν οι φιλικές σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία και την Μεγάλη Βρετανία είναι μεγάλος και επίσης αναφέρει πως η τουρκική πλευρά θεωρεί βέβαια την ανάμιξη της ελληνικής Κυβέρνησης στις ήδη έντονες ταραχές που εκδηλώνονται την ίδια περίοδο στην Κύπρο, ενώ κλείνει με την άποψη πως μια πιθανή ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα θα διαταράξει την υφιστάμενη ισορροπία αν προστεθεί κάτω από Ελληνική διακυβέρνηση ένας μεγάλος αριθμός τουρκικής μειονότητας, βάσει και της ανταλλαγής πληθυσμών της δεκαετίας του '20. Σε επόμενο τηλεγράφημα της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 1954²²⁴, ο Lodge, εκπρόσωπος των Η.Π.Α. στον ΟΗΕ, προτρέπει να παραμείνει εκτός ατζέντας το ζήτημα της αυτοδιάθεσης της Κύπρου, αφενός γιατί ο κίνδυνος διείσδυσης του Κομμουνισμού θεωρείται μεγάλος, αφετέρου μπορεί να εγείρει ζητήματα γενικής αυτοδιάθεσης, όπως και από πλευράς Τουρκίας σχετικά με την Μεγάλη Τουρκική μειονότητα της Δυτικής Θράκης. Ενδεικτικό συγχρόνως του ανοίγματος και της φιλικής διάθεσης της Κυβέρνησης Παπάγου προς την Τουρκία, αποτέλεσε η επίσημη ονομασία της μειονότητας της Δυτικής Θράκης ως «Τουρκικής», που αναγνωρίστηκε με το Ν.Δ. 3065/1954²²⁵.

Με την 1^η Απριλίου 1955 και την έναρξη της δράσης της ΕΟΚΑ²²⁶ το κλίμα δυναμιτίστηκε και παρά τους ελιγμούς της Ελληνικής Κυβέρνησης, η βρετανική και η τουρκική πλευρά παρέμειναν πιστές στην εκδοχή της υποβοήθησης της ΕΟΚΑ από την ελληνική πλευρά. Με την όξυνση της διαμάχης για την Κύπρο, η εμφανώς ελληνοβρετανική διένεξη σχετικά με το μέλλον του νησιού εξελίχτηκε σταδιακά σε τριμερές ζήτημα στο οποίο η τουρκική πλευρά εμπλεκόταν ολοένα και περισσότερο²²⁷. Η αυξανόμενη ανάμειξη της Τουρκίας στο ζήτημα της Κύπρου έγινε εμφανής με την συμμετοχή της στην Τριμερή Διάσκεψη του Λονδίνου που ξεκίνησε τις εργασίες της στις 29 Αυγούστου 1955. Εγκαλούμενη από τον βρετανό Υπουργό Εξωτερικών Harold MacMillan, η συγκεκριμένη διάσκεψη κατάφερε να εντάξει το

²²³ FRUS (1952-1954), *ο Πρεσβευτής στην Τουρκία (Warren) προς το State Department*, No. 364, 30 Μαρτίου 1954.

²²⁴ FRUS (1952-1954), *Ο εκπρόσωπος των Η.Π.Α. στον ΟΗΕ (Lodge) προς το State Department*, No. 384, 20 Σεπτεμβρίου 1954.

²²⁵ ΦΕΚ, τ. Α, αρ. 239, 9 Οκτωβρίου 1954, σελ. 1975-1977.

²²⁶ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. Β, σελ. 280-283.

²²⁷ Σπ. Βρυώνης, *Ο Μηχανισμός της Καταστροφής*, σελ. 85.

ζήτημα της Κύπρου ως μια διαμάχη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας²²⁸. Η πορεία των συνομιλιών δεν οδήγησε σε κανένα αποτέλεσμα οδηγώντας τις συνομιλίες σε απότομη διακοπή χωρίς να επέλθει κάποια ομοφωνία. Ύστερα από μια μικρή έκρηξη που σημειώθηκε στο σπίτι του Κεμάλ Αττατούρκ στη Θεσσαλονίκη το βράδυ της 5^{ης} προς 6^η Σεπτεμβρίου και τη διάδοση των νέων στην Κωνσταντινούπολη, ξεκίνησε ο μηχανισμός της καταστροφής, ένα οργανωμένο πογκρόμ από τον τουρκικό όχλο εναντίον της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης που οδήγησε σε καταστροφές καταστημάτων και σπιτιών ελλήνων, ενώ εκδηλώθηκαν και περιστατικά σωματικής βίας. Ενδεικτικά, από σύνολο 4.359 επιχειρήσεων που καταστράφηκαν, το 59% ανήκε σε Έλληνες.²²⁹

Επιστρέφοντας στις διπλωματικές εξελίξεις που ακολούθησαν του πογκρόμ, η Πρεσβεία των Η.Π.Α. στην Βρετανία σε αναφορά της προς το State Department, σημειώνει το γεγονός της έκρηξης στη Θεσσαλονίκη και στην αντίδραση της ελληνικής και της τουρκικής πλευράς την επαύριον του πογκρόμ. Μέσα από αυτή γνωστοποιείται η δυσαρέσκεια του Στεφανόπουλου για τα γεγονότα στην Πόλη, ενώ αντίστοιχα ο Zorlu θεώρησε πως για την αυξημένη οργή στην Τουρκία την ευθύνη είχαν τα τεκταινόμενα σχετικά με την Κύπρο²³⁰. Όσον αφορά την αντίδραση της αμερικανικής πλευράς, αυτή εξυφαίνεται από την αντίδρασή της αμέσως μετά το ξέσπασμα των επεισοδίων, θεωρώντας οργανωμένο το πογκρόμ καθώς η αστυνομία δεν αντέδρασε άμεσα και αποτελεσματικά. Συγχρόνως, εξέφρασε τη δυσαρέσκειά της σχετικά με την εξέλιξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων και τον αντίκτυπο που θα έχουν εντός της Βορειοατλαντικής συμμαχίας, δίνοντας με αυτό τον τρόπο ένα πλεονέκτημα στην ΕΣΣΔ²³¹.

Η απάντηση της ελληνικής πλευράς ήρθε κάποιες μέρες αργότερα και συγκεκριμένα στις 12 Σεπτεμβρίου από τον Πρέσβη και μόνιμο αντιπρόσωπο της χώρας στο ΝΑΤΟ, Μιχαήλ Μελά. Ο Μελάς τόνισε στην επιστολή του το παράδοξο της συμμετοχής της

²²⁸ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. Β, σελ. 323-329. Συγχρόνως και μετά το ξέσπασμα των επεισοδίων στην Κωνσταντινούπολη, Η Καθημερινή στο κύριο άρθρο της θεωρεί την Βρετανία υπεύθυνη για την καταστροφή της ελληνοτουρκικής φιλίας χαρακτηρίζοντάς το ως ένα τυπικό αγγλικό κατόρθωμα. Η Καθημερινή, 7 Σεπτεμβρίου 1955.

²²⁹ Σπ. Βρυώνης, *Ο Μηχανισμός της Καταστροφής*, σελ. 312-314.

²³⁰ FRUS (1955-1957), *Τηλεγράφημα από την Πρεσβεία στο Ηνωμένο Βασίλειο προς το State Department*, No. 12, 7 Σεπτεμβρίου 1955.

²³¹ FRUS (1955-1957), *Τηλεγράφημα από το State Department προς την Πρεσβεία στην Τουρκία*, No. 125, 9 Σεπτεμβρίου 1955.

Τουρκίας στη Τριμερή Διάσκεψη, τονίζοντας πως δεν είχε καμία θέση, ενώ αντιπαρέβαλε την στάση της Ελλάδας προς την μειονότητα της Δυτικής Θράκης, ως ένδειξη σεβασμού της Ελλάδας προς όσα είχαν συμφωνηθεί στο παρελθόν. Τέλος εξέφρασε τις αμφιβολίες του σχετικά με την έκρηξη στη Θεσσαλονίκη χαρακτηρίζοντάς το επίσημα ως μια προβοκάτσια²³².

Η αντίδραση της Ελληνικής Κυβέρνησης μετά το πογκρόμ ήταν τυπική και χαρακτηρίστηκε από νηφαλιότητα, ενώ έντονη ήταν η αντίδραση στο σύνολο του Τύπου. Ένας κύριος λόγος της νηφάλιας και εν μέρει καθυστερημένης αντίδρασης ήταν η κυβερνητική αδυναμία που επικρατούσε και επέτεινε το καθεστώς της πολιτικής κρίσης που είχε διέλθει η χώρα από τον Νοέμβριο του 1954. Ο Παπάγος, βαριά άρρωστος το ίδιο διάστημα αδυνατούσε να εκπληρώσει τα καθήκοντά του, ενώ τα γεγονότα επέτειναν τις διεργασίες περί αντικατάστασής του. Αποτελεί ωστόσο ενδεικτικό της δυναμικής που είχε ως πρωθυπουργός καθώς ήταν ο ίδιος που ανακίνησε τις διαδικασίες με την Κύπρο ύστερα από την αδιαλλαξία της βρετανικής πλευράς και ιδίως μετά την συνομιλία με τον Eden τον Σεπτέμβριο του 1953 που οδήγησε σε ναυάγιο και τον έκανε να αναλάβει προσωπικώς τις διαπραγματεύσεις²³³, ενώ στην εξέλιξη των αρνητικών συνεπειών και στην όλη διαχείριση του ζητήματος, η απουσία του λόγω της συνεχώς υποτροπιάζουσας υγείας του φανέρωσε την αδυναμία συντονισμού της κυβερνητικής εξωτερικής πολιτικής.

2.3.Το Άνοιγμα των Σχέσεων με τις Χώρες του Σοβιετικού Συνασπισμού.

Παρά το σταθερό φιλοδυτικό προσανατολισμό της χώρας με τη συμμετοχή της σε όλους του οργανισμούς του (NATO, OEEC, CoCom) και την αντικομμουνιστική υστερία που πρέσβευε η ιδεολογία της εθνοφροσύνης για την εσωτερική πολιτική σκηνή, τα ίδια χρόνια που τέθηκαν οι βάσεις της οικονομικής ανάπτυξης, ξεκίνησε μια διαδικασία αποκατάστασης των σχέσεων με τις χώρες του ανατολικού μπλοκ που έγινε κυρίως εμφανής μέσω των εμπορικών σχέσεων και συμφωνιών που

²³² FRUS (1955-1957), Υπόμνημα Συνομιλιών μεταξύ του Έλληνα Πρεσβευτή (Μελά) προς τον Αναπληρωτή Υφυπουργό (Jernegan), No. 128, 12 Σεπτεμβρίου 1955.

²³³ Η Καθημερινή, 26 Νοεμβρίου 1953.

συνάφθηκαν αρχής γενομένης το 1953. Επομένως, δύναται να ειπωθεί πως η οικονομική μεταρρύθμιση που συντελέστηκε από την διακυβέρνηση του *Ελληνικού Συναγερμού* αποτέλεσε και την αρχή της αποκατάστασης των εμπορικών σχέσεων με τις χώρες του σοβιετικού συνασπισμού. Σε αναζήτηση των λόγων που επέβαλλαν αυτή την αλλαγή πολιτικής ήταν αφενός το εξαγωγικό πρόβλημα της Ελλάδας, καθώς ούσα αγροτική οικονομία, η αναζήτηση αγορών τοποθέτησης των προϊόντων της διευκόλυνε και καθιστούσε αναγκαία την επαναπροσέγγιση με τις ανατολικές κοντινές της χώρες, αφετέρου η όλη διαδικασία επιβλήθηκε από το άνοιγμα της αγοράς που επέφερε η μεταρρύθμιση και της μείωσης της αμερικανική βοήθειας που μέχρι το 1952 συντηρούσε το εμπορικό έλλειμμα.

Η πρώτη δήλωση σχετικά με την πολιτική εξεύρεσης νέων αγορών τοποθέτησης των ελληνικών προϊόντων, ήρθε μέσα από την εξαγγελία της νέας οικονομικής πολιτικής του Μαρκεζίνι, στην αντίστοιχα ραδιοφωνική του ομιλία τον Δεκέμβριο του 1952. Σε αυτή, ο Υπουργός Συντονισμού ανέφερε πως τα εξαγώγιμα ελληνικά προϊόντα δύναται να εισέλθουν και σε χώρες «εκείθεν του σιδηρού παραπετάσματος»²³⁴. Η απαρχή ωστόσο της νέας πολιτικής επήλθε μετά τις διαβουλεύσεις που έγιναν στην Γενεύη τον Απρίλιο του 1953 από την Οικονομική Επιτροπή για την Ευρώπη (ΟΕΕ)²³⁵ συνεπικουρούμενη από την αλλαγή στο εισαγωγικό εμπόριο που είχε ήδη ξεκινήσει στην Ελλάδα με την απελευθέρωση των εισαγωγών αλλά και από την γενικότερη αλλαγή που επήλθε στην ΕΣΣΔ μετά τον θάνατο του Στάλιν. Εκ του αποτελέσματος, το καλοκαίρι του 1953 συνάφθηκαν δύο εμπορικές συμφωνίες, μια με την Ουγγαρία και μία με την ΕΣΣΔ που είχε έντονο πολιτικό βάρος καθώς αποτέλεσε την πρώτη συμφωνία μετά τον πόλεμο μεταξύ των δύο χωρών που εκτός της αποκατάστασης των διπλωματικών σχέσεων των δύο χωρών²³⁶ είχε και σημαντικό οικονομικό αποτέλεσμα καθώς το ύψος των ανταλλαγών προβλεπόταν στα 20 εκατομ. δολάρια²³⁷. Ακολούθησαν διακρατικές συμφωνίες με την Βουλγαρία, που υπήρχαν τα σημαντικότερα πολιτικά προβλήματα, τον Δεκέμβριο του 1953 και εν συνεχεία με την Ανατολική Γερμανία τον ίδιο μήνα και με την Τσεχοσλοβακία τον

²³⁴ *Η Ναυτεμπορική*, 8 Δεκεμβρίου 1952.

²³⁵ Σ. Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές Χώρες*, τ. Α', σελ. 77-81.

²³⁶ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. Β', σελ. 89.

²³⁷ *Η Καθημερινή*, 29 Ιουλίου 1953.

Φεβρουάριο του 1954²³⁸. Τα αποτελέσματα των ανταλλαγών ωστόσο δεν ήταν τα αναμενόμενα. Συγκεκριμένα, το δεύτερο μισό του 1953 και το 1954 προέκυψαν νέες καθυστερήσεις στις ήδη υπογεγραμμένες συμφωνίες περί ανταλλαγών με αποτέλεσμα όσες από αυτές πραγματοποιήθηκαν να μην ξεπεράσουν σε ποσοστό κάλυψης το 20% επί του συνόλου των συμφωνιών, αποτέλεσμα και της έλλειψης ελληνικού ενδιαφέροντος για εισαγωγή προϊόντων των ανατολικών χωρών, ενώ και το πλήθος όσων έγιναν δεν ήταν υπό το καθεστώς της εκκαθάρισης (clearing) αλλά βασίστηκε σε ιδιωτικές ανταλλαγές.²³⁹

Μια πιο ουσιαστική αλλαγή στις ανταλλαγές και κατ' επέκταση σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και ανατολικών χωρών συντελέστηκε από το 1955, όταν και με αφορμή τη νέα οικονομική πολιτική που εισήγαγε σιγά-σιγά ο νέος Υπουργός Συντονισμού Παπαληγούρας, αποφασίστηκε η αύξηση των κρατικών προμηθειών και η απορρόφηση των υπολοίπων ενεργητικών των συμφωνιών clearing²⁴⁰. Αλλαγή σημειώθηκε και στις διαθέσεις της Κυβέρνησης γενικότερα που φάνηκε να ακολουθεί δυναμική πολιτική σχετικά με την πολιτική των εμπορικών συναλλαγών της, όπως φάνηκε μετά τις δηλώσεις του Πρεσβευτή των Η.Π.Α. Cannon, σε συνέντευξή του στην Καθημερινή που δήλωσε πως οι εμπορικές συναλλαγές με την Σοβιετική Ένωση αποτελούν μια επίθεση ειρήνης της ίδιας καθώς «δεν έχομεν εισέτι φθάσει εις την ουτοπιστικήν εποχήν όπου το αρνί και το λεοντάρι να μπορούν να ζουν μαζί»²⁴¹ ώστε να δημοσιευθεί από δηλώσεις του Υπουργείου Εμπορίου πως η Ελλάδα είναι «απηλλαγμένη πάσης δεσμεύσεως και είναι ελεύθερα να ρυθμίζει ανεπηρεάστως τας εμπορικάς της συναλλαγάς με τας ανατολικάς χώρας, ως άλλωστε πράττουν και αι λοιπαί χώραι της Δύσεως»²⁴².

Τα στατιστικά αποτελέσματα συγχρόνως, έρχονται να ολοκληρώσουν την εικόνα της αποκατάστασης των όσων περιγράφηκαν ανωτέρω. Σε συνολικό ποσοστό, το μερίδιο του Ανατολικού εμπορίου επί του συνολικού εμπορίου της Ελλάδας την περίοδο από το 1953 έως και το 1955 ήταν στο 5.71% που αν και μικρό, αν συγκριθεί με το ποσοστό της προηγούμενης περιόδου 1950-1952 που ήταν στο 1.08% (και αφορούσε

²³⁸ Σ. Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές Χώρες*, τ. Α', σελ. 82-83.

²³⁹ Σ. Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές Χώρες*, τ. Α', σελ. 85.

²⁴⁰ *Ναυτεμπορική*, 7 Ιανουαρίου 1955.

²⁴¹ *Η Καθημερινή*, 3 Απριλίου 1955.

²⁴² *Ναυτεμπορική*, 12 Απριλίου 1955.

κυρίως συναλλαγές με την Πολωνία και δευτερευόντως την Γιουγκοσλαβία) είναι ιδιαίτερος σημαντικό και δείχνει την τάση που εδραιώνεται στον εμπορικό προσανατολισμό της χώρας. Όσον αφορά την ποσοτική ανάλυση κατά χώρα την περίοδο 1953-1955, το μεγαλύτερο ποσοστό παρατηρείται στις συναλλαγές με την Γιουγκοσλαβία, απόρροια και της Συνθήκης Φιλίας και Συνεργασίας του Φεβρουαρίου 1953 μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Γιουγκοσλαβίας, ενώ ακολουθούν κατά ποσοτική σειρά η ΕΣΣΔ, η Ανατολική Γερμανία, η Τσεχοσλοβακία, η Ρουμανία, η Πολωνία, η Ουγγαρία και τέλος η Βουλγαρία²⁴³, που όμως αποτελεί ενδεικτικό αυτό το μικρό άνοιγμα δεδομένης της απουσίας των διπλωματικών σχέσεων των δύο χωρών, ελέω του ελληνικού φόβου περί βουλγαρικής επίθεσης και από βορρά κινδύνου. Ακόμα, σε μια πιο αναλυτική ποσοστιαία προσέγγιση των μεριδίων του εξωτερικού εμπορίου με τις ανατολικές χώρες, τα δεδομένα παρουσιάζονται στον πίνακα που ακολουθεί.

Εμπόριο Ελλάδας με Ανατολικές Χώρες²⁴⁴

(σε εκατομ. δολάρια Η.Π.Α.)

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΕΜΠΟΡΙΟΥ	ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ	ΜΕΡΙΔΙΟ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ (%)	ΕΤΗΣΙΑ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ (%)	ΕΜΠΟΡΙΟ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ % ΤΟΥ ΑΕΠ
1952	9,30	2,86	2	-	0,4
1953	23,79	3,83	5,6	155,8	1,2
1954	27,90	-1,71	5,8	17,3	1,5

²⁴³ Σ. Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές Χώρες*, τ. Α', σελ. 127, Πίνακας 20.4. Η συμφωνία με τη Βουλγαρία υπεγράφη στις 5 Δεκεμβρίου 1953 και το ύψος των ανταλλαγών ορίστηκε στο ποσό του 1.8 εκατομ. δολαρίων. Βλ. *Ελευθερία*, 6 Δεκεμβρίου 1953.

²⁴⁴ Βαλντέν, *Ελλάδα και Ανατολικές Χώρες*, Πίνακας Α4, σελ. 280-281. Για πιο αναλυτικά στοιχεία σχετικά με τα προϊόντα και τις χώρες των ανταλλαγών, την ποσότητα και την αξία των εμπορευμάτων βλ. ΕΣΥΕ, *Εξωτερικόν Εμπόριον της Ελλάδος, 1953, 1954, 1955*, σελ. XVI, XVII, XVIII, XIX, XX. Σε αυτό, όσον αφορά το εμπόριο με τις Ανατολικές χώρες, η ποσότητα των εισαγωγών ακολουθεί συνεχώς ανοδική πορεία και από τους 59.192 τόνους του 1953, το 1955 είναι στους 255.020 τόνους. Όσον αφορά τις εξαγωγές, και πάλι παρατηρείται ανοδική πορεία και από 52.640 τόνους το 1953, δύο χρόνια αργότερα οι εξαγωγές φτάνουν σε 156.853 τόνους.

1955	34,42	-4,15	5,7	23,4	1,5
------	-------	-------	-----	------	-----

Μέσα από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα διαπιστώνεται πρωτίστως η αποκατάσταση των εμπορικών δεσμών μεταξύ Ελλάδας και Ανατολικών χωρών και δευτερευόντως το γενικότερο άνοιγμα που πραγματοποιείται την ίδια περίοδο. Μια πρώτη παρατήρηση αφορά στο εμπόριο ως ποσοστό του ΑΕΠ που αν και μικρό εντούτοις παρατηρείται σταθερά ανοδικό από το 0.4% του 1952, ανεβαίνει κατά 0.8% την αμέσως επόμενη χρονιά με ανοδική τάση την επομένη για να παραμείνει σταθερό μέχρι το 1955. Η εξέλιξη του εμπορίου αν συγκριθεί με την αντίστοιχη ανάπτυξη του Α.Ε.Π. είναι ακόμα πιο σημαντική. Το 1953 και με αφορμή τη συναλλαγματική μεταρρύθμιση αλλά και το άνοιγμα στο εμπόριο μέσω της απελευθέρωσης των εισαγωγών, το εμπόριο με τις ανατολικές χώρες αυξάνεται κατά 156% περίπου, την ώρα που το ΑΕΠ της χώρας εμφανίζει άνοδο κατά 13%, εξέλιξη που εμφανίζει την αλλαγή που βρίσκεται ακόμα στο αρχικό της στάδιο. Παράλληλα και σε χρηματικά μεγέθη, από 9.3 εκατομ. δολάρια το 1952 το ανατολικό εμπόριο εκτοξεύεται στα 23.79 εκατομμύρια το 1953. Αν και το 1953, δεδομένων των σημαντικών μεταρρυθμίσεων που έφερε, αποτελεί ένα έτος που τα επίσημα στοιχεία είναι λογικό να μην παρουσιάζουν την πλήρη δυναμική, για λόγους που αναφέρθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο, την επόμενη χρονιά αν και το ισοζύγιο εμφανίζεται αρνητικό, το 1954 αποτέλεσε ούτως ή άλλως μια χρονιά που το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου μεγάλωσε καθώς οι εισαγωγές αυξήθηκαν αρκετά, ο δείκτης του μεριδίου επί του συνολικού εμπορίου συνεχίζει να διαγράφει ανοδική πορεία, η ετήσια μεταβολή είναι θετική ενώ και σαν ποσοστό επί του ΑΕΠ αυξάνεται στο 1.5 από το 1.2 της προηγούμενης χρονιάς. Ακόμη, η ετήσια μεταβολή είναι αρκετά υψηλότερη από την αντίστοιχη άνοδο του ΑΕΠ της χώρας. Ανάλογη εξέλιξη παρατηρείται και για το 1955. Η ετήσια μεταβολή του εμπορίου παραμένει πάλι υψηλότερη από την αντίστοιχη ανάπτυξη του ΑΕΠ, ενώ οι εισαγωγές εμφανίζονται αυξημένες. Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε, το 1955 αποτέλεσε μια χρονιά που ξεπεράστηκαν κάποια προβλήματα που αφορούσαν στο υπόλοιπο των clearing και ως εκ του

αποτελέσματος η ελληνική πλευρά προχώρησε στην απορρόφηση των υπολοίπων των ενεργητικών αυτών²⁴⁵.

2.4.Οι Γενικοί Άξονες της Εξωτερικής Πολιτικής.

Κλείνοντας το κεφάλαιο της εξωτερικής πολιτικής και των διπλωματικών σχέσεων που ακολούθησε ο *Συναγερμός*, οι άξονες που η Κυβέρνηση στήριξε την πολιτική της μπορούν να ενταχτούν σε τρεις κύριες κατηγορίες. Η πρώτη εξ' αυτών αφορά στην αναζήτηση κεφαλαίων για την οικονομική ανάπτυξη και βασική ενέργεια προς επίτευξη της ως άνω προσπάθειας ήταν τα κεφάλαια που εισήχθησαν από τις τρεις μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες μέσω του Προγράμματος Ευρωπαϊκών Πιστώσεων. Παράλληλα, για την επίτευξη αυτού του πλάνου βοήθησε η ψήφιση νόμων που έδιναν σημαντικά πλεονεκτήματα για ξένες επενδύσεις. Ως τέτοια δύναται να χαρακτηριστούν το Ν.Δ.2687 και τα υπόλοιπα διατάγματα που ψηφίστηκαν για να ενισχύσουν την συγκεκριμένη πολιτική όπως το Ν.Δ.2323 και το Ν.Δ.2424. Συγχρόνως, η απελευθέρωση των εισαγωγών ήρθε να ενισχύσει αυτή την διεκδίκηση και η επαναπροσέγγιση με τις Ανατολικές χώρες σε αυτό ακριβώς αποσκοπούσε. Η δεύτερη κατηγορία αφορούσε στο καθεστώς ασφάλειας που διεκδικούσε η χώρα εν μέσω του ψυχροπολεμικού κλίματος και της γεωγραφικής της θέσης. Ως λύση αυτού του πεδίου αποτέλεσε κυρίως η συμμετοχή της στο ΝΑΤΟ, που είχε ψηφιστεί από την προηγούμενη Κυβέρνηση, αλλά ήρθε να ενισχυθεί με την σύμβαση για τις αμερικανικές βάσεις που αποτέλεσε το ισχυρότερο δίκτυ προστασίας που είχε μέχρι εκείνη τη στιγμή καταφέρει η χώρα. Με αυτό, εννοείται πως για πρώτη φορά στην νεότερη ιστορία της, η Ελλάδα κατάφερε να ενισχύσει το καθεστώς ασφαλείας της με την μόνιμη παρουσία στρατού της μιας εκ των δύο μεγαλύτερων δυνάμεων της εποχής που λειτούργησε ενισχυτικά στον ψυχολογικό παράγοντα της πολιτικής εν μέσω φόβων για «κομμουνιστική επέλαση» εκ των βορείων συνόρων και κυρίως μέσω Βουλγαρίας και Αλβανίας. Στην ενίσχυση του πλέγματος προστασίας, το Σύμφωνο της Άγκυρας του 1953 ενίσχυσε τα μάλα την προσπάθεια, καθώς η συμμετοχή της Γιουγκοσλαβίας διασφάλιζε ακόμη περισσότερο την εύθραυστη σταθερότητα που χαρακτήριζε τον χώρο των Βαλκανίων. Τρίτος άξονας αποτέλεσε

²⁴⁵ *Ναυτεμπορική*, 7 Ιανουαρίου 1955.

το Κυπριακό που εκτός των σχέσεων που επηρέασε εντός του δυτικού συνασπισμού και κυρίως τις σχέσεις με την Μεγάλη Βρετανία και την Τουρκία, ανάλογη ένταση πήρε και στην εξέλιξη της εσωτερικής πολιτικής μετατρεπόμενο σε κεντρικό ζήτημα. Ο ρόλος του είναι ενδεικτικός αφενός της πυγμής που έδειξε η πολιτική ηγεσία και ουσιαστικά οι ενέργειες του Πρωθυπουργού καθώς άσκησε προσωπική πολιτική στην πορεία εξέλιξης αυτού του εθνικού ζητήματος, αφετέρου η ανακίνησή του φανερώνει την ισχυρότερη θέση που είχε πλέον η Ελλάδα και την ουσιαστική αποκοπή του οποιουδήποτε λώρου εξάρτησης με τον Βρετανικό παράγοντα που μόλις επτά χρόνια νωρίτερα είχε κυριαρχικό χαρακτήρα στην πολιτική ζωή του τόπου. Αντίστοιχα, και ο αμερικανικός παράγοντας μετά την εκλογική νίκη του *Συναγερμού* και την ισχυροποίηση της ελληνικής οικονομίας, εμφανίζεται να ασκεί μικρότερη πίεση στα εσωτερικά ζητήματα και το Κυπριακό αποτέλεσε και σε αυτή την περίπτωση μια ένδειξη μείωσης της αμερικανικής εξάρτησης καθώς η Ουάσινγκτον ήταν «ουδέτερα αρνητική» στην ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ²⁴⁶. Το καθεστώς κηδεμονίας ουσιαστικά σταματά με την ανάδειξη στην εξουσία του Παπάγου και ξεκινά η μετάβαση προς ένα καθεστώς αυτονομίας, σταθερά ελεγχόμενης ωστόσο, καθώς η αναζήτηση της ασφάλειας και τη σταθερότητας που συνεπαγόταν την διατήρηση ενός μεγάλου αριθμού στρατού εκπορευόταν από την στρατιωτική βοήθεια που παρείχαν οι Ηνωμένες Πολιτείες.

²⁴⁶ Ε. Χατζηβασιλείου, *Η Άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Εξουσία, 1954-1956*, σελ. 59-61. Σε αυτό, αναφέρεται μια ακόμη σημαντική ενέργεια της κυβέρνησης που αφορούσε στην παύση συμμετοχής Αμερικανού στρατηγού στο Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο.

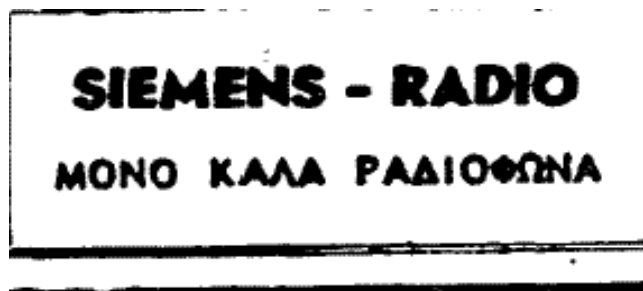
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η Συμφωνία με την Δυτική Γερμανία και η Πολιτική Κρίση.

Η οικονομική πολιτική της Κυβέρνησης στηρίχτηκε στην συναλλαγματική αναπροσαρμογή και στο άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας στην παγκόσμια αγορά. Στην εξασφάλιση ενός υγιούς κλίματος, οι επενδύσεις αποτελούν τον κορμό πάνω στον οποίο μπορεί να στηριχτεί και να επεκταθεί παράλληλα ο κύκλος εργασιών των οικονομικών μεγεθών. Στην πορεία αυτή, η πολιτική που εφήρμοσε ο Σπ. Μαρκεζίνης αποτέλεσε τομή στην οικονομική ιστορία της νεότερης Ελλάδας και για την ενίσχυση αυτής διεκδίκησε μέσω διαφόρων πολιτικών αποστολών σε Η.Π.Α. και Δυτική Ευρώπη τις αναγκαίες πιστώσεις που χρειαζόταν για την πραγμάτωση του αναπτυξιακού του προγράμματος. Η πιο επιτυχημένη από οικονομικής απόψεως αποστολή ήταν στην Δυτική Γερμανία τον Νοέμβριο του 1953 που συγχρόνως αποτέλεσε και την αιτία του «διαζυγίου» του με το κόμμα που ουσιαστικά ο ίδιος ίδρυσε. Παράλληλα, τα αποτελέσματα αυτού του ταξιδιού προσέδωσαν αρκετά ακόμη προβλήματα που ολοκληρώθηκαν ουσιαστικά με την αδρανοποίηση του *Ελληνικού Συναγερμού*, ενώ εισήγαγαν στην οικονομική ζωή του τόπου μια γερμανική εταιρεία, την Siemens-Halske, χωρίς να έχει διενεργηθεί σχετικός διαγωνισμός²⁴⁷. Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να παρουσιάσει τα γεγονότα της υπογραφής της συνθήκης μεταξύ Ελλάδας και Δυτ. Γερμανίας, την συμφωνία δηλαδή μεταξύ Μαρκεζίνη και του Γερμανού Υπουργού Οικονομίας Ludwig Erhard, τον ρόλο της στην αποχώρηση του Μαρκεζίνη από τον *Συναγερμό* ένα χρόνο αργότερα και το πολιτικό σκάνδαλο που εκπορεύτηκε εξ' αυτής και τέλειωσε τον Οκτώβριο του 1955.

²⁴⁷ Η Siemens-Halske, ουσιαστικά εισχώρησε στην οικονομική ζωή της χώρας με την ψήφιση του Ν.2792/1954 περί κυρώσεως Συμβάσεως Προμήθειας Υλικού Αυτομάτου Τηλεφωνίας προς Ανασυγκρότηση της Αστικής Τηλεφωνικής Υπηρεσίας, κατόπιν πρόταση που εισηγήθηκε η γερμανική πλευρά ήδη από τα τέλη Μαΐου του 1953, έξι μήνες περίπου πριν ανταλλαχθούν οι επιστολές του Μαρκεζίνη με τον Erhard. ΦΕΚ 52, τ. Α', 29 Μαρτίου 1954, σελ. 407-410.

3.1. Οι Κατηγορίες προς τον Μαρκεζίνη.

Διαφήμιση της Siemens στην Καθημερινή, 27 Ιουλίου 1954.

Η παραίτηση του Υπουργού Συντονισμού τον Απρίλιο του 1954 για «λόγους υγείας» όπως είχε αναφερθεί αποτέλεσε μια δικαιολογία που κανείς δεν πίστεψε. Την ίδια στιγμή ο Τύπος έκανε λόγο για τεταμένες σχέσεις μεταξύ Μαρκεζίνη και Παπάγου με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το πρωτοσέλιδο της *Ελευθερίας* της 3^{ης} Απριλίου 1954 που έκανε λόγο για από μακρό χρόνο αντιζηλία μεταξύ των δύο ανδρών²⁴⁸. Αυτό που ανέμεναν οι περισσότεροι, δηλαδή τότε ακριβώς θα ξεσπάσει και επίσημα η σύγκρουση μεταξύ τους συνέβη επτά μήνες αργότερα, τον Νοέμβριο, όταν το Προεδρείο της Κυβερνήσεως ανακοίνωσε ότι ο πρώην Υπουργός Συντονισμού ανέλαβε δεσμευτικές υποχρεώσεις έναντι της Γερμανίας εν πλήρη άγνοια του Πρωθυπουργού. Οι δεσμευτικές υποχρεώσεις αφορούσαν στον γερμανικό οίκο της Siemens για την τεχνική επιστασία και επέκταση του τηλεφωνικού δικτύου της χώρας και στον οίκο Telefunken για την κατασκευή του ελληνικού ραδιοφωνικού δικτύου²⁴⁹. Συγχρόνως δημοσιεύθηκαν στον Τύπο και οι αντίστοιχες επιστολές σύμφωνα με τις οποίες η ελληνική πλευρά ήταν δεσμευμένη να αναθέσει το αντίστοιχο έργο στις δύο εταιρείες. Η Κυβέρνηση είχε δώσει το αρχικό κείμενο των επιστολών Erhard και Μαρκεζίνη στο οποίο αναγραφόταν από πλευράς Erhard πως «μοι εγνωστοποιήσατε την υμετέραν καλήν διάθεσιν όπως λάβητε φροντίδα ίνα αντιμετωπισθή η ανάθεσις εις τον οίκο Siemens της τεχνικής επιμελείας επί του Ελληνικού τηλεφωνικού δικτύου ως και της επεκτάσεώς του, επίσης η κατάρτισις μετά του οίκου Telefunken συμβάσεως παραχωρήσεως αφορώσης την ραδιοφωνίαν

²⁴⁸ *Ελευθερία*, 3 Απριλίου 1954.

²⁴⁹ *Η Καθημερινή*, 11 Νοεμβρίου 1954.

ως και την επέκτασιν του Ελληνικού ραδιοφωνικού δικτύου»²⁵⁰. Αποτέλεσμα αυτών των δηλώσεων ήταν η αποχώρηση από τον *Συναγερμό* του Μαρκεζίνη και ακολούθως η παραίτηση και αποχώρηση του Υπουργού Συντονισμού Καψάλη και του Υπουργού Οικονομικών Παπαγιάννη. Σε συνέχεια των γεγονότων, ο Μαρκεζίνης χαρακτήρισε απολύτως αναληθή τα όσα του καταλογίζονταν και ανέφερε πως προσκομίστηκε το αρχικό έγγραφο που περιείχε καθαρή δέσμευση από πλευράς της Ελλάδος και όχι το τελικό υπογραφέν κείμενο στο οποίο ο Μαρκεζίνης αναλάμβανε την υποχρέωση να εισηγηθεί θετικά προς την Κυβέρνηση για τις δύο εταιρείες τροποποιώντας κάποιες λέξεις επί της αρχικής επιστολής και συγκεκριμένα, με την αφαίρεση της φράσης «Ελληνικής Κυβερνήσεως» και αντικατάστασής τους από την λέξη «υμών» εννοούμενου «εμού» και να προστεθεί η φράση «να φροντίσω να ανατεθή» ενέργειες που έθεταν τον ίδιο ως υποκείμενο των συνομιλιών και όχι την Ελληνική Κυβέρνηση. Βάσει αυτών ο Μαρκεζίνης κατέληξε πως ουδεμία δέσμευση και συμφωνία δεν προκύπτει εξ αυτών των λέξεων και αποτελεί ευθύνη της Κυβέρνησης να αποδεχτεί τις προτάσεις των δύο γερμανικών οίκων²⁵¹.

Όσον αφορά το ιστορικό της υπόθεσης, σαράντα ημέρες περίπου πριν την ενημέρωση του Υπουργείου Προεδρίας, η εταιρεία Telefunken υπέβαλε προτάσεις μετά της Εθνικής Τράπεζας στις οποίες ζητούσε την αποκλειστική εκμετάλλευση της ελληνικής ραδιοφωνίας. Η Κυβέρνηση ανέθεσε την διερεύνηση των προτάσεων στον Υπουργό Ράλλη, ο οποίος αφού τις έκρινε ασύμφωρες εισηγήθηκε αντίστοιχα στο συντονιστικό συμβούλιο και πρότεινε την διενέργεια διεθνούς διαγωνισμού. Την ίδια στιγμή έκπληκτη η Γερμανική Κυβέρνηση ενημέρωσε τον γερμανό πρέσβη στην Αθήνα, Κόρτ, ο οποίος προχώρησε σε διάβημα στο Υπουργείο Εξωτερικών όπου ενημέρωσε τον Υπουργό Στεφανόπουλο ο οποίος με τη σειρά του διεμήνυσε πως θα ενημέρωνε τον Πρωθυπουργό τις προσεχείς ημέρες καθώς επίκειτο το ταξίδι του Παπάγου στην Ισπανία. Με την ενημέρωσή του και αφού επέστρεψε στην Ελλάδα, ο Πρωθυπουργός έθεσε το ζήτημα στον Καψάλη όπου από κοινού κατέληξαν πως ουδεμία δέσμευση δεν προκύπτει εκ των επιστολών. Ενώ προκηρύχθηκε ο διεθνής διαγωνισμός, ο πρέσβης Κόρτ επισκέφθηκε εκ νέου τον Στεφανόπουλο και του παρέθεσε πάλι το ζήτημα περί δεσμεύσεως, το οποίο ο Στεφανόπουλος ζήτησε να του

²⁵⁰ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή*, Φάκ. 1.Α, αρ. 1.35, 11 Νοεμβρίου 1953.

²⁵¹ *Η Καθημερινή*, 11 Νοεμβρίου 1954.

παραδοθεί εγγράφως. Το συγκεκριμένο έγγραφο παραδόθηκε ακολούθως στον Πρωθυπουργό όπου κατόπιν εξέτασής του προέκυψε το δεσμευτικό που απέρρεε από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου. Με το συγκεκριμένο συνταχθέν έγγραφο από γερμανικής πλευράς, η Κυβέρνηση προχώρησε στην δημόσια καταγγελία του Μαρκεζίνη, ενώ με αυτόν τον τρόπο αποδέχθηκε τις προτάσεις των γερμανικών εταιρειών²⁵². Λίγες μέρες αργότερα, έφθασε στην Αθήνα ο Erhard που με τη σειρά του αναγνώρισε το δεσμευτικό των δύο επιστολών τονίζοντας πως η νομική φρασεολογία που εμπεριείχαν οι επιστολές είναι πλήρως εκκαθαρισμένη και ανέφερε πως ποτέ δεν διεξήγαγε συνομιλίες με τον Μαρκεζίνη ως ιδιώτη αλλά ως εκπρόσωπο της Ελληνικής Κυβέρνησης και αναφερόμενος στη φρασεολογία περί ανάληψης φροντίδας εννοείται η δέσμευση που απορρέει από αυτήν²⁵³. Οι συνομιλίες μεταξύ Erhard και Παπαληγούρα οδήγησαν τελικά σε αποδέσμευση της ελληνικής πλευράς από πλευράς Γερμανίας, που αν και αναγνώριζε τον δεσμευτικό χαρακτήρα των συμφωνιών της 11^{ης} Νοεμβρίου 1953, κατόπιν των διαπραγματεύσεων των δύο πλευρών και των φιλικών σχέσεων των δύο χωρών προτίμησε να παραιτηθεί των απορρεόντων δικαιωμάτων της. Ως εκ τούτου η ελληνική πλευρά δέχτηκε να διαπραγματευτεί με την Siemens την συνομολόγηση συμβάσεως περί προμήθειας τηλεφωνικού υλικού και παροχής τεχνικών συμβουλών²⁵⁴.

²⁵² Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. Β', σελ. 237-238.

²⁵³ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. Β', σελ. 238.

²⁵⁴ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή*, Φάκ. 1, αρ. 1.001-1.003, 19 Νοεμβρίου 1954.

Η υπογραφή της συμφωνίας μεταξύ Παπαληγούρα και Erhard της 19^{ης} Νοεμβρίου 1954²⁵⁵.

Οι κατηγορίες προς τον Μαρκεζίνη και οι ακόλουθες παραιτήσεις Υπουργών και βουλευτών, φιλικά προσκείμενών του, αποτέλεσαν ένα σοβαρό πλήγμα στην εικόνα της Κυβέρνησης και συνετέλεσαν με τη σειρά τους στην γενικότερη πολιτική κρίση που ξεκίνησε με το συγκεκριμένο περιστατικό και αποτυπώθηκε λίγες μέρες αργότερα με τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών. Αυτό που αποτελεί ωστόσο παράδοξο είναι η ταχύτητα των κατηγοριών και η δημοσίευσή τους χωρίς να έχει προηγηθεί μια εσωκομματική ομιλία. Η συζήτηση που διεξήχθη στη Βουλή στα τέλη Νοεμβρίου, κατέδειξε όλο το παρασκήνιο κατά το οποίο εμφανίστηκε το όνομα του Ιωάννη Βουλπιώτη, εκπροσώπου των εταιρειών Siemens και Telefunken, που ήταν αυτός που απέστειλε στον Παπάγο τα αρχικά κείμενα των συμφωνιών της Βόννης του 1953 και συν τοις άλλοις ανέφερε πως συνεργαζόταν με τον Μαρκεζίνη σε σημείο να πραγματοποιεί διερευνητικές συνομιλίες με πολιτικούς και οικονομικούς κύκλους της Γερμανίας ώστε να προετοιμαστεί το έδαφος για να δοθούν οι γερμανικές πιστώσεις στην Ελλάδα. Σε ανταπάντηση των όσων υποστήριξε η μια πλευρά, ο Μαρκεζίνης υποστήριξε πως δεν είχε κανενός είδους συνεργασία με τον Βουλπιώτη και τα τελικά κείμενα των συμφωνιών μοιράστηκαν σε αρκετά αντίτυπα στα μέλη των δύο αντιπροσωπειών και απευθυνόμενος επί του προσωπικού στον Πρωθυπουργό

²⁵⁵ Η Καθημερινή, 20 Νοεμβρίου 1954.

διερωτήθηκε τον λόγο που δεν του ζητήθηκαν εξηγήσεις πρωτότερα, καταλήγοντας πως όλη η ιστορία αποτέλεσε μια σκευωρία εις βάρος τους με βασικό σκοπό της απαλλαγής της παρουσίας του αφού δυσφημιστεί και ολίγον²⁵⁶. Η κατάληξη της συγκεκριμένης υπόθεσης, περί απόκρυψης ή μη των εγγράφων των συμφωνιών της Βόννης έγινε έναν χρόνο αργότερα και μετά το θάνατο του Παπάγου, όταν στις 29 Οκτωβρίου 1955 τα επίσημα κείμενα των συμφωνιών βρέθηκαν «όλως τυχαίως»²⁵⁷ στο προσωπικό γραφείου του πρώην Υπουργού Εξωτερικών Στεφανόπουλου και ως εκ τούτου η αρχική κατηγορία εναντίον του Μαρκεζίνη ανατράπηκε, ενώ με αυτή την εξέλιξη εμφανίζεται το ερώτημα σχετικά με το ποιος απέκρυψε τα συγκεκριμένα έγγραφα στο προσωπικό ερμάριο του Στεφανόπουλου και ακόμη πως ο ίδιος ο Στεφανόπουλος δεν εμφάνισε τις επιστολές την κατάλληλη χρονική στιγμή ώστε να μην προκληθεί το ως άνω περιγραφέν επεισόδιο που οδήγησε στην διάσπαση του *Συναγερμού*. Πιθανόν ο ίδιος ο Στεφανόπουλος, που γνώριζε την ύπαρξή τους είχε κάθε λόγο να προωθήσει αυτή την πορεία των γεγονότων αφού κατά αυτόν τον τρόπο απαλλαγόταν από την παρουσία του Μαρκεζίνη που αν και εκτός Κυβέρνησης την δεδομένη στιγμή, συνέχιζε να παραμένει ένα σημαντικό κεφάλαιο για την κυβερνητική πορεία που είχε ως εκείνη τη στιγμή ο *Συναγερμός*.

3.2. Η Siemens Πάλι στο Προσκήνιο

Η συμφωνία που υπογράφηκε μεταξύ του Έλληνα Υπουργού Συντονισμού και του Γερμανού Υπουργού Εθνικής Οικονομίας τον Νοέμβριο του 1954 μπορεί μεν να αποδέσμευσε την Ελληνική Κυβέρνηση από το άγχος των συμφωνιών της Βόννης του Νοεμβρίου του 1953, συνέχισε δε να απασχολεί την πολιτική ζωή του τόπου και το αμέσως προσεχές διάστημα. Η αρχή έγινε αμέσως μετά την συμφωνία του Νοεμβρίου 1954 όταν υπό το πλαίσιο προμήθειας τηλεφωνικών συνδέσεων και αντίστοιχου υλικού για τον ΟΤΕ υποβλήθηκαν οι προτάσεις του Οίκου Siemens μετά του επίσημου εκπροσώπου του, του Ιωάννη Βουλπιώτη ο οποίος σε επιστολή του τον Φεβρουάριο του 1955 προς τον Κωνσταντίνο Παπακωνσταντίνου, Υφυπουργό

²⁵⁶ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. Β', σελ. 239-241. Ο Λιναρδάτος παραθέτει τα κυριότερα σημεία της συζήτησης που διεξήχθη στη Βουλή σχετικά με το θέμα των επιστολών Μαρκεζίνη- Erhard.

²⁵⁷ *Ελευθερία*, 30 Οκτωβρίου 1955. Από το πρωτοσέλιδο και η αντίστοιχη φράση «όλως τυχαίως».

Συγκοινωνιών, του ανέλυσε τις προτάσεις της εταιρίας. Επί των προτάσεων, η προμήθεια αφορούσε τηλεφωνικές συνδέσεις αξίας 40-48 εκατομ. μάρκων, θα κάλυπτε δηλαδή 50-60,000 τηλεφωνικές συνδέσεις, ενώ οι πιστώσεις αυτών των ποσών θα είχαν τόκο 6% ετησίως και το ελληνικό Δημόσιο θα κάλυπτε το 50% του ποσού της πιστώσεως. Συγχρόνως, στους όρους της Σύμβασης υπήρχε και η παροχή συμβουλών της Siemens προς τον ΟΤΕ, ή αλλιώς εννοείτο η καταβολή του 0.8% επί των ακαθάριστων εισπράξεων του ΟΤΕ²⁵⁸.

Η συγκεκριμένη προσφορά υπήρξε η τρίτη συνολικά προσφορά που έκανε η γερμανική εταιρία στην ελληνική Κυβέρνηση μέσα σε διάστημα 15 μηνών. Το ιστορικό των διαπραγματεύσεων ξεκίνησε αμέσως μετά το ταξίδι του Μαρκεζίνη στην Βόννη. Στις 27 Νοεμβρίου του 1953, η προσφορά της Siemens για υλικό 75.000 τηλεφωνικών συνδέσεων εντός εξαετίας με πενταετή πίστωση και τόκο 6%, προσέκρουσε στον όρο των γερμανών περί μεταφοράς του υλικού μέσω των γερμανικών Ταχυδρομείων, ενέργεια που οδηγούσε αυτόματα σε αύξηση των τιμών²⁵⁹. Με την απόρριψη της πρώτης πρότασης, τον Ιούλιο του 1954 η Siemens έκανε νέα προσφορά για 50.000 συνδέσεις αυτή τη φορά, με τετραετή πίστωση και τόκο 6%. Επί πλέον, για πρώτη φορά ετίθετο όρος υποχρεωτικής παροχής τεχνικών συμβουλών για μια δεκαετία με αμοιβή επί των ακαθάριστων εισπράξεων του ΟΤΕ, οι οποίες για την δεκαετία 1957-1966 θα ανήρχοντο σε 383.228.977 \$. Συνεπώς, η αμοιβή του Οίκου με το ποσοστό του 0.8% θα ανήρχετο στα 3.065.831 εκατομ. δολάρια. Και αυτή η πρόταση απερρίφθη από το Συντονιστικό Συμβούλιο και ήταν η πρόταση για την οποία ξέσπασε το σκάνδαλο με τον Μαρκεζίνη²⁶⁰. Οι προτάσεις της τρίτης και τελευταίας πρότασης του Φεβρουαρίου του 1955 προσέκρουσαν στον όρο περί υποχρεωτικής παροχής τεχνικών συμβουλών. Αποτέλεσμα των διαφωνιών που συνεχώς προέκυπταν, ήταν η απευθείας διαπραγματεύσεις με τον Οίκο του Παπαληγούρα, που κατέληξαν σε συμφωνία στις 16 Ιουνίου 1955 οπότε καθορίστηκε για προμήθεια υλικού 40 εκατομ. μάρκων, με τη δυνατότητα από τον ΟΤΕ να μειωθούν σε 30 εκατομ. είτε να αυξηθούν σε 50 στις τιμές διαγωνισμού του 1953

²⁵⁸ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο Κ. Παπακωνσταντίνου*, Φάκ. 11, υποφ. 1, 21 Φεβρουαρίου 1955.

²⁵⁹ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο Κ. Παπακωνσταντίνου*, Φάκ. 14, υποφ. 2, Δημοσίευτη μελέτη Ι. Χρ. Πούλου, κεφ. 7.

²⁶⁰ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *ό.π...*

(άρθρο 2)²⁶¹ και με ημερομηνία έναρξης της επέκτασης και συμπλήρωσης του Ελληνικού αυτόματου τηλεφωνικού δικτύου την 1^η Ιουλίου 1956. Ο Βουλπιώτης όμως με νέα του επιστολή στον Παπακωνσταντίνου την 1^η Ιουλίου 1955, ενημέρωσε πως οι τιμές των τηλεφωνικών καλωδίων προβλέπονταν αυξημένες κατά 2% των τιμών του 1953 και ως εκ τούτου η συνολική αύξηση των τιμών ήταν 14% πάνω από τις τιμές του Μαρτίου του 1954, πάνω στις οποίες διεξήχθησαν οι συνομιλίες του Νοεμβρίου του 1954²⁶². Παράλληλα επανήλθε η απαίτηση της τεχνικής συμπαράστασης Γερμανών τεχνικών προς τον ΟΤΕ με σκοπό την προμήθεια υλικού 24.000 συνδέσεων. Όσον αφορά τις συμβάσεις των 24.000 συνδέσεων, προβλεπόταν πενταετής πίστωση με καταβολή της πρώτης δόσης ένα έτος μετά την κύρωση της σύμβασεως και ο τόκος επί των ανεξόφλητων ποσών από την παραλαβή κάθε μερίδας υλικού, ορίστηκε στο 7.5%. Με τα μηχανήματα, τα υλικά και τα καλώδια που χρειαζόνταν, η συνολική τιμή ανερχόταν στα 12.3 εκατομ. μάρκα²⁶³. Η αντίδραση του Παπακωνσταντίνου και εν συνεχεία του Καραμανλή ήταν άμεση, καθώς με τις νέες συνθήκες οι όροι της σύμβασης προς ψήφιση δεν είχαν ολοκληρωθεί και κυρίως το ελληνικό Δημόσιο επιβαρυνόταν επιπλέον με 30 εκατ. δρχ. Οι συγκεκριμένοι όροι ώθησαν τον Καραμανλή να υποβάλλει την παραίτησή του, που ωστόσο δεν έγινε δεκτή από την Κυβέρνηση²⁶⁴ και με αυτόν τον τρόπο τερματίστηκαν οι συνομιλίες μεταξύ της Κυβέρνησης και του Γερμανικού Οίκου.

Ο εκπρόσωπος της Siemens, Ιωάννης Βουλπιώτης ενώπιον των αρνητικών εξελίξεων σχετικά με την υπογραφή της σύμβασης, επανεμφανίστηκε στις αρχές Αυγούστου και με δύο επιστολές με ημερομηνία 4 Αυγούστου που απέστειλε στον Παπάγο κατήγγειλε πως ο Παπακωνσταντίνου είχε ζητήσει προμήθεια 100.000 δολαρίων και 1.000 χρυσών λιρών για τον μεσάζοντα ονόματι Αριστοτέλη Καρβούνη, προκειμένου να μεριμνήσει να υπογραφεί η σύμβαση. Κατόπιν αυτών των εξελίξεων, ο Παπακωνσταντίνου άσκησε μήνυση στον Βουλπιώτη, ενώ και μέσα από την

²⁶¹ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή*, «Σύμβασις Περί Προμήθειας Τηλεπικοινωνιακού Υλικού διά την Επέκτασιν και Συμπλήρωσιν των Ελληνικών Τηλεπικοινωνιών Μετά Παροχής Πιστώσεως», Φάκ. 56, υποφ. 1.

²⁶² Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο Κ. Παπακωνσταντίνου*, Φάκ. 11, υποφ. 1, Αδημοσίευτη μελέτη Ι. ΧΡ. Πούλου. Κεφ. 7.

²⁶³ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή*, «Σύγκρισις Όρων και Τιμών Συμβάσεων 24.000 Συνδέσεων Μετά των Αναφερόμενων εις τας Προτάσεις της Siemens-Halske», Φάκ. 56, υποφ. 1.

²⁶⁴ *Ελευθερία*, 3 Ιουλίου 1955. Σχετικά με την επιστολή παραίτησης του Καραμανλή, βλ. Σβολόπουλος, *Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής. Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα*, τ. 1', σελ. 250-251.

απολογία του φερόμενου ως μεσάζοντα, Καρβούνη, προκύπτει πως ουδεμία σχέση υπήρχε μεταξύ των δύο ανδρών, καθώς ο δεύτερος αγνοούσε την ύπαρξη του πρώτου και με τη σειρά του κατήγγειλε ως «ψευδή, φανταστικά και συκοφαντικά» τα όσα κατήγγειλε ο Βουλπιώτης²⁶⁵. Αποτέλεσμα των ψευδών κατηγοριών και του σκανδάλου που απασχολούσε τον Τύπο, ήταν στις 17 Αυγούστου το Συντονιστικό Συμβούλιο που διαχειριζόταν την υπόθεση με την Siemens να λάβει την απόφαση να διακόψει οριστικά τις διαπραγματεύσεις και να εκκινήσει τις διαδικασίες για την προκήρυξη ενός διεθνούς διαγωνισμού για την προμήθεια του τηλεφωνικού υλικού αφού υπάρξει πρωτίστως ενημέρωση του Υπουργού Συντονισμού προς την Γερμανική πλευρά ώστε να ακολουθήσει η πλήρης αποδέσμευση των συμφωνιών που απέρρεαν από τις ομιλίες Erhard – Παπαληγούρα της 19^{ης} Νοεμβρίου του 1954²⁶⁶. Μια αποδέσμευση που ωστόσο θα μπορούσε να νοηθεί και ως μια συμβιβαστική λύση²⁶⁷ μεταξύ των δύο πλευρών χωρίς την παρουσία πλέον του Βουλπιώτη που βρισκόταν αντιμέτωπος με την δικαιοσύνη ύστερα από την μήνυση του υφυπουργού Κωνσταντίνου Παπακωνσταντίνου, σε μια δίκη που ξεκίνησε στις 28 Σεπτεμβρίου και ολοκληρώθηκε στις 3 Οκτωβρίου. Το Τριμελές Πλημμελειοδικείο καταδίκασε τον Βουλπιώτη σε φυλάκιση 1 ½ έτους και τους συγκατηγορούμενούς του σε μικρότερες ποινές, μία μέρα μόλις πριν την εκδημία του Παπάγου.

²⁶⁵ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Αρχείο Κ. Παπακωνσταντίνου*, Φάκ. 13, υποφ. 3, αρ. 13, 26 Αυγούστου 1955.

²⁶⁶ *Ελευθερία*, 18 Αυγούστου 1955.

²⁶⁷ *Ελευθερία*, 31 Αυγούστου 1955.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Στο συμπέρασμα της παρούσας εργασίας, θα παρουσιαστούν συλλογικά τα κυριότερα ζητήματα που αναλύθηκαν στις προηγούμενες σελίδες και παράλληλα τα δεδομένα που απορρέουν από την παράθεσή τους. Αποτελώντας κοινό τόπο πως για την κατανόηση των επιλογών που εφαρμόστηκαν σε μια δεδομένη χρονική στιγμή είναι αναγκαία μια ανάλυση στο σχετικά άμεσο ιστορικό υπόβαθρο των υπό μελέτη ετών, επιλέχτηκε να παρουσιαστούν οι εξελίξεις που οδήγησαν στην δημιουργία του *Ελληνικού Συναγερμού* ή μάλλον πως οι πολιτικές και οικονομικές συνθήκες των πρώτων μετεμφυλιακών ετών έκαναν αναγκαία τον σχηματισμό του. Μέσα από το ιστορικό πλαίσιο, παρατηρείται πως στην ανατολή της δεκαετίας του 1950, η Ελλάδα ήταν μια καθημαγμένη χώρα από άποψη τουλάχιστον των δημοσίων οικονομικών της. Η φάση της ανασυγκρότησης, που στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες είχε ξεκινήσει ήδη μια πενταετία νωρίτερα, στην Ελλάδα και δεδομένων των συνθηκών με την τριετή εμφύλια διαμάχη, η περίοδος της ανασυγκρότησης ξεκίνησε ουσιαστικά το δεύτερο μισό του 1949, την στιγμή δηλαδή που είχαν κλείσει όλα τα εσωτερικά πολεμικά μέτωπα. Τα κεφάλαια που έλαβε η χώρα μέσω του Σχεδίου Μάρσαλ αποτέλεσαν ουσιαστικά μια υποστήριξη επί των πολεμικών συγκρούσεων και ενίσχυσης του πολεμικού υλικού, ενώ σε πλαίσιο ανάπτυξης κατόρθωσαν να επαναφέρουν την χώρα στο προπολεμικό της επίπεδο το 1950. Παρατηρήθηκε επομένως μια φάση επανόδου στο αρχικό στάδιο, το οποίο όμως ήταν ούτως ή άλλως χαμηλό. Οι αλλαγές ωστόσο που κληρονόμησε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος σε πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο ήταν δομικής φύσεως και ως τέτοιες έπρεπε να αντιμετωπιστούν. Στα ευρύτερα αυτά ζητήματα, τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η Ελλάδα και έχρηζαν άμεσης αντιμετώπισης ήταν εξίσου δομικά και για την επίλυσή τους χρειαζόταν πρώτα από όλα συναίνεση που θα διασφαλιζόταν μέσω της πολιτικής σταθερότητας. Ως προς αυτό, οι Κυβερνήσεις που προέκυψαν τα δύο πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1950, οι Κυβερνήσεις με κορμό το Κέντρο, ήταν αδύναμες και στερούνταν πολιτικού ερείσματος. Παράλληλα, οι αποφάσεις που λάμβαναν στις περισσότερες των περιπτώσεων υπαγορεύονταν από την Αμερικανική πλευρά που δεν αποτελεί υπερβολή ο ισχυρισμός της κηδεμονίας κατά την οποία η αμερικανική πλευρά προτείνει και η ελληνική πράττει. Ως προς αυτόν τον χαρακτηρισμό τα τεράστια χρηματικά ποσά που συνέχιζε να λαμβάνει η χώρα μέχρι

και το 1952 αποτέλεσαν οξυγόνο για την επιβίωσή της. Τόσο η κάλυψη του μεγάλου εμπορικού ελλείμματος, όσο και η επενδυτική δραστηριότητα που ενισχυόταν μέσω των αμερικανικών κεφαλαίων ήταν αυτά που διατήρησαν την χώρα από την πλήρη κατάρρευση. Παράλληλα, μέσω της συμμετοχής και επιρροής τους στους νευραλγικούς μηχανισμούς της Νομισματικής Επιτροπής και της Διοίκησης Εξωτερικού Εμπορίου καθόριζαν το καθεστώς της οικονομικής πολιτικής και του εξωτερικού εμπορίου.

Η αλλαγή στην οικονομική πολιτική των Η.Π.Α. που εστίαζε στην δραστική περικοπή της οικονομικής βοήθειας προς τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και κατά συνέπεια στην Ελλάδα, έθεσε νέα δεδομένα στο οικονομικό status quo πόσο μάλλον της ελληνικής πραγματικότητας που συντηρείτο έως τότε από τα αμερικανικά κεφάλαια. Το σοκ της μείωσης της βοήθειας ήταν αυτό που οδήγησε με μεγαλύτερη ταχύτητα στην Λύση Παπάγου καθώς η αμερικανική πλευρά, ύστερα και από την αποτυχία των κυβερνήσεων με κορμό το Κέντρο, προσανατολίστηκε προς τον σχηματισμό συντηρητικών κυβερνήσεων, που όμως ο αντίστοιχος πολιτικός χώρος στην Ελλάδα από το 1950 μέχρι και τον Αύγουστο του 1951 ήταν σε ένα καθεστώς πολυδιάσπασης. Ο Παπάγος, ένα πρόσωπο τεράστιου κύρους αποτέλεσε αυτόν τον ενοποιητικό κρίκο που κατά την αμερικανική αλλά και εσωτερική πολιτική τάση, θα ένωνε τους εθνικόφρονες και θα ηγείτο της νέας ανανεωμένης Δεξιάς. Και τα κατάφερε. Στην πρώτη του εκλογική αναμέτρηση ήρθε μεν πρώτο κόμμα, ωστόσο δεν συγκέντρωσε την πλειοψηφία που απαιτείτο βάσει του εκλογικού νόμου. Με την τροποποίηση του εκλογικού νόμου, που ανέδειξε και μια πρωτοφανή ανάμειξη της αμερικανικής Πρεσβείας, μέσω των δηλώσεων του Peurifoy για την υιοθέτηση του πλειοψηφικού συστήματος, ο *Ελληνικός Συναγερμός* θριάμβευσε λαμβάνοντας τις μισές περίπου ψήφους του εκλογικού σώματος, ενώ ο Κεντρώος χώρος γνώρισε μια μεγάλη ήττα από το σοκ της οποίας θα αρχίσει να δείχνει σημάδια ανασυγκρότησης δύο χρόνια αργότερα, μετά τις δημοτικές εκλογές του Νοεμβρίου του 1954.

Οι βασικοί τομείς που χαρακτηρίζουν το Κυβερνητικό έργο του *Συναγερμού* είναι η οικονομική μεταρρύθμιση μέσω της πολιτικής σταθερότητας και μιας μορφής κρατικού και κομματικού παρεμβατισμού ώστε ο Κυβερνητικός έλεγχος να εδραιωθεί εποπτεύοντας όλους τους τομείς της κοινωνικοοικονομικής ζωής της χώρας και να την διαπεράσει από άκρη σε άκρη. Συγχρόνως, η αναζήτηση και εδραίωση του

καθεστώς της εξωτερικής ασφάλειας αποτέλεσε τον άλλο μεγάλο πολιτικό στόχο, άμεσα συνδεδεμένο με τον πρώτο, ώστε να λειτουργήσει χωρίς περισπασμούς.

Επί του πρώτου, η αναγκαιότητα της ολοκλήρωσης της φάσης της ανασυγκρότησης και από εκεί η είσοδος στην φάση της ανάπτυξης, ήταν το δόγμα που διαπέρασε την οικονομική πολιτική, ενορχηστρωτής της οποίας ήταν ο Σπύρος Μακεζίνης και ακολούθως, βαδίζοντας σε ανάλογο μονοπάτι, ο Π. Παπαληγούρας. Για την πραγμάτωση και το πέρασμα στην αναπτυξιακή φάση τέθηκε πρωτίστως η αναγκαιότητα της νομισματικής σταθερότητας, καθώς η επιστροφή της εμπιστοσύνης στη δραχμή ήταν εκ των ων ουκ άνευ δεδομένο προς την επιτυχή κατάληξη. Ευθύς εξαρχής τα μέτρα που πάρθηκαν σε αυτό αποσκοπούσαν και ως προς αυτό λειτούργησαν, καθώς κατέστησαν σαφές πως αν μη τι άλλο η Κυβέρνηση είχε ένα μακροπρόθεσμο πρόγραμμα και οι κινήσεις της βάδιζαν βάσει αυτού του προγράμματος. Η συγχώνευση των Τραπεζών, η μείωση των κρατικών δαπανών και η προσπάθεια της ισοσκελίσης του προϋπολογισμού στα οποία επιδόθηκε η Κυβέρνηση το πρώτο τετράμηνο διακυβέρνησης ήταν τα προαπαιτούμενα για την είσοδο στην νέα οικονομική πραγματικότητα, αλλά και τα μέτρα που φανέρωσαν μια μορφή ενός νέου κρατικού παρεμβατισμού. Ακολούθως, η μητέρα όλου του μεταρρυθμιστικού προγράμματος συνέβη στις 9 Απριλίου 1953 όταν η δραχμή υποτιμήθηκε κατά 50% έναντι του δολαρίου και συνδέθηκε μαζί του, σε μια ισοτιμία που θα διατηρηθεί για μια τουλάχιστον εικοσαετία. Μαζί με την υποτίμηση του νομίσματος ακολούθησε και ένα ακόμα πλέγμα μεταρρυθμίσεων που απελευθέρωσε τις εισαγωγές και αφενός άνοιγε την ελληνική οικονομία προς την διεθνή αγορά, αφετέρου λειτούργησε υποστηρικτικά προς την συναλλαγματική μεταρρύθμιση καθώς έθετε τις βάσεις τερματισμού της ισχύουσας νόρμας κατά την οποία οι παραγωγικοί τομείς της χώρας απευθύνονταν κυρίως προς την εσωτερική περιορισμένη αγορά και όριζε την απαρχή του εξωτερικού προσανατολισμού της νέας οικονομικής πολιτικής.²⁶⁸ Ένας προσανατολισμός που στόχευε στην προσέλκυση νέων κεφαλαίων, τόσο ελληνικών, αλλά κυρίως εξωτερικών, όπως εύκολα διαπιστώνεται με το πλέγμα των νομοθετημάτων που ψηφίστηκαν προεξάρχοντος του Ν.Δ.2687/1953 περί επενδύσεως και προστασίας κεφαλαίων εξωτερικού και των ακόλουθων νόμων που ήρθαν σε ενίσχυση του πολιτικού πλαισίου που τον

²⁶⁸ G. Pagoulatos, *Greece's New Political Economy*, σελ. 43.

περιέβαλλε. Ο προσανατολισμός που ακολούθησε η οικονομική πολιτική του *Συναγερμού* δεν σημαίνει ότι δεν ενισχύθηκε και η αντίστοιχη εγχώρια παραγωγή καθώς δόθηκαν επαρκείς τονωτικές ενέσεις προς την δημιουργία και επέκταση του ελληνικού κεφαλαίου τόσο με φοροελαφρύνσεις για την ενίσχυση των ελληνικών εξαγωγών, μέσω του Ν.Δ.2861/1954, όσο και με αντίστοιχες πολιτικές που στόχευαν στην ενίσχυση του κύκλου εργασιών του δευτερογενούς τομέα δίνοντας ώθηση και στην επαρχιακή βιομηχανία, λειτουργώντας ως ένα είδος ενίσχυσης της αποκέντρωσης με χαρακτηριστικά παραδείγματα την ψήφιση των Νόμων 2901/1954 και 3213/1955. Επικουρικά, νέα μέτρα εισήχθησαν και στον εργασιακό τομέα που υποβοήθησαν μεν την επενδυτική δραστηριότητα, αποτελούσαν δε ένα πρόσθετο χτύπημα στα εργασιακά δικαιώματα, διευκολύνοντας τις απολύσεις στον ιδιωτικό τομέα, ενώ όσον αφορά τον δημόσιο τομέα μείωναν το, ούτως ή άλλως, πλεονάζον προσωπικό, αποσκοπώντας με αυτό τον τρόπο στην μείωση των κρατικών δαπανών που αφορούσαν σε μισθούς και συντάξεις. Αποτελεί ενδεικτικό πως οι μισθοί και οι συντάξεις το οικονομικό έτος 1952-1953 απορροφούσαν το 40% του συνόλου των κρατικών δαπανών, ενώ το 1955 έπεσαν στο 37%, ποσοστό εξαιρετικά σημαντικό αν υπολογιστεί η γενικότερη επέκταση του κύκλου εργασιών της ελληνικής οικονομίας²⁶⁹.

Όσον αφορά την πορεία της ελληνικής οικονομίας, που είναι και το κύριο θέμα που πραγματεύεται η παρούσα εργασία, αναζητήθηκαν τα στατιστικά αποτελέσματα των κυριότερων μακροοικονομικών δεικτών, προσπαθώντας με αυτόν τον τρόπο να καταδειχτεί αν η οικονομική μεταρρύθμιση συνδυάστηκε με αντίστοιχα θετικά αποτελέσματα. Παίρνοντας ως βάση τα δεδομένα του έτους 1952 και έχοντας ως τέλος της μελέτης το έτος 1955 δύναται να ειπωθεί πως τα αποτελέσματα ήταν αν μη τι άλλο θετικά και εκπλήρωσαν, αν όχι πλήρως, τις περισσότερες από τις επιδιώξεις του Κυβερνητικού οικονομικού επιτελείου. Συγκεκριμένα, το ΑΕΠ της χώρας το 1955 είχε αυξηθεί κατά 24.49% από το 1952 γεγονός που δείχνει την αύξηση της παραγωγής που παράχθηκε στη χώρα εντός μιας τριετίας. Συγχρόνως, το εμπορικό ισοζύγιο, μόνιμα ελλειμματικό και όχι μόνο για τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, με την αποκατάσταση της πραγματικής ισοτιμίας της δραχμής και την απελευθέρωση των εισαγωγών που ακολούθησε, είδε στο τέλος του 1955 τις εισπράξεις από τις

²⁶⁹ ΤτΕ, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος*, Πίνακας 85, σελ. 439.

εξαγωγές να έχουν αυξηθεί κατά 80,6%. Οι δαπάνες για τις εισαγωγές ακολούθησαν ανάλογη αυξητική τάση, απόρροια της απελευθέρωσης και των αναγκών που προέκυψαν για εισαγωγή νέων υλικών, χωρίς όμως να εκτοξευτούν σε δυσθεώρητα ύψη αλλά στο τέλος της τριετίας παρουσίασαν μια γενική άνοδο κατά 32,5%. Αντιστάθμισμα στο ελλειμματικό ισοζύγιο πληρωμών αποτέλεσαν οι άδηλοι πόροι, οι οποίοι παρουσίασαν σημαντικές ανοδικές τάσεις καθώς αυξήθηκαν κατά 125,2%. Μία ακόμη σημαντική εξέλιξη και βασική στο δρόμο προς τον αναπτυξιακό χαρακτήρα που στόχευε η ελληνική οικονομία, αποτέλεσε η αύξηση των καταθέσεων στις τράπεζες. Με την αυστηρή πολιτική που ακολουθήθηκε αμέσως μετά την υποτίμηση και τη τάση σταθεροποίησης που εκδηλώθηκε στο επίπεδο των τιμών, όπως καταδεικνύουν τα τιμαριθμικά στοιχεία, στάθηκε η απαρχή της υποχώρησης της δυσπιστίας του κοινού προς τη δραχμή που εκδηλώθηκε με την χαλάρωση της τάσης προς αποθησαύριση των χρυσών λιρών και κυρίως με τη σταδιακή αύξηση των ιδιωτικών καταθέσεων στις τράπεζες που από τα 992 εκατομ. δρχ. το 1952, εκτοξεύτηκαν στα 3.102 εκατομ. δρχ. ή αλλιώς εμφάνισαν μια άνοδο της τάξης του 212%. Οι καταθέσεις στις τράπεζες συνέβαλλαν στην εξυγιαντική διαδικασία της αναλογικής μείωσης της νομισματικής κυκλοφορίας και επίσης κρίνονταν αναγκαίες για τις πιστωτικές ανάγκες της οικονομίας. Ως προς το σκέλος της επενδυτικής δραστηριότητας, τα αποτελέσματα κρίνονται από μια στάσιμη ανεπάρκεια καθώς οι επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου δεν ακολούθησαν την ανάλογη αυξητική τάση που θα αναμενόταν δεδομένης της αύξησης του ΑΕΠ και των καταθέσεων. Το 1955 είχαν εμφανίσει ανάπτυξη μόλις κατά 14% συγκρινόμενες με το 1952. Ωστόσο, επικουρικό χαρακτήρα επί των επενδύσεων αποτέλεσε η χρηματοδότηση από τον ΟΧΟΑ αλλά και το εθνικό παραγωγικό δάνειο του 1954 που τουλάχιστον εμφανίζουν μια μεγαλύτερη επέκταση. Οι λόγοι της περιορισμένης επενδυτικής δραστηριότητας όσον αφορά τις δημόσιες επενδύσεις έγκειται αφενός στην συνεχιζόμενη προσπάθεια ώστε να συγκρατηθούν οι πληθωρικές πιέσεις, αλλά και στις έκτακτες δαπάνες που προέκυψαν μετά τις καταστροφές που προκλήθηκαν από την σεισμική δραστηριότητα, που εκδηλώθηκε και αντιμετωπίστηκαν με έκτακτη φορολογική εισφορά²⁷⁰. Επί των επενδύσεων, ο τομέας που εμφανίζει την μεγαλύτερη δραστηριότητα είναι ο οικιστικός που συγκεντρώνει περί το 40% του συνόλου των επενδύσεων πάγιου κεφαλαίου, ενώ και από πλευράς δημοσίων δαπανών

²⁷⁰ ΤτΕ, *Τα Πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος*, σελ. 436.

καταλαμβάνει ένα τεράστιο ποσοστό που εκτινάσσεται στα 3 δις. δρχ. μόνο από τις δαπάνες του Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας²⁷¹. Ομοίως ανοδικά κινούνται και οι δείκτες της ιδιωτικής κατανάλωσης που χρόνο με το χρόνο αυξάνεται σε ποσοστό 20,8% το 1953, 17,4% το 1954 και κατά 13.1% το 1955, με συνολική άνοδο στο τέλος της τριετίας 60,6% συγκρινόμενη με το 1952²⁷². Τέλος, μέσα από τα στατιστικά δεδομένα, παρατηρείται η εναλλαγή που συντελείται στον παραγωγικό ιστό της χώρας. Αν και ο τριτογενής τομέας των υπηρεσιών συνεχίζει να καλύπτει το ήμισυ περίπου του ΑΕΠ, ο ρυθμός ανάπτυξης του δευτερογενούς τομέα της οικονομίας αποτελεί ένα στοιχείο κλειδί όσον αφορά την επιδίωξη για εκβιομηχάνιση στην οποία στόχευε το πολιτικό κεφάλαιο. Ο ρυθμός ανάπτυξης του δευτερογενούς τομέα ξεπερνά τον αντίστοιχο ρυθμό ανάπτυξης του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος και το 1955 ο κύκλος εργασιών είναι κατά 39.5% μεγαλύτερος από το έτος βάσης, ενώ ενδεικτικό αποτελεί πως ο δείκτης βιομηχανικής παραγωγής, που έφτασε στο προπολεμικό του επίπεδο μόλις το 1950, αυξάνεται κατά 90% περίπου εντός του 1954. Αντίστοιχα, ο πρωτογενής τομέα που χαρακτήριζε ακόμα την ελληνική οικονομία ακολούθησε ανάλογους ρυθμούς αύξησης με αυτούς του ΑΕΠ²⁷³.

Με την επιλογή των συγκεκριμένων στατιστικών παρουσιάστηκε η αναπτυξιακή πορεία που ήδη είχε ξεκινήσει για την ελληνική οικονομία. Ακολούθως, η εξωτερική πολιτική που βασίστηκε σε τρεις βασικούς άξονες περιελάμβανε την αναζήτηση ενός καθεστώτος ασφάλειας και παράλληλα ενίσχυσης του διεθνούς ρόλου της Ελλάδας²⁷⁴, την αναζήτηση κεφαλαίων και την εξέλιξη του Κυπριακού. Ως προς τους δύο πρώτους τομείς η προσχώρηση της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ που συντελέστηκε το 1952 έλυνε το ζήτημα της ασφάλειας, που ενισχύθηκε με την συμφωνία για τις αμερικανικές βάσεις τον Οκτώβριο του 1953. Σε μικρότερη κλίμακα αλλά ανάλογης σημασίας για τα αμυντικά ζητήματα, η προσέγγιση με την Γιουγκοσλαβία και την Τουρκία δημιούργησαν μια νέα ισορροπία δυνάμεων στα Βαλκάνια που οδήγησε στην υπογραφή της Συνθήκης Συμμαχίας, Πολιτικής Συνεργασίας και Αμοιβαίας

²⁷¹ Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, *Η Ελληνική Ανασυγκρότηση Μετά το Σχέδιον Marshall*, τ. Α', 1 Ιουλίου 1952-30 Ιουνίου 1955, Υπουργείο Συντονισμού, αρ. 94, Νοέμβριος 1955.

²⁷² ΤτΕ, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, Πίνακας 3^α, σελ. 18.

²⁷³ Η αύξηση του ποσοστού του πρωτογενούς τομέα το 1955 συγκρινόμενο με το 1952 έχει την ίδια ακριβώς αύξηση με αυτήν του Α.Ε.Π. στο 24,5%.

²⁷⁴ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', σελ. 237.

Βοήθειας στο Μπλεντ της Σλοβενίας στις 9 Αυγούστου 1954²⁷⁵. Με αυτόν τον τρόπο η Ελλάδα διασφάλισε έναν σημαντικό βόρειο σύμμαχο στο ζήτημα της εχθρικής γειτνίασης και του «από βορράν κινδύνου» που αφορούσε στην πιθανή επίθεση των σοβιετικών στρατευμάτων συνδυαστικά με μια Βουλγαρική επίθεση, αλλά και της εμπόλεμης κατάστασης που ίσχυε όσον αφορά τις σχέσεις με την Αλβανία. Στο μεταίχμιο μεταξύ ασφάλειας και οικονομικής ενίσχυσης, η σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες κρίνεται ως η πλέον σημαντική. Η συνέχιση της αμερικανικής βοήθειας που τα χρόνια του *Συναγερμού* ξεπέρασε τα 430 εκατομ. δολάρια, αφορώντας και την στρατιωτική βοήθεια που παρεχόταν μέσω του Προγράμματος Αμοιβαίας Βοήθειας, σήμανε αυτόματα την συνέχιση της αμερικανικής επιρροής επί των ελληνικών θεμάτων. Ωστόσο, ο ρόλος του αμερικανικού παράγοντα από τον Νοέμβριο του 1952 αλλάζει άρδην, τελειώνοντας ουσιαστικά η περίοδος της κηδεμονίας που ίσχυε από το 1947. Ένα στοιχείο που αφορά έντονα τις σχέσεις Ελλάδας-Η.Π.Α. ήταν το ζήτημα των υπέρογκων αμυντικών δαπανών. Τα διαβήματα προς την αμερικανική πλευρά για αύξηση των χρηματικών ποσών προς διατήρηση ενός τόσο μεγάλου στρατού αποτέλεσαν τις κύριες διπλωματικές συνομιλίες και οδήγησαν στην μονομερή ελληνική απόφαση για μείωση του στρατού, ενέργεια που φανερώνει πως η ελληνική πλευρά είχε το σθένος να χαράξει την δική της πολιτική γραμμή.

Η αναζήτηση κεφαλαίων ως ένας εκ των βασικών αξόνων της εξωτερικής πολιτικής και με δεδομένη την αποκατάσταση του ονόματος της χώρας στην διεθνή αγορά, καθώς μετά την υποτίμηση η δραχμή και έπειτα από σειρά πολλών ετών συγκαταλέχθηκε στα σταθερά νομίσματα αφού έγινε δεκτή στην επίσημη ισοτιμία από τις τράπεζες του εξωτερικού²⁷⁶. Αποτέλεσμα της ανάκτησης της πίστης της χώρας, η πολιτική των ευρωπαϊκών πιστώσεων που εγκαινιάστηκε από τον Μαρκεζίνη τον Οκτώβριο του 1953 απέδωσε καρπούς τόσο από το ταξίδι στην Γαλλία και την Δυτική Γερμανία, όσο και από αυτό στην Ιταλία, καθώς τα κεφάλαια που εισήχθησαν στην χώρα οδήγησαν στην υλοποίηση μεγάλων παραγωγικών έργων. Ομοίως, το άνοιγμα προς τις χώρες του Ανατολικού μπλοκ αποτέλεσε μια σημαντική τομή ως προς την εξέλιξη του εξωτερικού εμπορίου από τη στιγμή που προστέθηκαν νέες αγορές για τοποθέτηση των, αγροτικών κυρίως, εξαγωγικών ελληνικών προϊόντων.

²⁷⁵ Η Καθημερινή, 10 Αυγούστου 1954.

²⁷⁶ Ξ. Ζολώτας, *Νομισματικές και Οικονομικές Μελέτες 1945-1996*, σελ. 13.

Επί των διπλωματικών σχέσεων, το Κυπριακό οδήγησε σε δύο κύριες εξελίξεις. Η πρώτη αφορούσε στις σχέσεις με την Βρετανία και στη συνέχεια την Τουρκία και η δεύτερη εστιάζει στην ισχυροποίηση της Ελλάδας και κυρίως του Πρωθυπουργού. Ως προς το πρώτο, ο παραδοσιακός εταίρος της Ελλάδας, η Βρετανία φαίνεται ότι χάνει την όποια επιρροή είχε ακόμα και ενώ το Κυπριακό οξύνεται διαρκώς μέσα στο 1954 και το 1955, αντίστοιχα διαμορφώνονται οι σχέσεις των δύο χωρών που θα οδηγήσουν στην εμπλοκή της Τουρκίας και στο πάγωμα της φιλίας τον Σεπτέμβριο του 1955 με τη εκδήλωση του πογκρόμ εναντίον της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης. Ως προς το δεύτερο, η επιλογή του Παπάγου να ανακινήσει το Κυπριακό έρχεται σε άμεση σχέση με την δυνατότητα διαχείρισής του. Η ισχυρή γνώμη της Ελλάδας συνεπάγεται τον ισχυρό Πρωθυπουργό. Από τον Μάρτιο του 1955 και ενώ η υγεία του Παπάγου ακολουθεί φθίνουσα πορεία, οι κυβερνητικοί ελιγμοί δίνουν την εικόνα μιας άνευ συγκροτημένου σχεδίου προσπάθειας και ως τέτοια μπορεί να χαρακτηριστεί η πορεία των γεγονότων μέχρι, αλλά και κατά τη σύντομη διάρκεια της Τριμερούς Διάσκεψης του Λονδίνου.

Τέλος, σε σύνδεση των οικονομικών δεδομένων με αυτά της εξωτερικής πολιτικής, η συμφωνία που προέκυψε με τη Γερμανία, στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών πιστώσεων, οδήγησε σε μια εκτεταμένη πολιτική κρίση που διήρκεσε περίπου ένα χρόνο και επηρέασε τις σχέσεις των δύο χωρών, που στο μεταξύ και μετά τις συμφωνίες Μαρκεζίνη και Erhard είχαν μετατρέψει την Γερμανία στο μεγαλύτερο εμπορικό εταίρο της Ελλάδας και σημαντικό πιστωτή της²⁷⁷. Η πολιτική κρίση που ξεκίνησε με αφορμή τις εταιρείες Siemens & Telefunken οδήγησε αφενός στην εκπαραθύρωση του πάλαι ποτέ πανίσχυρου Μαρκεζίνη και έδωσαν την δυνατότητα στον εκπρόσωπο της Siemens, Ιωάννη Βουλπιώτη, να εκβιάσει μέλη της Κυβέρνησης στην προσπάθεια του να επωφεληθεί μεγάλων οικονομικών απολαβών. Οι κατηγορίες που προσέδωσε στον Υφυπουργό Συγκοινωνιών Παπακωνσταντίνου, ενέπλεξαν τόσο τον Υπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή, όσο και τον ίδιο τον Παπάγο.

Την 4^η Οκτωβρίου 1955 και αμέσως μετά τον θάνατο του Παπάγου, το κεφάλαιο του *Ελληνικού Συναγερμού* ουσιαστικά έλαβε τέλος. Αποτελώντας μια περίοδο προσαρμογής σε ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων από την οικονομία και την πολιτική, μέχρι τις εξωτερικές σχέσεις, ο κεντρικός στόχος που τέθηκε στην αρχή της

²⁷⁷ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', σελ. 245.

διακυβέρνησής του και αποτελεί ένα εκ των σημαντικότερων ερευνητικών ζητημάτων της εργασίας ήταν η σταθεροποίηση των δημοσιονομικών και η προσαρμογή τους μαζί με το σύνολο της οικονομικής λειτουργίας της χώρας στη νέα κατάσταση που διαμορφωνόταν μετά τον περιορισμό των αμερικανικών κεφαλαίων και κυρίως χωρίς να προκληθεί μια νέα νομισματική αστάθεια, οδηγώντας παράλληλα σε έναν αναπτυξιακό δρόμο υπαγορευμένο από το δόγμα της παραγωγικότητας που πρέσβευε ο Δυτικός Συνασπισμός. Θέτοντας αυτές τις βάσεις και μέσα από τα αντίστοιχα οικονομικά δεδομένα, η προσπάθεια επετεύχθη ανοίγοντας τον δρόμο στην συντηρητική παράταξη να διατηρήσει την εξουσία για έντεκα χρόνια, ενώ αυτό που πραγματικά πραγματωνόταν ήταν η διαμόρφωση και ανακατανομή της παραγωγικής διαδικασίας με παράλληλο εκσυγχρονισμό των οικονομικών πολιτικών, αναγκαίων στο νέο καθεστώς που ξεπήδησε τα χρόνια μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο διά μέσω ενός κρατικά ελεγχόμενου φιλελευθερισμού που οδήγησε σε υψηλούς αναπτυξιακούς ρυθμούς, οι οποίοι ήταν και αναμενόμενοι δεδομένου του πολύ χαμηλού αρχικού βαθμού ανάπτυξης που βρισκόταν η ελληνική οικονομία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αδημοσίευτες Πηγές

- Αρχείο Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα.
- Αρχείο Κωνσταντίνου Παπακωνσταντίνου, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα.

Δημοσιευμένες Πηγές

- Βιβλιοθήκη της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, *Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*, εκδόσεις Τράπεζα της Ελλάδος, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών, Αθήνα 1980.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Εξωτερικόν Εμπόριον της Ελλάδος 1953, 1954, 1955*, Αθήνα 1956.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1955*, Αθήνα 1956.

Αμερικανικές Πηγές

- Department of State, *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, Washington DC.
1. Foreign Relations of the United States, 1950, *The Near East, South Asia and Africa*, Volume V.
<http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1950v05>
 2. Foreign Relations of the United States, 1951, *The Near East and Africa*, Volume V. <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=article&did=FRUS.FRUS1951v05.i0010&id=FRUS.FRUS1951v05&isize=M>
 3. Foreign Relations of the United States, 1952-1954. *Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean*. Volume VIII.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v08/ch6>
 4. Foreign Relations of the United States, 1955-1957. *Soviet Union, Eastern Mediterranean*. Volume XXIV.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v24/ch4>

Περιοδικά

- Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, *Η Νέα Οικονομία, 1953, 1954, 1955*. Συλλογή Περιοδικών Εκδόσεων. Αθήνα.
- Eliades, Evangelos Ap., "*Stabilization of the Greek Economy and the 1953 Devaluation of the Drachma*." Staff Papers (International Monetary Fund) 4, no. 1 (1954): 22-72. Πρόσβαση 19 Δεκεμβρίου, 2014.
<http://www.jstor.org/stable/3866170>
- Hatzivassiliou, Evanthis. "*Security and the European Option: Greek Foreign Policy, 1952-62*." Journal of Contemporary History 30, no. 1 (1995): 187-202.

Τύπος

- Ακρόπολις
- Ελευθερία
- Η Καθημερινή
- Η Ναυτεμπορική
- Το Βήμα
- Φύλλο Εφημερίδας της Κυβέρνησης (ΦΕΚ)

Αυτοτελή Έργα

Ελληνικοί Τίτλοι

- Αγγελόπουλος Α., *Οικονομικές απόψεις 1946-1958*, Δίφρος, Αθήνα 1958.
- Αλιβιζάτος Ν., *Οι Πολιτικοί Θεσμοί σε Κρίση (1922-1974). Όψεις της Ελληνικής Εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1983.
- Αντωνοπούλου Σοφία, «Οι συνέπειες της οικοδομικής παραγωγής και του καθεστώτος γαιοκτησίας στην κοινωνικό-οικονομική συγκρότηση της Μεταπολεμικής Ελλάδας», στο Ίδρυμα Σάκης Καράγιωργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α', Αθήνα 1994.

- Απέργης Ν., «Πηγές του ελληνικού μακροοικονομικού επιτεύγματος. Η περίοδος 1945-1967. Εμπειρική ανάλυση μέσω ενός VAR υποδείγματος», στο Ίδρυμα Σάκης Καράγιωργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α', Αθήνα 1994.
- Βαλντέν Σ., *Ελλάδα και Ανατολικές Χώρες 1950-1967. Οικονομικές Σχέσεις και Πολιτική*, τ. Α', Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1991.
- Βαρβαρέσος Κ., *Έκθεσις Επί του Οικονομικού Προβλήματος της Ελλάδος*, πρόλογος Πεσμαζόγλου Ι., εισαγωγή Κωστής Κ., επιμέλεια Λυκογιάννης Α., Σαββάλας, Αθήνα 2002.
- Βρυώνης Σπ., *Ο μηχανισμός της καταστροφής. Το τουρκικό πογκρόμ της 6^{ης} -7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 και ο αφανισμός της ελληνικής Κοινότητας της Κωνσταντινούπολης*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2007.
- Εκδοτική Αθηνών, *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', Αθήνα 2000.
- Ελληνικός Συναγερμός, *Εις το μέσον του δρόμου. Ο απολογισμός μιας διετίας*, Αθήνα 1955.
- Ellis S. H. (συνεργασία Ψηλού Δ. Δ., Westebbe M. R. και Νικολάου Καλλιόπης), *Το βιομηχανικόν κεφάλαιον εις την ανάπτυξιν της ελληνικής οικονομίας*, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Μελετών, Αθήνα 1965.
- Ζολώτας Ε. Ξ., *Νομισματικές και οικονομικές μελέτες 1946-1996*, Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1997.
- Θωμαδάκης Στ., «Αδιέξοδα της ανασυγκρότησης και οικονομικοί θεσμοί του Μεταπολεμικού Κράτους», στο Ίδρυμα Σάκης Καράγιωργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α', Αθήνα 1994.
- Ιατρίδης Ο. Ι. (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950. Ένα Έθνος σε Κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα 2006.
- Ιορδάνογλου Χρ., *Η ελληνική οικονομία στη «Μακρά διάρκεια» 1954-2005*, Πόλις, Αθήνα 2008.

- Καζάκος Π., *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά. Οικονομία και οικονομική πολιτική στη Μεταπολεμική Ελλάδα, 1944-2000*, Πατάκη, Αθήνα 2001.
- Καραγιάννη Στέλλα και Νικολάου Αγγελική, «Βιομηχανική πολιτική στις πρώτες Μεταπολεμικές Δεκαετίες. Χωρικές και κλαδικές διαστάσεις», στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α', Αθήνα 1994.
- Καραμεσίνη Μαρία, «Αυταρχικό Μεταπολεμικό κράτος και ιδιαιτερότητες εφαρμογής του Κεϋνσιανισμού. Μακροοικονομική επέκταση χωρίς κοινωνικό συμβόλαιο», στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, Αθήνα 1994.
- Καρασαββόγλου Γ. Αν., Κατρακυλίδης Π. Κων., Τερζίδης Κ., «Διαστάσεις της δημοσιονομικής πολιτικής στην Ελλάδα, 1951-1967», στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α', Αθήνα 1994.
- Κατρανίδης Στ., «Ελληνική μεταποίηση, ομάδες συμφερόντων και οι επιδράσεις τους στη διάρθρωση της δασμολογικής προστασίας», στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α', Αθήνα 1994.
- Κωστελέτου Νικολίνα, «Διεθνές εμπόριο και οικονομική μεγέθυνση. Ελλάδα 1949-67», στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α', Αθήνα 1994.
- Λεβεντάκου Χριστίνα, *Κεντρική Επιτροπή Δανείων και Οργανισμός Χρηματοδοτήσεως Οικονομικής Αναπτύξεως. Τα Αρχεία*, ΠΙΟΠ, Αθήνα 2008.
- Λιναρδάτος Σπ., *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. Α' 1949-1952, Παπαζήση, Αθήνα 1977.
- Λιναρδάτος Σπ., *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. Β' 1952-1955 (η τριετία του συναγερμού), Παπαζήση, Αθήνα 1978.
- Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο. Πολιτικές Διαδικασίες και Κοινωνική Πόλωση στις Απαρχές της Προδικτατορικής Περιόδου*, Νότιος Άνεμος, Αθήνα 2015.

- Μακρυδημήτρης Α., «Κυβέρνηση και Διοίκηση. Διοικητικός Μηχανισμός του Κράτους κατά την περίοδο της Ανασυγκρότησης», στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α', Αθήνα 1994.
- Μαρκεζίνης Β Σπ., Σύγχρονη πολιτική Ιστορία της Ελλάδος, τ. Γ' (1952-1974), Αθήνα 1994.
- Meynaud J., (συνεργασία Μερλόπουλου Π. και Νοταρά Γ.), *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα*, Σαβάλας, Αθήνα επανέκδοση 2002.
- Μπαμπανάσης Στ., «Η Οικονομική Ανάπτυξη και οι Κοινωνικές Επιπτώσεις της στην Ελλάδα κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)», στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Β', Αθήνα 1995.
- Νικολακόπουλος Η., *Η Καχεκτική Δημοκρατία. Κόμματα και Εκλογές 1946-1967*, Πατάκη, Αθήνα 2001.
- Σακκάς Δ., «Τα αναπτυξιακά προγράμματα της περιόδου 1947-1966 και η σχέση τους με τον ενδεικτικό προγραμματισμό», στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α', Αθήνα 1994.
- Σβολόπουλος Κ. (επιμέλεια), *Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής. Γεγονότα και Κείμενα. Τα Αρχεία.*, τ. 1', Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα 1997.
- Σκάγιανης Π., «Ο ρόλος των υποδομών στα καθεστώτα συσσώρευσης των πρώτων Μεταπολεμικών περιόδων στην Ελλάδα», στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α' Αθήνα 1994.
- Σταθάκης Γ., *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η Ιστορία της Αμερικανικής Βοήθειας στην Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004.
- Σταθάκης Γ., «Η οικονομική πολιτική των ΗΠΑ στην Ελλάδα, 1949-1953. Σταθεροποίηση και νομισματική Μεταρρύθμιση», στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α', Αθήνα 1994.

- Τράπεζα της Ελλάδος (συλλογικό έργο), *Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπεζικής της Ελλάδος*, Αθήνα 1978.
- Τσαρδανίδης Χ., «Η Ελλάδα και το Βαλκανικό σύμφωνο», στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α', Αθήνα 1994.
- Τσοτοσρός Στ., «Ενέργεια και ανάπτυξη στη μεταπολεμική περίοδο (1948-1973)», στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α', Αθήνα 1994.
- Χατζηβασιλείου Ε., *Η Άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Εξουσία 1954-1956*, Πατάκη, Αθήνα 2001.
- Ψαλιδόπουλος Μ., *Ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος 1928-2008. Από τράπεζα του κράτους εγγυήτρια της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας*, Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2014.
- Ψαλιδόπουλος Μ., «Ο ρεαλιστικός φιλελευθερισμός του Παναγή Παπαληγούρα και η οικονομική πολιτική της περιόδου 1952-1967», στο Ίδρυμα Σάκης Καραγιώργας, *Η Ελληνική Κοινωνία Κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο*, τ. Α', Αθήνα 1994.

Ξενόγλωσσοι τίτλοι

- Freris, Andrew F., *The Greek Economy in the Twentieth Century*, Sydney, Croom Helm Ltd, 1986.
- Kofas, Jon V., *Intervention and Underdevelopment. Greece during the Cold War*, University Park and London, the Pennsylvania State University Press, 1989.
- Lykogiannis, A., *Britain and the Greek Economic Crisis 1944-1947. From Liberation to the Truman Doctrine*, Columbia and London, University of Missouri Press, 2002.
- Maddison, A., *The World Economy. Volume 1: A Millennial Perspective. Volume 2: Historical Statistics*, OECD, Paris, 2006.

- Miller, James E., *The United States and the Making of Modern Greece. History and Power, 1950-1974*, Chapel Hill, the University of North Carolina Press, 2009.
- Milward, Alan S., *The Reconstruction of Western Europe, 1945-1951*, Methuen & Co., Ltd, London, 1984.
- Pagoulatos, G., *Greece's New Political Economy, State, Finance and Growth from Postwar to EMU*, New York, Palgrave Macmillan, 2003.